

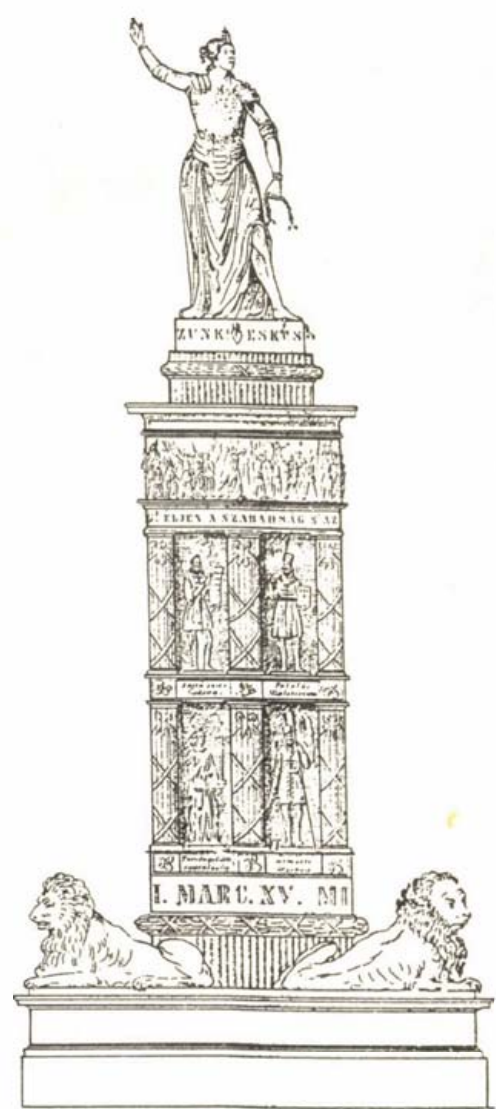
55,983

55983/375

1991/1.

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XIX. ÉVFOLYAM

Marco Casagrande 1848-as emlékműterve

HA

1991/1

HONISMERET

HONISMERETI SZÖVEVSÉG FOLYÓIRATA XIX. ÉVFOLYAM

TARTALOM

HAGYOMÁNY	<i>A honismereti mozgalom határainkon túlfutó indái (Kiss János interjúi)</i> . . . 3
	„Régen vala csak egy erős kaputok, Kit az Nándorfejvárnak ti hívtok...” (<i>Csorba Csaba</i>) 8
	Trinitáriusok Magyarországon (<i>Dr. Domonkos János</i>) 10
	Harsányi Bálint, Lenkey századának hazahozója (<i>Tasi Miklós</i>) 13
	A kispesti Deák Ferenc Gimnázium (<i>Kelenváry János L.</i>) 17
	Bény történelmi emlékei (<i>Jankus Gyula</i>) 21
	<i>Önkormányzati hagyományok</i>
	Az öntevékeny falusi művelődés (<i>Dr. Timaffy László</i>) 24
	A székely közbirtokosságról (<i>Csergő Bálint</i>) 25
EMLEKEZZÜNK	A parasztságot ért „törvényességek” és törvénytelenések Püspökladányban (<i>Halász Péter</i>) 36
BESZÉLGETÉS	Magyar helytörténészként – Szlovéniában. Varga Sándorral beszélget <i>Székelly András Bertalan</i> 47
TÁRLAT	A Bugac-Nyíri erdész 1848-as múzeuma (<i>Szabó Sándor</i> felvételei) 50
TERMÉS	A bánffyhungyadi iskola a XVI–XIX. században (<i>Sebestyén Kálmán</i>) 52
	Leányszóktetés 1833-ban (<i>Pók Judit</i>) 57
	A kolozsvári Szénafüvek suvadásos területe (<i>Dr. Tövissi József</i>) 58
	Festett asztalosmunkák a Borsod megye északnyugati részén lévő templomokban (<i>Dobosy László</i>) 60
	Lehár Ferenc ifjú évei (<i>Dr. Szénássy Zoltán</i>) 69
	A korondi taplászok mestersége (<i>István Lajos</i>) 75
	A zsámboki Gyöngyösbokréta (<i>Hajdú Katalin</i>) 81
	A Kriza János Néprajzi Társaság (<i>Pozsony Ferenc</i>) 85
	A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Honismereti Alap (<i>Viga Gyula</i>) 86
	Ilus néni, a kéméni énekes (<i>Jankus Gyula</i>) 87
	A turawai fenyők alatt (<i>Kondor Endre</i>) 90
	Két honismereti olvasókönyv Komárom-Esztergom megyéből (<i>Kanyar József</i>) 91
	Lukácsy Sándor: Ez volt március 15-e (<i>Oláh András</i>) 92
	Nemeskürty István: Mi magyarok (<i>Dr. Domonkos János</i>) 93
	Veszprémi Történelmi Tár II. (<i>Dr. Fenyvesi László</i>) 93
	Deschmann Alajos: Kárpátalja műemlékei (<i>Mezősi József</i>) 95
	Két néprajzi monográfia a „halott faluról” (<i>Balázs Géza</i>) 96
	Közoktatás és tanügyigazgatás Baranya megyében (<i>Dr. Vargha Dezső</i>) . . . 97
	A mi dalaink (<i>Morvay Péter</i>) 99
	HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 101
	Az 1990. évi országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat eredményjegyzéke 108
	Mátrai farsangolók (<i>Szabó Sándor</i>) 7., A falvédők üzenete (<i>Szabó Sándor</i>) 23., Emlékezés dr. Almási Balogh Pálra (<i>Kerekgyártó Mihály</i>) 107
FORUM	
PÁLYAZAT	
HÍREK	

Az első borítón Marco Casagrande 1848-as emlékműterve látható (v. ö. 92. old.)

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Iskolaszékek ébresztése – Az iskolagondnokság a dunapetelei állami elemi iskolában – Esterházy János életútja – A nemzetudat és a személynévhasználat többnyelvű környezetben – Az 1944-es erdélyi visszavonulásról – „Rettegésben és félelemben éltünk” – Bebörtönzött papok 1950-ben – Szász parasztvár a barcasági hegytetőn: Rozsnyó – A Nagyatádi-féle földreform – A tapolcai Szentkút – Búcsú Csíksomlyón – Pozsonyligetfalu hányatott sorsa – Tavaszi egyházi- és népszokások a görögkatolikus Viszlón – A jászkiséri Csete Balázs honismereti szakkör – A csávolyi falumúzeum.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

BARTHA ÉVA
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KOVÁTS DÁNIEL
KURUCZ KATALIN
MORVAY PÉTER
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE
NÓTÓRIUS LÁSZLÓ (műszaki szerkesztő)

Kondor Endre okl. sportszervező, Bp. – Mokos István újságíró, Bp. – Morvay Péter dr. néprajzi kutató, Bp. – Oláh András tanár, Mátészalka – Pozsony Ferenc, a Folklórintézet munkatársa, Kolozsvár – Pók Judit levéltáros, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Levéltára, Nyíregyháza – Sebestyén Kálmán történész, Postamúzeum, Bp. – Szabó Sándor újságíró-fotóriporter, MTI, Bp. – Szénássy Zoltán dr. tanár, Magyar Tannyelvű Gimnázium, Révkomárom – Tasi Miklós tanár, Hajdúszoboszló – Timaffy László dr. ny. tanár, Győr – Tövissi József dr. geográfus, ny. adjunktus, Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár – Vargha Dezső dr. levéltáros, Baranya megyei Levéltár, Pécs – Viga Gyula dr. osztályvezető, Herman Ottó Múzeum, Miskolc.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balázs Géza dr. adjunktus, ELTE BTK, Bp. – Csergő Bálint ny. tanár, Csíkszereda – Csorba Csaba dr. igazgató, BAZ megyei Levéltár, Miskolc – Dobosy László ny. tanár, Ózd – Domonkos János dr. igazgató, Fővárosi Iskolaszanatórium, Bp. – Fenyvesi László dr. történetirő, Bp. – Hajdú Katalin tanító, Zsámbok – Halász Péter tud. főmunkatárs, AKI, Bp. – István Lajos ny. fazekas, Korond – Jankus Gyula pedagógus, Kéménd – Kanyar József dr. ny. levéltárigazgató, Bp. – Kelenváry János újságíró, Bp. – Kerégyártó Mihály műszaki oktató, 102. sz. Ipari Szakmunkásképző Szakközépiskola, Ózd – Kiss János szerkesztő, MTV, Bp. –

A HONISMERET A KÖVETKEZŐ HELYSÉGEK POSTAI HÍRLAPÜZLETEIBEN VÁSÁROLHATÓ:

Békéscsaba, Bonyhád, Budapest, Csongrád, Eger, Gyöngyös, Győr, Hatvan, Hódmezővásárhely, Kaposvár, Kazincbarcika, Kecskemét, Kiskundorozsma, Kisújszállás, Kőszeg, Mátészalka, Mezőkövesd, Miskolc, Mosonmagyaróvár, Mór, Nagykanizsa, Nyíregyháza, Pécs, Ráckeve, Salgótarján, Sopron, Szabadszállás, Szentendre, Szentes, Székesfehérvár, Szigethalom, Szolnok, Szombathely, Tata, Tatabánya, Tiszaederkény, Veszprém, Vác, Zalaegerszeg.

ISSN 0324-7627. Szerkesztőség: 1056 Bp. Belgrád rkp. 24. Telefon: 118-2855. Készült 3000 példányban, 7 év terjedelemben 90 2143 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: *Fekete István* igazgató. Ára 30 Ft. Évi előfizetési díj: 150 Ft. Előfizethető postautalványon valamint átutalással a következő pénzforgalmi jelzőszámra: MNB 218-98055. sz: 41-193-6. Honismereti Szövetség. OTP V., Deák Ferenc u. 7. INDEX-25387

A honismereti mozgalom határainkon túlfutó indái

Az 1990 júliusában, Csillebércen megtartott XVIII. Országos Honismereti Akadémiának számos vendége a szomszédos országokban élő magyar nemzetiséget képviselte. A Magyar Televízió részéről Kiss János beszélgetett velük a honismereti mozgalom szlovákiai, erdélyi, délvidéki és burgenlandi szálaról. Az itt következő szövegeket ezekből a beszélgetésekből állítottuk össze. (Szerk.)

Görccsös Mihály (Kassa)

A Honismereti Akadémián felvetődött, hogy mostanában megváltoznak az utcanevek. Vajon Kassán is lesznek változások?

Igen, lesznek. Fél éve volt egy tanácskozás, a lakosság egy részének a bevonásával, és elhatározták, hogy a város történelmi magjának utcáit nem szabad személyekről elnevezni, hanem régi, történelmi nevüket fogják megkapni. A Lenin utca ismét Fő utca lesz, megmarad a Ferencesek utcája, Bástyia utca és hasonló elnevezések. Ez több mint 30 utcát érint a belvárosban. A többitől eddig még nem volt szó. Ott nyilván már személyek is szóba jönnek, és mi szeretnénk azokat látni az utcanévtáblákon, akiknek közülük volt, kötődésük Kassához. Elsősorban Rákóczi Ferencre gondolunk, Bethlen Gáborra, Batsányi Jánosra, Kazinczy Ferencre, Baróti Szabó Dávidra, Petőfi Sándorra, és Máray Sándor neve is odakívánczozik.

A most már szlovák többségű város vajon elfogadja-e majd?

Gondolom igen. Végül is ezek a személyek a közös történelmet jelentik, és az ő személyiségeik is megkapják a maguk utcáit.

A mostani politikai változások közepette mintha helyét keresné a kinti honismereti mozgalom is.

Nemcsak ez a mozgalom keresi a helyét, hanem minden egyéb is. A múltban ezt a Csemadok keretében kezdtük el, hiszen más szervezete nem volt a magyarságnak. Ennek keretében 1966-ban létrejött Kassán a Batsányi Kör, amely nagyon sokat tett a város és környéke lakossága öntudatának alakításában. Körülbelül tíz évig működött, egészen 1976-ig, Rákóczi születésének 300. évfordulója, amikor a rendezvényünket már nem tudtuk megvalósítani. A mostani időben a Csemadok is átmeneti állapotban van, szeretnénk létrehozni a keretén belül több társaságot. A múlt évi Kazinczy-napokon már szóba jött a csehszlovákiai Magyar Nyelvművelő Társaság, azelőtt a csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság.

A nemzeti és a nemzetiségi tudat megőrzésében, ápolásában hol a helye a honismeretnek?

Nálunk kisebbségi vonatkozásban ennek nagyon nagy a szerepe, mondhatnám első helyen áll, hiszen mindent az iskola sem tud nyújtani, és nincsenek is olyan tankönyvek. Amint itt hallottam Andrásfalvy Bertalan miniszter úrtól, az lenne a helyes, és a tanároknak, tanítóknak és pedagógusoknak általában magukévá kellene tenni, hogy a tananyagon kívül is képezzék magukat, olvassanak történelmi, földrajzi, művelődéstörténeti könyveket, és azt adják át az ifjúságnak.

Van egy elképzelés, miszerint a jövőben nemcsak a magyar, hanem a szlovák és cseh tankönyvekben is tanítanák az országban élő kisebbségek történelmét. Eddig ez nem volt meg, hiszen legtöbb esetben a magyar történelmet is egy-két sorral intézték el, a kisebbségekről pedig szó sem esett. Nem véletlen, hogy ha egy szlovák eljött Észak-Szlovákiából a Csallóközbe, fogalma sem volt, hogy ő magyarok közé jön. Nem ismerjük egymást, ezért vannak a téves nézetek, és ellenségeskedések. Ennek mindenképpen meg kell változnia.

Ferenczi Imre (Csíkszereda)

A csíkszeredai traktorgyár alkalmazottja vagyok, és az ott működő népi együttes tagja. Nagy élmény, hogy részt vehetek ezen a honismereti kongresszuson, és láthatom, hogy

milyen célkitűzések fogalmazódnak itt meg. Megismerkedhettem a szlovákiai, a jugoszláviai testvérekkel, szoros kapcsolat és barátság született közöttünk.

Mit jelent ez a honismereti mozgalom a nemzetiségi tudat, a magyarságtudat megőrzésében?

Szerintem az a nemzet, amelyik nem tudja a történelmét és nem tudja a múltját, hát az nem is nemzet. Szerintem mindent el kell követnünk, hogy az ifjúságot beleneveljük a nemzeti tudatba, igazi történelmünkbe. Éppen ez a baj nálunk, hogy igazi történelmet ugye nem tanítottak. Most újra írják a történelemlévkönyveket, hallom, itt Magyarországon is pontosan hasonló gondok vannak. Ideje lenne már egyszer, hogy tényleg megismerjük valós történelmünket.

Mi az, amivel Magyarország segíthetné a határokon túl élőket?

Magyarország úgy tudna segíteni legtöbbit, ha megvalósítaná a Magyar Televízió adását a Székelyföldön és a Csángóvidékeken. Ennél nem tudnak nagyobb segítséget adni, minthogy valahogy az éter hullámain jussanak el hozzánk. Mert úgy el vagyunk szigetelve, hogy az nem közönséges. Nem kell nekünk se élelem, se ruházat, csak a tévéadást, ezt az egyet kérjük.

Csókás Ferenc (Bény)

Honnan jött a Honismereti Akadémiára?

Csehszlovákiából, Bényből, Esztergomtól északra fekszik 20 km-re.

Mit jelent ott a honismereti mozgalom?

A honismereti mozgalom számomra alapkövet, szlopot jelent ma is, és a múltban is. Nagyon megörültem, amikor a Honismereti Akadémiára eljött Andrásfalvy Bertalan művelődési miniszter úr, a régi ismerősei közé. Szeretettel fogadtuk, de elszomorított az, amikor a magyarországi országgyűlést néztem a televízió képernyőjén keresztül odahaza, és a miniszter úr felvetette, hogy a honismeretet is be kellene vinni az iskolába, az iskola falai közé, ekkor támadás érte őt. Úgy gondolták, hogy most már vészongatyában fognak táncolni az iskolákban. Egyáltalán nem erről van szó.

Megpróbálom saját magamon keresztül érzékeltetni. Számomra a honismeret a gyökereket jelenti. Fél évszázada kezdem néprajzot gyűjteni, és akkor föltámadt bennem a tudásszomj a történelem iránt is. Igyekeztem ezt fokozni, és mind jobban megismertem a közelebbi és a távolabbi múltat, annál jobban megszerettem a saját szülőfalumat: az Alsó-Garam menti kurtaszoknyás tájegységünk hagyományát. Megpróbálom egy másik fogalommal érzékeltetni. Én ugyanis voltam a csehek között, mint fölött ember jártam iskolába, s mindannyiunk számára természetes volt, hogy én magyar vagyok, ők pedig csehek. Soha nem merült föl az a kérdés, hogy miért magyarok az, ami, olyan természetes volt.

Kovács Endre (Doroszló)

A jugoszláviai Doroszlóról jöttem, ez a nyugat-bácskai falu Zsombortól 20 km-re terül el.

A honismereti mozgalom él-e a jugoszláviai magyarok körében?

Jugoszláviai honismereti mozgalomról nem tudok, soha nem is hívtak honismereti találkozóra. A magyarországi honismereti mozgalommal úgy kerültem kapcsolatba, hogy Csallóközben jártam néprajzi körúton, és összebarátkoztam a Honismeret szerkesztőjével. Azóta megküldik a Honismeret újságot, és csaknem minden évben a honismereti találkozóra eljövök.

A Vajdaságban, ahol a legtöbb magyar él, nincs a mozgalomnak szélesebb bázisa?

Utoljára az újvidéki Hungarológiai Intézet szervezésében vettem részt egy néprajzi szemináriumon, 1978-ban.

A honismereti aktivitás teljesen magánsíkon fut. Ez pedig nem garancia arra, hogy a honismeret hamarosan megjelenhet a tankönyvekben. Mert vannak települések, ahol még nem fogják fel, hogy a honismereti kutatás nagy tartalékot rejt magában.

Ugyanakkor a környező országokban mintha erősödni látszana az a törekvés, hogy mind a történelemlévkönyvekben, mind a fiatalok tudatában továbbélhessenek a hagyományok, és a magyar történelem. Doroszlón és környékén vajon milyen állapotban van a magyarságtudat és annak megőrzése?

Doroszló hagyományörző falu. A lakosság száma azonban nagyon csökken, mert a fiatalok szakmát tanulnak és elköltöznek a városokba. A népi táncsoport megőrizte a népviseletet is. A faluban élő más nemzetiségekkel jó az együttélés. A Sztapári nevű szerb faluval való kapcsolat több mint 100 évre vezethető vissza. Amikor impériumváltozások voltak, egymás segítségére mentek, és ez tényleg a legékesebb példája a békés egymás mellett élésnek.

Jókai Mária (Ghimes)

A nyitrai járásból jöttem, Zobor-aljának nevezett részről. Teljesen a peremvidéken vagyunk, mi vagyunk ott a végvár. Az emberek tudatában úgy él, hogy ők székely telepések. 13 falu tartozik ide, amit Zobor-aljának nevezünk. Nyitrától északkeletre húzódik ez a terület, és még minden faluban magyarok laknak. Ha iskola nincs is minden faluban, de azért még beszélnek a magyar nyelvet.

Mely falvak tartoznak ehhez a vidékhez?

Nyitrától számítva: Gerencsér, Csitár, Pográny, Bodok, Geszte, majd a hegyvonulat déli oldalán Zsére, Kolony, Ghimes és teljesen keleten Lédec. A hegy túlsó oldalán – úgynevezett hegymegiek – Menyhe és Béd, és a Nyitra folyón még északabbra Vicsápapáti és Egerszeg. Ez a 13 falu, ami a Zobor-aljához tartozik. Én Ghimesen tanítok az alapiskolában, alsó tagozaton. Működik itt egy gyermekfolklór csoport Villó néven, most ünnepeltük a 25 éves évfordulóját. Ezzel a csoporttal próbálom ott a faluban is, a környékbeli falukban is életetni, továbbvinni a gyönyörű szokásokat. Ilyenek a virágvasárnap, a farsang, a sárdózás, a pünkösödölő, amit a faluban ma is megtartanak évente.

És a nyelvet tekintve?

Természetesen minden faluban, ha nincs is magyar iskola, de azért még beszélnek. Legszomorúbb a helyzet vízmezői falukban, Vicsápapáti és Egerszegen, ahol már több évtizede nincs magyar iskola, de a középkorúak még beszélnek a magyar nyelvet, és az istentiszteletet is magyarul tartják. Úgy, hogy ahol közép- és az idősebb korosztály tartja, ott él még a magyar nyelv, magyarul beszélnek. Nagyon archaikus szokások vannak, népdalaik is gyönyörűek. Csodálatos szép vidék, és görcsösen ragaszkodnak az emberek a gyökerekhez.

Ez azért érdekes, mert hiszen 70 éves elszakadtságban élnek a magyarság etnikai határán. Vajon mi az, ami ezt a gyökerekhez való görcsös ragaszkodást máig fönntartja?

Volt időszak, amikor valóban nagyon kiszakították ebből a környezetből. Gondolok a szövetkeztetésre, ez volt talán a legborzasztóbb és a legembertelenebb, amit az ott élőkkel csináltak. Azt hiszem, hogy ez máshol is volt, de mi ezt nagyon megérettük. Mindenből kivetkőztek ott az emberek, eldobták a viseletet, eldobták szokásaikat, mert a legfontosabbat, amiből éltek, azt vették el tőlük. Hogy ebből az állapotból lehet-e visszatérni, nem tudom. Minden faluban létezik egy csoport, amelynek életője a ragaszkodás a múlthoz. Mert ezt a hagyományt nekünk, magyaroknak kell továbbvinni, ezt nem vehetik el tőlünk. Ez a mi feladatunk, mert más senki ne csinálja meg helyettünk. Ha más fogja helyettünk csinálni, akkor már nagy baj lesz. A szlovákoknak is megvan a maguk szokása, a maguk hovatartozása, tehát ők a magukét csinálják, nekünk pedig a miénket kell. Ez a legnagyobb feladatunk.

Galambos Ferenc (Alsóőr)

Nemrégiben jártunk Burgenlandban, és azt láttuk, hogy az anyanyelvi állapotok igen-igen megromlottak. És azt tapasztaltuk, hogy egy személyben testesül ott meg mindenféle hungarológiai kutatás.

Inkább csak szolgálóleánya próbálok lenni, a mindenese. Megvallom őszintén, ahol osztrák szakemberek hallottak valamit a magyarországi honismereti mozgalomról, szinte irigykedve emlegették, miként lehetséges: öregeket, fiatalokat lelkesíteni tudnak arra, hogy a nyarukból nem tudom hány hetet táborokban töltsenek; padlásokon kutatnak, okleveleket vagy anyakönyveket bújjanak. Hála Istennek, örvendetes hírről számolhatok be, arról, hogy nálunk a legfiatalabbak körében divatba jött az az ökológiai mozgalom, amely fölhívja a figyelmet arra, hogy ha így megy tovább, akkor tönkretesszük a környezetet, a levegőt. Ha ezt konkrétan a mi kis maroknyi magyarságunkra vonatkoztatjuk: ráterelődik most a figyelem, hogy ha védjük a kihalt növényeket vagy állatfajtaikat, hát akkor még jobban kellene védeni a kihaltban lévő embercsoportokat.

A honismereti mozgalomnak itt a maroknyi magyarság körében van-e még feltárnivalója?

Szinte hihetetlen, hogy ez az aránylag kis terület, Burgenland mennyi értéket hordoz. A múltkor éppen Kárpátaljáról voltak nálunk, és összehasonítottuk: náluk két „aktív” vár van, és két várrom. Ezzel szemben a sokkal kisebb Burgenlandban majdnem egy tucat teljes épességben lévő vár található és majdnem ugyanennyi romvár. De a magyar történelemnek annyi fontos eseménye kapcsolódik ehhez a területhez, hiszen nyugat felé mindig nyitott volt Magyarország. Itt jöttek át a hittérítők, mentek azután a kalandozó magyarok nyugatra. Érdekes, erről emlékezik a történelem, ezt mindenki ismeri nyugaton, de például azt már, hogy utána pár évtizedre ezeknek a kalandozó magyaroknak az utódai, mint jámbor

zarándokok, imádkozva, énekelve vonultak végig egész Európán, Aachenig, Kölnig, aztán le Rómába, Ravennán keresztül, ahol mindenütt voltak magyar zarándokházak már a középkor óta, le egészen Spanyolországig, Komposztelláig, erről vajmi keveset tudunk mi magyarok is, hát még a külföld. Burgenland a zarándoklatok klasszikus hazája. Nagyon sok a kegyhely, elsősorban persze Máriacellt ismerik. De ezt össze lehet kapcsolni a kulturális turizmussal is, mint tréfásan mondta valaki, hogy a zarándoklatok a középkori turizmus válfajai voltak.

Csáky Károly (*Ipolyság*)

A középső Ipoly mentéről érkeztem, a történelmi Hont vármegye székhelye volt. A palóc nép egy csoportja él itt, ápolva hagyományait, elsősorban az esztendő szokásait és hiedelmeit, ezenkívül számos történelmi emlék, műemlék is található vidékünkön.

Nyilván gyakran jár Magyarországon. Vajon a hagyományok ápolásában, az emlékek védelmében, ennek tudatosításában van-e különbség Magyarország és a Csehszlovákiában élő magyarság között?

Mi hátrányosabb helyzetben vagyunk a honismereti kutatás tekintetében. A honismereti akadémiákra azért jövünk elsősorban, hogy emberekkel találkozzunk, tapasztalatokat szerezzünk, és azokat otthon megvalósítsuk. Nálunk nincsen intézményes kerete a honis mereti mozgalomnak. A Csemadok központi bizottsága keretében és a járási titkárságok keretében működnek honismereti, néprajzi szakcsoportok, de hát tulajdonképpen maga a Csemadok is egy önkéntes társadalmi szervezet, amelynek sem anyagi keretei nincsenek, sem pedig szakmai, módszertani segítséget nem tud teljes mértékben nyújtani. Kéves az olyan szakember, aki ezt a mozgalmat szervezni és irányítani tudná.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk – ha lehet ezt szerencsés helyzetnek nevezni –, hogy a helytörténeti kutatók és az önkéntes néprajzi gyűjtők nagy része pedagógus. Ezt a munkát tehát be tudják építeni az oktatásba. Ez reményt keltő a jövőre nézve.

Jómagam szintén pedagógus vagyok, s tanulóimat immár 17 éven keresztül hozzászoktattam az efféle tevékenységhez. Hallottátok-e már hírét? című néprajzi kötetem anyagának egy részét a gyerekek gyűjtötték, tehát ők tisztában vannak azzal, hogy népünk hagyományait hogyan kell kutatni. Közelebb kerülnek azokhoz, akik ezeket a néprajzi ismereteket átadják. Ez garancia az önismerethez, a megmaradáshoz.

Gazda László (*Sepsiszentgyörgy*)

A romániai magyarság a Ceaușescu-diktatúra elnemzetlenítő politikájának nyomását felszabadulva a magyarságtudatban nagyon megerősödött.

Kisugárzik ez vajon olyasmire, mint a honismeret?

Nálunk, Romániában országjáró expedíciómozgalom indult az 1970-es években, s ezen az ürügyön a moldvai csángó vidéket igyekeztünk bejárni a tanulókkal. Előbb a déli szórványokkal kezdtük, s a Bákó környéki Klézséig jutottunk el ezzel a mozgalommal, tovább sajnos nem tudtunk menni, mert akkor megakadályoztak az államvédelmi szervek. Reméljük, hogy ez most megváltozik.

Amikor 15 éve arra jártak, milyen nyelvi állapotokat találtak?

Nagyon változó. Az anyanyelv a legtöbb faluban élt. De történt olyan, hogy a gyerekekhez a szülők román nyelven szóltak. Az iskolákban nem tanították őket magyarul, és hatósági nyomásra tanítók jártak a szülőkhöz, hogy ne beszéljenek a gyerekekkel magyarul, mert akkor nem fog haladni az iskolában. Kérdem én, hogy milyen szókészletet, milyen ismereteket kaphatott az a gyerek, amelyik nem az anyanyelvén értesült a világról.

Émlítette, tanár úr, hogy Erdélyben növekszik a magyarság öntudata. Vajon a csángókra ez a változás milyen hatással van?

Sepsiszentgyörgyön havonta megjelenik egy csángó újság, amelyik kétnyelvű. Erre azért van szükség, mert anyanyelvükön sokan nem tudják elolvasni a magyar szöveget, hiszen írni-olvasni csak románt tanultak az iskolában.

Olvassák is ezt az újságot a csángók?

Sajnos a terjesztése az nagyon esetleges. De nagyon sok csángó dolgozik Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában, Brassóban, s rajtuk keresztül eljut egy-egy újság, aki hazamegy, visz belőle, és otthon terjeszti. Ez nagyon lassú és nehéz folyamat, de vannak közöttük, akik tudatban megerősödtek, különösen az iskolázottabbak.

Ezek szerint továbbra is veszélyeztetett a sorsuk. Vajon mi változtatna ezen?

Csak az egyház. Ha a pap magyarul is misézhetne. A csángók buzgó katolikusok, s az egyház az egyik fő eszköze az elmagyartalanításnak. Mihelyt a pap megengedné a magyar szót a templomban, azonnal létesülhetne magyar iskola is.

Mi az, ami a legjobban fáj a Romániában élő magyarságnak?

A múlt rendszerben tőlünk megtagadták a magyar nevet is. Az utóbbi 45 évben már nem is lehettünk magyarok, hanem azt mondták, hogy románok vagyunk. Magyar nemzetiségű román dolgozók. Tehát lerománoztak. Miután megszabadultunk ettől a nyomástól, mindenki magyarnak tartja magát, éppen olyan magyarnak, mint a magyarországi, a Csehszlovákiában, Jugoszláviában vagy a Kárpátalján élő magyar. Magyarországon mintha átvették volna Ceaușecutól, hogy mi nem magyarok, hanem románok vagyunk. Ha romániai, akkor ugye Ön román? Hát kérem, egész megdöbbentő; hogy volnék román, mikor magyar vagyok!

HÍREK

Macska egér barátsága...

Mátrai farsangolók...

A Mátra egyik kis völgyében megbúvó településen minden évben februárban vidám, télbúcsúztató, tavaszváró farsangi népszokásokat elevenítenek fel a parádsasvári fiatalok. A szlovák népszokásokon alapuló bohóságok attrakciója a beretválás. A borbély és segédje a menet élén haladva, a településre minden betérőt megberetvál faszerszámmával, s az ezért járó honorárium jelenti a farsangi bál anyagi alapját. A két napos vigadalomból nem hiányzik a szokásos jókedv mellett a pampuska és egyéb finomságok.

Borostás a menyasszony...

Farsangi kisbíró...

Tükröm, tükröm... H. Szabó Sándor felvételei

HAGYOMÁNY

„Régen vala csak egy erős kaputok, Kit az Nándorfehérvárnak ti hívtok...”

Nándorfehérvár a legtöbbet ostromolt várak egyike. Hős védőjéről, Hunyadi Jánosról délszláv balladakör keletkezett; a magyar hagyomány megőrizte az életét feláldozó – a várra zászlót kitűző törököt magával a mélybe rántó – Dugovics Titusz emlékét, miként kései leszármazottjával kapcsolatosan megjegyezte ezt egyik levelében Bercsényi Miklós kuruc főgenerális. Költőink közül többek között Csokonai Vitéz Mihály, Garay János, Vörösmarty Mihály, Arany János énekelték meg a vár hős védőinek dicsőségét.

Nándorfehérvár – Belgrád magyar neve – „fehér kőből épült várat” jelent. A név jelzi az ellentétet a túlparti Zimony földvárához képest. Neveztek Bolgárfehérvárnak is – miként a Képes Krónika írja. A „nándor” szó a középkori magyar nyelvben egyébként „dunai bolgárt” jelentett.

A Száva és a Duna összefolyásánál stratégiai szempontból igen fontos helyen a folyó fölé 50 m magasságba emelkedő hegyen az i. e. I. században a római légiók építettek erődített tábornot, majd várost is – neve Singidunum. A római birodalom kettészakadása után több mint fél évezreden keresztül a bizánci császárság egyik legfontosabb végvára – Alba Graeca néven.

A magyar seregek először 1071-ben jelentek meg Bolgárfehérvár falai alatt. Ekkor ugyanis az történt, hogy a vár őrségének biztatására Zimonynál besenyők törtek a Szerémségbe és nagy pusztítást vittek véghez. Salamon király Géza és László hercegekkel együtt harcba indult ellenük. A Képes Krónika leírása szerint a görögök a Száván átkelő magyar hajókat megpróbálták – feltehetően az ún. görögtűzzel – felgyújtani, azonban az átkelést megakadályozniok mégsem sikerült. A szorult helyzetbe jutott várvédők a besenyőket hívták segítségül, azzal ámítva őket, hogy csak kisebb magyar hadakkal állnak szemben. A magyar királyi sereg túlereje hamar eldöntötte a csatát, a besenyőket teljesen szétverték. Ezután az ácsokkal nyolc fatornyot készíttettek, magasabbakat a város falainál, s tetejükre a magyarok egészen a város közepéig nyilazhattak. A tornyok között ugyanannyi hajítógép okáta lövedékeit. A falak megbontását és a kapuk megközelítését hosszú védőfedelek oltalma alatt kísérelték meg. Néhol egészen az alapjáig omlott le a fal, de a védők hősiesen megoltalmazták a réseket. Már harmadik hónapja tartott az ostrom, amikor – a Képes Krónika szerint – egy régebben rabságba esett magyar leány – felgyújtotta a várost s a heves keleti szélben kigyulladt az összes épület. A réséken berohanó magyar seregnek a tűztől is veszélyeztetett görögök nem tudtak ellenállni. A megmaradt harcosok vezérékkel, Nikotással a várba menekültek. A várost elfoglaló magyarok kezébe hatalmas zsákmány jutott. A várban lévőök az ellenállás reménytelenségét látva megadták magukat.

A bizánciak a fontos várat már 1072-ben visszafoglalták. Ugyanakkor a magyar királyi és hercegi csapatok bizánci területre támadva értek el jelentős sikereket s nagy zsákmánnyal tértek haza.

1127–1129 között ismét fellángoltak a harcok Bizánc és Magyarország között, főleg amiatt, hogy a bizánciak befogadták a trónra veszélyes Álmos herceget. II. István 1127-ben elfoglalta Nándorfehérvárt, erősségét használhatatlanná tette, s fölépítette vele szemben Zimonyt. Komnensz Manuel bizánci császár ellentámadása Zimony elését és Nándorfehérvár újjáépítését jelentette. A harcnak az 1129-ben kötött béke vetett véget.

A XII. század közepén a bizánci trónviszályt felhasználva II. Géza király az általa támogatott trónkövetelő révén harc nélkül megszerezte Nándorfehérvárat. Mikor ismét bizánci kézre került, III. Béla indított visszaszerzésére hadjáratot 1182-ben és sikert is ért el.

Három esztendővel később Béla leányát II. Izsák bizánci császárhoz feleségül adva, hozományul a bizánciaknak juttatta Nándorfehérvárt és a másik fontos környékbeli várat, Barancsot. A két erősséget 1213/14-ben II. Endre király szerezte vissza és csatolta Magyarországhoz. Fia, IV. Béla Nándorfehérvár székhellyel a tatárjárás után megalakította a macsói bánságot, a déli határvédelem egyik fontos területi egységét.

1317-ben II. Uroš István szerb uralkodó foglalta el Nándorfehérvárt és a macsói bánságot, de két esztendővel később mindkettőt visszafoglalta Károly magyar király.

1426-ban nagy jelentőségű szerződést kötött Zsigmond király és Lazarevics István szerb despota: István halála után Nándorfehérvár, Galambóc vára, meg Macsó a magyar királyra száll. A szerződés hamarosan teljesült s ettől kezdve csaknem egy évszázadon keresztül Nándorfehérvár vára fogta fel a törökök Magyarország ellen intézett legerősebb csapásait. Nyolcvan esztendő alatt hat ostromot kellett a várnak kiállnia. 1440 áprilisában, amíg a magyar urakat a trónért folyó harc kötötte le, II. Murád török szultán hadai Nándorfehérvárt ostromolták. Tallóci János vránai perjel vezetésével azonban hónapokon keresztül kitartott a magára hagyott őrség és a várat megtartotta.

1456-ban II. Mehmed szultán kísérlete meg Nándorfehérvár ostromát. A hatalmas szultáni sereg megindulásának hírére szinte egész Európa megrettent. Június 29-én III. Calixtus pápa elrendelte a déli harangozást – a török támadás kivédésére való könyörgésként. A váron azonban a harangszó mit sem segített, annál inkább Szilágyi Mihály vitézeinek kitartása, Hunyadi János segélyhadának elszántsága és a Kapisztrán János által gyűjtött kereszteshadak halált megvető bátorsága. Július 4-én kezdődött az ostrom, s 22-én este már menekülésszerűen vonult vissza a szultán. Méltán írhatta Thúróczy János a krónikájában a következőket: „ki maga akart uralkodni az egész földkerekségen... paraszti kéz verte le, járatosabb a kapa, mint a fegyver forgatásában; s ki sok kürt, harcidob hangja mellett, nagy vigassággal jött, búsan, éj csendjében, rútol futamodott meg...”

Mátyás király uralkodása alatt a törökök nem próbálkoztak Nándorfehérvár ostromával. Az 1490-es évektől azonban megélnékültek a harcok a török végeken. 1456 után 1492 márciusában kísérelték meg először Nándorfehérvár elfoglalását. Kinizsi Pál felmentő serege azonban időben érkezett. 1494 szeptemberében a törökverő Kinizsi még egyszer megsegítette a várat, ahol az őrség egy részét megvesztegették a törökök, s váratlan megrohanással kísérelték meg bevételét. Két hónapra rá Kinizsi már halott, s nem volt aki minden vonatkozásban pótolja. Negyedszázadig azonban a törökök itt nem próbálkoznak, a magyar végvári vonal más részeit támadták. A nándorfehérvári vitézek a török portyázókat próbálták a gazdag Szerémségtől távol tartani; 1514-ben Dózsa parasztfelkelői ellen harcoltak Bács és Bodrog vármegyében.

1518-ban meglepetésszerű megrohanással próbálták Nándorfehérvárt elfoglalni a törökök – ismét sikertelenül. 1521-ben került sor a döntő összecsapásra. A fiatal szultán, II. Szulejmán személyesen vezetett hadat Magyarország ellen. Július 3-án zárták körül a várat Hüsrev szendrői bég csapatai, s 10-én megkezdték a külső falak lövetését. A szultáni főszereg máshol harcolt s nem sok híja volt annak, hogy a dívánban dülő ellentétek miatt abbamaradjon Nándorfehérvár ostroma. Az igazi harc augusztus 1-jén kezdődött, amikor a szultán személyesen jelent meg válogatott csapataival a falak előtt. Augusztus 8-án elesett a város, 27-én aknával felrobbantották a kulcsfontosságú Nyebojsza-tornyot. 28-án kiszökött az egyik albán, Móré Mihály; 29-én a felmentő hadat hiába váró őrség megadta magát. „Magyarország védőfala” – ahogy Oláh Miklós írta –, nem volt többé. 1548-ban méltán fogalmazta meg históriás énekében a derék Tinódi Lantos Sebestyén az ország romlásán, fogyásán keseregve:

*„De meggondolhatjátok ezt magyarok,
Régen vala csak egy erős kaputok,
Kit az Nándorfehérvárnak ti hívtok,
Csak arra es rosszul ti gondolátok,*

*Ezt tudjátok mast vagyon sok kaputok,
Kikben kevés vitézőket tartotok,
Azokat es igen koplaltatjátok,
Mire zsoldjokat ti meg nem adjátok.*

A vár őrsége az ostrom előtt mindössze hétszáz főnyi volt. Az ország vezetésének ilyen mértékű felelőtlensége egyenesen elképesztő. Igaz, hogy válogatott, kitűnően képzett elit katonaság ez, s hozzászámíthatjuk a városi szerb polgárságot is, ami a fegyverforgatók számát legalább a kétszeresére emelte, de még így is csak töredéke a vár megvédéséhez szükséges erőnek. Már javában folyik a harc, amikor a király néhány száz fős „felmentő” serege Budáról megindul –, hogy visszaforduljon, hiszen ekkora had vadászathoz talán elég, de a szultán ellenében aligha.

Nándorfehérvár védői mindent megtettek, amit ember tehet, nem érheti vád őket; a nyomasztó túlerő ellenében helyzetük reménytelen volt. Mikor kivonult a hetvenkét főnyire fogycsoport az őrség, emelt fejűl tehetle, ők nem hibáztathatók a vár elestéért. II. Lajos szomorúan írta nagybátyjának, Zsigmond lengyel királynak: „Országunk most nyitva áll a törökök előtt vízen és szárazon, és sohasem lehet boldog és nyugodt, míg Szabács és Nándorfehérvár az ellenség kezén marad.” Tehát világosan látta, mi a teendő: vissza kell foglalni a várat, ha már veszni hagyták. Tudták a főurak is, a király is, de semmit sem tettek, pedig egy esetleges hadjárat nem volt eleve esélytelen!

Belgrád a törökök számára biztonságos helynek számított az 1680-as évekig, a városban viszonylag kis létszámú volt az őrség. 1636-ban váratlan esemény zavarta meg nyugalmukat. Naima török történetíró Tarikh című művében írta le a rendkívüli eseményt: Belgrád városban volt egy verem, amelyben magyar és tót „hitetleneket” tartottak fogva. Bejáratát – vasrácsos ajtóval volt – éjjelente egy-két közvitéz őrizte. A rabok leszakították a zárat, a várbeli janicsárokat leöldösték, s a fellegrárat hatalmukba kerítették; mindössze nyolcan voltak. A kapukat bezárták, az utakat eltorlaszolták s a bástyákról löni kezdték a várost. Nagy zavar támadt a török helyőrség soraiban. Nem mertek rohamozni, nehogy a rabok a lőportoronyba tüzet vessenek és az egész várat elpusztítsák. A budai Musztafa efendi – aki értett magyarul – a fellázadt raboknak bekiabálta, hogy adják fel a várat, kezességet vállal, hogy semmi bántódásuk nem lesz. Szerződést is kötöttek. A rabok közül azonban két sokat tapasztalt végvári vitéz nem bízott a török szavában. A folyó felől lévő bástyánál lebecsátkoztak és a Szávába ugrottak. Egyik úszva a szerémi partra ért, az onnani „hitetlen ráják” – azaz keresztény alattvalók – lóra ültették és megmenekült. A másik a Dunába sodródott, reggelre kimerülten fogságba került és karóba húzták. De nem jártak jobban azok sem, akik hittek a törökök szavának: kettőt karóba húztak, a többit lefejezték, kivéve egy fiatal magyar fiút. A budai pasa útban székhelye felé értesült az eseményről. Visszaforodott, s a belgrádi török parancsnokokat – vigyázatlanságukért – szintén halálal büntette.

Több mint másfél száz év múltán, 1688 augusztusában próbálkozott először keresztény sereg Nándorfehérvárt visszafoglalni – sikerrel. Ezt követően egy évszázad leforgása alatt hatszor cserélt gazdát a vár, míg végül 1867. április 6-án az utolsó török katona is kivonult belőle s a város a független Szerbia fővárosa lett. A vár később egy ideig börtön, jelenleg épületei múzeumnak adnak helyet.

Nándorfehérvár (Belgrád) vára a Duna és a Száva összefolyásának szögletében emelkedő hegyfokon áll. A hegy három oldalról meredek, a déli oldalon azonban enyhe lejtővel olvad a fennsíkra – ez a legebezethezőbb pontja. A fellegrárat a középkorban délről kettős árokkal védelmezett fal védte. A fellegrár alatt, a Duna-Száva összefolyásánál létesült a naszádosok kikötőjét védelmező vízvár, dél felé terült el a fallal körülvett hármastagolású város. A török időkben nem sokat változott a várrendszer, Habsburg kézre kerülve azonban Vauban rendszerében hatalmas bástyák és előművek épültek, kazamatarendszert alakítottak ki. Ezek jórészt ma is láthatók, a középkori erősből azonban alig maradt valami.

Csorba Csaba

Trinitáriusok Magyarországon

A trinitáriusok (mathurinok), vagyis a szentháromságnak foglyok kiváltásával foglalkozó rendjét a provençe-i báró, Matha János párizsi teológiai magiszter, Notre Dame-i kanonok és Valois Félix, a Capetingek királyi véréből származó corfroid-i (Aisne-vidéki) remetek alapították. Mathurinoknak nevezték őket, szent Mathurin kápolnája mellett fekvő párizsi kolostorukról. III. Ince pápa pedig, aki ifjúkorában mint Segni Lothar gróf Matha-i Jánosnak párizsi iskolatársa és barátja volt, 1198-ban megerősítette és Szent Agoston szabályainak követése mellett arra kötelezte a rend tagjait, hogy a pogányok fogságában sanyalódó hitsorsosait, ha kell, még önmaguk feláldozása által is kiváltásák. A pápa a szentháromság rabkiváltó rendjének (Ordo Sanctissimae Trinitatis de redemptione captivorum) megjelölte, hogy a rend tagjai fehér rendöltönyt viseljenek, fehér vállvetőjükön (skapulare) vörös és kék színű keresztrel. Ezenfelül fekete köpenyt és kerek kalapot. A rend gyorsan elterjedt, nagy adományokban részesült s már az 1200. évben 200 keresztény foglyot kiszabadíthatott. Generálisuk a Cerf-Froid kolostorban székelte. A századok folyamán kb. 900 000 keresztény foglynak adták vissza szabadságát.

A rend bennünket érdeklő további története, hogy a török harcok idején utat találtak Lengyelországba s Ausztria-Magyarországba is. Amikor a lengyel király meghívására spanyol (Cordovából) trinitáriusok Bécsen át vették útjukat, kívánatosá vált, hogy nemes missziójuk érdekében a töröktől megsanyargatott magyar föld közelében, Bécsben is letelepedhessenek. Így aztán 1688. november 19-i császári dekrétummal letelepedési engedélyt nyertek Bécsben. Alig szilárdult meg a bécsi ház, máris arra gondoltak, hogy a török dúlta magyar földön is otthont kaphassanak, hogy nemes rabváltó munkásságukat a magyar nép érdekében, közelebbi szolgálatában is érvényesíthessék. E célból már Bécsben több magyar főúri családdal ismerkedtek meg, mint II. Rákóczi Ferenc, Pálffy Miklós, Koháryak, Forgáchok, Batthyányiak s másokkal, és élvezték is ezek bőkezű támogatását.

A rend szellemi és diplomáciai jelentőségűvé vált. Előkelő modorukkal, finom diplomáciájukkal, nagy tudásukkal s főként szigorú aszkéta életükkel és igen időszerű, fontos működésükkel, a rabváltással az akkori közérdeklődés központjába tudtak emelkedni. Legfontosabb pártfogójuk, a császár és apostoli magyar király, I. Lipót (született 1640., meghalt 1705., 1657-ben koronázták magyar királlyá) Széchenyi György esztergomi érsekhez intézett levelében megjelölte: ...Hón óhajtom, hogy a török járma alatt nyögő keresztények kiváltásában oly üdvösen működő páterek mielőbb letelepedhessenek Magyarországon is. A király mellett legnagyobb szószólójuk azonban Kollonich Lipót érsek. Ő alapította az első magyar trinitárius zárdát Illaván 1693-ban. (Illava Trianon óta Csehszlovákiáé, ma is áll a nagyméretű kolostorépület, – a város közepén – mely eredetileg várerősség, később a trinitárius rend székháza volt!)

Kollonich Lipót – később mint esztergomi érsek – Szokolcán (Szokolca – ugyancsak Trianon óta – Szlovákia legnyugatibb fekvésű városa) akarta őket egyik gazdátlan templomhoz juttatni, de amikor a rend azt kérte, hogy Pozsonyban, az akkori fővárosban – ahol annyi jötevőjük lakik – szeretnének elhelyezkedni, a zálogba került Korona vendégfogadót adta nekik. A nagyszombati rendház alapítása is az ő érsekségének idejére esik. A pozsonyi adományozó levél minden olyan kiváltságot megadott nekik, mint a többi rendnek és később az alamizsnagyűjtést országszerte is megengedte.

A Kollonichok jóindulata a trinitáriusok iránt családi hagyománnyá vált. Kollonich Zsigmond váci püspök, majd bécsi érsek és Kollonich Ádám generális, koronaőr és csongrádi főispán folytatták néhai Kollonich Lipót bíboros messzemenő jóindulatát és pártfogását.

A nagyszombati rendházat Kollonich Ádám nélkül nem tudták volna megnyitni. Azért halálból a bécsi rendházban függő képe alá ezt írták: *Dicső hős, Te vagy rendünk védőpajzsa és díze és jóságos csillagfény maradsz a szörnyű hullámok közt hanykolódóknak.*

Kollonich Lipót bíbornok példáját folytatta Keresztély Ágost hercegprímás is. Ő is rendkívül figyelmes volt a spanyol szerzetesek ügyeinek intézésében a pozsonyi, nagyszombati, komáromi kolostorok és templomok építkezésénél és latba vetette személyes tekintélyét a különböző hatóságoknál is.

Bíboros főpapjaink példáját más egyháznagyjaink is követték. Így Mattyasovszky László nyitrai püspök hagyatékából alapítottak a későbbi komáromi rendházat. Telekesy István egri püspök hagyatékából pedig az egri rendházat. Erdődy László Ádám h. kancellár, későbbi nyitrai püspök, Erdődy Gábor Antal esztergomi nagyprépost, később egri püspök, Volkra keresztelő János veszprémi püspök, Eszterházy Imre zágrábi püspök mind nagy pártfogóik voltak.

Az illavai rendház – a bécsi után – a rendnek egyik legfontosabb háza volt. Itt nevelték újoncnövendékeiket (noviciatus).

A magyar kolostorok legkorábban a lengyel Szent Joachimról, majd az 1728-ban alakult bécsi Szent Józsefről elnevezett rendtartományhoz tartoztak. Miután az osztrák–magyar rendtartomány Szent József oltalma alatt állt, Szent József tisztelete is virágzott templomaikban.

Gyors terjeszkedésük összefüggött az alamizsnagyűjtéssel. Hisz a rabváltáshoz pénz kell. Ezt pedig jobb minél több forrásból gyűjteni. Minél több helyen ismerik, látják áldásos munkájukat, annál többet fognak arra áldozni a hívek.

Bár gyors egymásutánban nyíltak meg kolostoraik, nem szabad azt hinni, hogy mindjárt kezdetben szép, kényelmes kolostoraik és díszes templomaik voltak. Ellenkezőleg. Többnyire a legprimitívebb lakással beérték. Szegényes, aszkéta életmódjuk volt. Tartózkodtak a húsételektől – csupán vasárnapon és 6 nagyobb ünnepen esznek húst – ezért szívesen telepedtek le ott, ahol hallal táplálkozhattak. Illavát a halakban – különösen pisztrángokban – gazdag Vág; Pozsonyt, Komáromot pedig a Duna tette ajánlatossá.

Lakásuk a lehető legridegebb. Szeretnek a világ szeme elől elzárkózni. Illaván az ablakokat kulccsal zárták el, hogy ne legyen módjuk az ablakon kihajolva gyönyörködni a festői szépségű Vág-völgyén; viszont őket se lássák az emberek. Néhány órai pihenést követően, már kora hajnali 3 órakor kelnek, hogy elmélkedéssel, imával, kódexek tanulmányozásával s különféle kézi munkával szenteljék meg a napot. Béke, kölcsönös szeretet, összhangzatos akarat uralkodik köztük és önismeretből származó alázatosság. Regulájuk előírta a csendes imát éjjel meg nappal, a lelkiolvasmányt, az irodalmi tanulmányokat, a hiú dicsőség kerülését, valamennyi rendtag karitatív unióját s egyenlőségét. A veterán rendtagoknak és a tanuló ifjúságnak egyforma megbecsülését. Szigorúan tiltotta, hogy hivatalokra, méltóságokra törjenek.

Cselekvő, mozgékony rend; ahol ügyükről van szó. Sikereikért hálásak az isteni gondviselésnek színtünyre, mint pártfogójuknak. A sikertelenség nem lohasztja kedvüket.

Fényes istentiszteletükkel pedig a köznépre hatnak. Ünnepeiket harsonazúgás, zene és harangszó jelzi már az előestén. Mindig tudnak egyházi méltóságokat, kiváló szónokokat szerezni. Egyházi, többnyire körmenetekhez kapcsolódó ünnepeiknél ott látjuk a katonai és világi hatóságok színe-javát.

A Szent Háromságról elnevezett ősrégi hitbuzgalmi *társulattal* pedig (trinitárius harmadik rend és skapuláré) megnyerik szent hitüknek nemcsak az előkelőket, hanem a néptömegeket is. A társulat célja volt a szentháromság buzgó tiszteletével párhuzamosan az irgalmasság testi-lelki cselekedetei gyakorlása és a rabváltáshoz elengedhetetlen anyagi eszközök előteremtése.

Plébániáik nem voltak, mégis buzgó lelkipásztorkodást végeztek. Szentegyházaikat szívesen keresik fel a hívek. Örömmel tesznek misealapítványokat. Szívesen hoznak számukra alamizsnát, misebort.

Kétféleképpen is művelték a rabváltást. A pogány népek rabszolgaságán és itthon a bűn rabvásárán, mikor a szenvedélyek, az irigység, a kapzsiság, az érzéki élvezetek rabláncaira fűzött lelkeket igyekeztek szebb, tisztult, igazi keresztény életnek megváltani. A pestis pusztításakor a trinitáriusok önfeláldozóan vettek részt a haldoklók lelki gondozásában és sokan hivatásuk áldozataként hunytak el.

Rendi szabályaik szerint jövedelmük egyharmad részét kell rabváltó munkásságukra fordítani. A hosszadalmas és igen fáradtságos, sok nélkülözéssel és szenvedéssel terhes rabváltó útjaikat visszatértükben méltóképpen szokták megülni. A kiszabadított foglyokkal végigjárják a városokat, ahol rendházaik vannak. A bevonulást harangzúgás, trombitaszó jelzi. Zászlókkal, keresztekkel fogadják a gyakran rabláncra viselő férfiak és nők borzalmas csapatát, kiknek élén halad a rendemtor zászlóval, majd a trinitáriusok s a papság jönnek gyertyákkal, pálmaágakkal. Mert más vallásúak is vannak a kiváltottak közt, nagy hatással vannak hozzátartozóikra. Sok megtérésre adnak ösztönzést.

Közhasznú tevékenységük megjutalmazására III. Károly Laxenburgban az 1714. június 10-én kelt leiratával – a magyar országgyűlés javaslatára – a trinitáriusok rendjét a kamaldoliakkal és a piaristákkal együtt törvényesen befogadta, illetőleg becikkelyezte. A rabváltó trinitáriusokat befogadottaknak, állandósítottaknak tekintik ezáltal Magyarországon és a hozzácsatolt részeken.

1738-ban Obuda-Kiscellben kolostort kapott trinitárius szerzetesekre bízta a Mária-tisztelő Zichy Miklós gróf 1748-ban a budakeszi Makkos-Mária kegyhely gondozását: templom és kolostor építését. Végre 1768. augusztus 20-án szentelték fel a templomot s a kegyképet másnap helyezte a főoltárra Koller Ignác veszprémi püspök 14 ezer búcsújáró jelenlétében.

A spanyol sarutlan trinitáriusok meglepedése hazánkban a XVII–XVIII. században történt. Az osztrák–magyar rendtartomány kolostorainak alapítási évszámai: Illava 1695, Sárospatak 1693 és 1728, Pozsony 1697, Nagyszombat 1712, Komárom 1714, Gyulafehérvár 1715, Eger 1717, Obuda-Kiscell 1738, Budakeszi Makkos-Mária 1749.

II. József Kalaposkirály idején őket is elérte a fájdalmas feloszlítás súlyos csapása. Arra hivatkoztak, hogy a trinitáriusok kijuttatják a pénzt az országból. Haszontalan csöcseléseket váltanak ki, pedig nincs azoknak rossz sorsuk a pogányok közt sem. Így pénzükkel a pogányokat gazdagítják, sőt ösztönzik az afrikai kalózokat a keresztények elfogására. Ezért II. József 1781-ben megtiltotta az újoncok felvételét. 1783. november 20-tól pedig egyszerűen beszüntette a rend működését. Egyetlen tollvonással eltörölte a nagyérdemű szerzetesrendet a birodalom egész területén. Az osztrák–magyar rendtartománynak összesen 831 tagja volt. A feloszlítás idején 120 fogadalmas magyar rendtag hagyta el kolostorát.

Annak a kevés számú kolostornak lakói, melyek túléltek a nagy vihart – századunkban a két világháború közti időszakban – néger gyermekek kiváltásával és nevelésével s ezenfelül missziós tevékenységgel foglalkoztak.

A trinitáriusok szükséges, fontos kísérői voltak Európában a kard hőseinek, a keresztes lovagoknak csakúgy, mint később történelmünkben Bécs, Buda, Belgrád győztes hőseinek. Hazánkban mindig kedvező talajra talált a trinitárius szerzetesek tevékenysége.

Dr. Domonkos János

Felhasznált irodalom: Fallenbüchl Ferenc: A rabváltó trinitárius szerzetesek Magyarországon. Bp. 1940. 180 old.

Harsányi Bálint, Lenkey századának hazahozója

A Württemberg-huszárok hazaszökése Gácsországból

Lenkey százada. Petőfi verse óta csak így emlegetik a haza védelmére 1848-ban hazaszökött huszárszázadot. Arról viszont, aki hazavezette a huszárokat, Harsányi Bálint-ról, alig esik szó.

Harsányi Bálint Hajdúszoboszlón született hajdú szabad paraszti családból. Születésének időpontjában bizonytalanok vagyunk, mert az egyházi anyakönyvben elég sok a Harsányi családnevű és a Bálint keresztnévű. Figyelembe véve az akkori katonai szolgálati időt s azt, hogy kinek nincsenek leszármazottai, a legvalószínűbbnek az 1822. augusztus 15-én keresztelt látszik.¹ Harsányi Bálint életének megítéléséhez természetesen nem a születési dátuma a lényeges, hanem az országos jelentőségű tette, egész élete.

Valószínűleg utólag keletkeztek azok, a Harsányi Bálint nevéhez fűződő szoboszlói hagyományok, melyek motívumai máshonnan is ismertek, és az egykori lovas hajdúk leszármazottainak legényvirtusai közé tartoztak: már fiatal korában kitűnő lovas volt, a tanyáról hazajövet egyszerűen átugratott a kapu felett, a piactéren a földre vetett süvegét nyeregben ülve vette fel.

Az 1848 előtti szokásos újonccallítás során került a Württemberg-huszárezredbe, ahova rendszeresen vittek fiúkat a hajdútelepülésekről. Harsányi Bálint is együtt szolgált szoboszlói, nádudvari, böszörményi és más Debrecen környéki fiúkkal. Kemény katona volt, s őrmester lett belőle.

A magyar márciusi forradalom és az azt követő események híre a századhoz is eljutott, s még jobban összetartottak. A Pesti Hírlap is eljutott hozzájuk. Lenkey „századja néhány tagját arra méltatta, hogy előttük az újságokból az év nagy eseményeit olykor olvasgatta és magyarázgatta, mely élvezetben magam is, mint vele többször érintkezésben lévő altiszt, csaknem mindennap részesültem: a felolvasások után lövetés és -tisztítás alkalmával, amennyi csak emlékünkből megmaradt, közvitéz bajtársainkkal tudattuk az újságokat”.²

A galíciai körülmények is ösztönzőleg hatottak a huszárok elhatározására. A Lenkey-ügy 1848 áprilisában kezdődött – mint Nemeskürthy István írja. A magyar huszárok és a lengyel

¹ Hajdúszoboszlói ref. egyház Matricula II. 380

² Württemberg-huszárok hazaszökése 1848-ban. Egy Württemberg-huszártól. Honvéd, 1869. 232.

lakosság között bizonyos egyetértés alakult ki. Stanislau galíciai városban is lengyel megmozdulások, tüntetések voltak. Egy alkalommal a tüntetők az ellenük kivonult gyalogsággal szembeszálltak, s néhány ott lévő magyar huszár is a lengyelek mellé állt. Az összetűzésnek egy fiatal lengyel nemes áldozatául esett, és a család a huszárokat is meghívta a temetésre, melyen az egész század megjelent, sőt még koporsót is vittek a huszárok. Nem sokkal utána a kivonuló századot a lengyelek az utcán megélejezték. Ezek után Alfred Paar ezredes Lenkey kapitányt kihallgatásra rendelte, és hatnapi fogsággal fenyegette. A huszároknak pedig ki kellett vonulniuk Stanislauból Mariampolba. Az altisztek – köztük Harsányi Bálint – többször közbenjártak Lenkey érdekében, de eredménytelenül.³

A döntő elhatározást egy levél váltotta ki. Hajdú Mihály hajdúböszörményi születésű huszár kapta a levelet, melyhez mellékelték a Nemzeti dalt és egy felhívást a külföldön állomásozó magyar katonákhoz a hazatérésre.⁴ Ekkor kezd Harsányi Bálint őrmester titokban szervezőmunkához: menjünk a haza védelmére! Május 28-án, vasárnap fürdés ürügyével lementek a Dnyeszter partjára, megbeszélték a teendőket, s esküt tettek a hazatérésre. Arra is, hogy magukkal viszik magyar tisztjeiket is. Még aznap éjjel a 2. század legénysége csendben felnyergelt, majd teljes felszereléssel elszöktek Mariampolból. Magukkal vitték lefegyverezve a század főhadnagyát, Fiath Pompejust is, aki bár tudott a röpiratról, nem árulta el őket. Mikor tudomására jutott a szökés, Kalliany vezérőrnagy Lenkey Jánost a század után küldte, hogy vegye rá a visszatérésre a huszárokat, akkor eltusolja a botrányt. (Érdekes motívum, hogy Lenkey hamar megtalálja a századát Nadwora községben, mint aki tudja, hogy merre mennek.) Jókai Mór így írja le Lenkey kapitány és a század találkozását.⁵

- Térjetez vissza, fiúk! – kiált rájuk. A huszárok közül Harsányi őrmester azt feleli:
- Jöjjön velünk kapitány úr is. Nagyobb szükség van odahaza ránk, mint itt.
- Nem mehetek, fiam – felel Lenkey – esküm köt.
- Ha nem jön, hát visszük! – kiált Dobó János kövvitéz.

Lenkey átadta kardját Harsányi Bálintnak, s hagyta, hogy megkötozzék. Május 29-én este ért a század Kőrösmezőre, ahol a huszárok kérésére Lenkey János ismét átvette a parancsnokságot. „Ismét megkéretett századom legénysége, hogy a parancsnokságot átvegyem és vigyem hazájába.”⁶ „Háromnap, folytonos lovaglás” után, átúsztatva az áradó Dnyeszteren, gyalogösvényeken átkelve a Kárpátokon, május 31-én értek Máramarosszigetre. „Az üldözőket le kellett győzni, a meredélyt meg kellett járni, a megdagadt folyót átúsztatni, kitűrni a vihart. Lenkey százada megtette. Nem hiába zengette azokat Petőfi lantja.” – írta Jókai Mór.

Ezután Lenkey-század néven emlegetik az 1848-ban elsőnek hazatért huszárokat. György Dezső Viharvirág című regényében – midőn Lenkey Jánost és a huszárokat ünneplik Máramarosszigeten – a Lenkey kapitány szájába adott szavak jelentik az igazságot: „Harsányi őrmestert illeti a palma, uraim!”

Máramarosszigeten a megye és a város vezetői ünnepélyes fogadást rendeztek a huszárok részére. „Szigeten roppant örömmel, zászlókkal és örömrivalgásokkal fogadtak. A nemzet-örtség felállítatott. A tanulósg megjelent. Elszállásolásuk végett veszekedtek a lakosok egymás közt. A megyeház előtt sorba felállott az egész század. Lenkey lelkes beszédében felszólítja a hatóságot, hogy rendelkezék felőlök.” Ugyanebben a korabeli feljegyzésben újra találkozunk Harsányi Bálint nevével. „Milyen öröm volt, amikor a gyerekek, ifjak és öregek előtt eldefilírozott Harsányi Őrmester, a legkitűnőbb lovasok egyike, meg Bó András káplár. A gyerekek csak attól tartottak, hogy Harsányi – mert egyszer megtette és sebes vágatában egy gyereket kapott nyergébe –, mindig egy-egy gyereket kap fel.”⁷

A helyi katonai kommandáns, mint szökevényeket el akarta fogatni a huszárokat, de a megye pártfogás alá vette őket. Máramaros megye érdekükben levelet küldött József nádornak és Mészáros Lázár hadügyminiszternek. Egyúttal körlevelet intéztek az orszá-

³ Az eseményeket levéltári anyagok alapján részletesen ismertetik: *Rosonczy Ildikó*: Adalékok Lenkey huszárszázadának hazatéréséhez. Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve, Bp. 1979. 141–159. – *Nemeskürty István*: „Kik érted haltak, szent Világszabadság.” Bp. 1977.

⁴ U. o. mint 2. 249.

⁵ *Jókai Mór–Bródy Sándor–Rákosi Viktor*: Negyvennyolc. A magyar szabadságharc 1848–49-ben. Bp. 1898. 233. o.

⁶ Lenkey János 1848. május 30-i jelentése Kőrösmezőről. Közli Kovássy Zoltán. *Lobogó*, 1977. jún. 23.

⁷ *Kovássy Albert* „azonkori jegyzete.” Közli. Kovássy Zoltán. A Lenkey-huszárok emléke. Békés megyei Népújság, 1986. márc. 15. és a Lenkey század emlékei. Élet és Tudomány, 1983. 25. sz.

törvényhatóságaihoz, hogy feliratokkal támogassák a huszárok ügyét. Ezzel országosan ismertté lett a század tette, országszerte ünnepelték őket, mint a hazaszeretet példáját. A törvényhatóságok egymás után közölték, hogy megtették a kellő lépéseket a század érdekében. Ennek dokumentumai ma is láthatók a múzeumok kiállításain Szombathelyen éppúgy, mint Hajdúböszörményben. Pesten az ellenzéki kör ünnepi ülést tartott, amelyen ez alkalomból Vörösmarty Mihály felolvasta Harci dalát.

Ünnepelt az ország, de a hadügyminisztérium nehéz helyzetbe jutott. Mészáros Lázár hadügyminiszter sem tudta, hogy mit tegyen, hogy ne kerüljön szembe a Habsburg-házzal. Ugyanakkor a közvélemény hazafisága is szorította a másik oldalról. Június 6-án nyilatkozatot tett közzé, miszerint „Mély elszomorodással adom mindenkinek... Amint ezt az esetet nagyon sajnálom, mely noha első példa a magyar hadseregben, ellenségeinknek fegyvert szolgáltat kezükbe, épp úgy vagyok állásomnál fogva kényszerítve, rosszallásomat e cselekmény felett kifejezni...” Petöfi versben hallatta szavát:

Vitéz jó testvérek,
Üdvözlünk ezerszer...
Beszéljen akármit
A hadügyminiszter!
(Lenkey százada)

Az 1848 nyarán összeült első népképviselői országgyűlésen is terítékre került a század ügye. A július 19-i ülésen Szaplóczay Zsigmond interpellált: „a huszároknak fellobbant a hazaszeretet szívét és nem mulasztották el az alkalmat a hazajövetelre. Mindenkit fellelkesítettek, és lépéseket tettek büntetlenségük érdekében, de hasztalan. Vezessük őket a harcba, itt fogják kitüntetni, hogy őket a haza iránti nagy lelkesedés, korántsem a zászlótóli elfutamodás ösztönzé a hazajövetelre.” Irányi Dániel is felszólalt érdekükben, s többek között ezt mondta: „Azon lépést, melyet lelkes véreink tettek, a Württemberg-huszárok, lehetetlen nem örömmel, nem méltánnyal fogadni a háznak is...”⁸

Végül is büntetés nélkül vezényelték a századot a délvidéki harcra. A Harsányi Bálint által hazavezetett huszárszázad történelmi érdeme, hogy példát mutatott, kezdeményezett: egyre-másra követték őket más helyekről is a külföldön állomásoztatott magyar katonák. Maga Kossuth a Magyar katonákhoz című felhívásában példának állította őket. „A Lenkey kapitány százada a Württemberg-huszárokból megmutatta az utat, megmutatta, miként kell a hű magyarnak cselekedni.”

A hazatért huszárok hősiessen küzdöttek a délvidéki harcokban. Az 1848. augusztus 18-i szenttamási csatáról szóló vezéri jelentésben Bechtold többször is említi Harsányi Bálint és a század más tagjainak nevét. „...A Württemberg-huszárezred kapitánya, Lenkey derék századával a legveszélyesebb helyeken vitézsége kitűnő jeleit adá, valamint bizonyítá azt, hogy a kegyes bocsánatra minden kivétel nélkül valódi érdemes... Fiáth Pompejus az álgyútelep jobb oldalán a 2-ik szárnyat vezérelé, kinek elestével Harsányi őrmester vette át a vezérletet, ki is a visszavonulás alkalmával a 6-ik álgyút, mellynek rúdja egy álgyúgolyó által összezúzott, kartácsok és golyók zápora közt visszahozta. Melly alkalommal Harsányi őrmester és Kaszás Samu köztvitéz hős elszántságát és vitézséget tanúsítottak. Az álgyú megmentése után Harsányi őrmester, Kaszás Samu, Bodó János, Szabó István, Márkus Péter, Böszörményi Ferenc köztvitéz és egynéhány honvéd a 6-ik zászlóaljából, visszamenvén a 6-ik álgyú mellett elesett 2 tüzért is szinte megmentették...”

A kormány hivatalos lapjának, a Közlönynek 1848. november 15-i számából értesülünk, hogy „Kossuth h. b. elnök úr előterjesztésére az 1-ső lovas honvéd ezredhez hadnagyokul... Harsányi Bálint Württembergi-huszárezredi őrmestert...” kinevezték. A volt császári tisztek azonban nem szívesen látták maguk között a népből felemelkedő tiszteket. Görgey is ellene szólt hivatásos tiszti vizsga nélküli kinevezésüknek Kossuthhoz írt november 15-én kelt levelében: „Az ön ezredben előléptetett V. (Vörösmarty Sándor?) és H. (Harsányi Bálint) 6-ik huszárezredbeli őrmestereket máshová áttetetni kérem, mert ők voltak azok, kik Gácsországból hazatérés végett tisztjüket megkötozván, ezen tett által a legnagyobb katonai bünt követték el, noha hazaszeretettől. A haza jutalmazza buzgó hazaszeretetüket előléptetéssel, de a szolgálat szigorú kívánsága, hogy elmozdításuk abból a csoportból, melyben csak a megjutalmazott engedetlenség veszélyes példái...”⁹

⁸ Közlöny, 1848. júl. 20. 180.

⁹ Közli *Gelich Richard* Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben című munkájában. Bp. 1882 I. k. 438. o.

Benczúr Gyula: A Lenkey-huszárok táborban

Harsányi Bálint hajdúszoboszlói emlékműve

Ekkor azonban már Sillye Gábor hajdúkerületi kormánybiztos igényt tartott Harsányi Bálintra az alakuló Bocskai-huszárezrednél, méghozzá előléptetéssel. Kossuth írta alá újabb kinevezését is: „8281. sz. kinevezések. A Bocskai-lovascsapathoz Sillye Gábor k. bizt. előterjesztésére főhadnagyl Harsányi Bálint hadnagy az első honvéd husz. ezredből.”¹⁰ Ekkor már a Bocskai-lovascsapat sorszám szerinti 17. Bocskai-huszárezreddé való szervezése megkezdődött, s ehhez volt szükség olyan seregre, mint Harsányi Bálint.

Újra hazakerült tehát szülőföldjére földijeinek közt. Aktívan részt vett az első sorban a Hajdúkerület fiaiból szervezett Bocskai-huszárezred kiképzésében. Hogy ezt is kiválóan végezte, mutatja újabb előléptetése: „A. h. 2775. Kinevezések. A Bocskai 17-ik huszárezredhez 2-od kapitányul Vörösmarty és Harsányi ezredbeli főhadnagyk.”¹¹

A Bocskai-huszárezred harcbevetésére először a tavaszi hadjárat idején került sor. A Bocskai-huszárok egy osztálya – benne Harsányi Bálint százada is – Asbóth hadosztályához került beosztásra. Feladatuk a Szolnok–Pest vasútvonal mentén a főszereg hadműveleteinek biztosítása. Asbóth Lajos emlékiratai szerint Abonyban egyesült a hadosztály. Innen április 4-én folytatták az előrenyomulást Cegléd felé. Április 5-én „Albertirsára vonultunk... Itt hírlül hozták a tápióbiicskei csata eredményét. Április 6-án Pilsen ütöttek tábornokot, ahol „éjszaka meghallottuk az isaszegi győzelem híreit.”

Asbóth hadosztálya április 7-én Maglódon kapta a parancsot, hogy Kerepesen álló Aulich-hadtesthez csatlakozzon. Feladatuk az volt, hogy Pest alatti tüntető magatartással abban a hiszemben tartsák Windischgrätzt herceget, hogy vele szemben a magyar sereg zöme áll. Ezzel biztosítani a tavaszi hadjárat Komárom felé irányuló csapásait. Április 9-én Üllőre vonultak, majd 11-én kiszámított támadást intéztek a rákoskeresztúri magaslatok fedezeté-

¹⁰ Közlöny, 1848. nov. 21.

¹¹ Közlöny, 1849, febr. 15.

ben. A kőbányai szőlőlig nyomultak előre, s elfoglalták a tégláégetőket.¹² Ebben az 1849. április 11-i rákosmezei csatában halt hősi halált Harsányi Bálint. Halála körülményeit nem egyformán írják le.

A hivatalos Közlöny 1849. április 18-i számában közli a hadijelentést a rákosmezei csatáról. Többek között ez olvasható benne: „Harsányi huszár százados (kit, fájdalom! csekély számú halottaink közé számítunk) egy ellenséges tábornokot maga vagdalt le lováról. Ezen elesett tábornok, miként pesti hírek mondják, a honaruló Ottinger volt...” Hasonlóképpen emlékeztek meg haláláról az Esti Lapok és a Nép Barátja is. A csatát vezénylő Asbóth viszont a következőket írja emlékirataiban: „...gyászolnunk kellett még Harsányi, a derék Bocskai-huszár alkapitány halálát, ki ütközés közben leesett lováról és a vasasok által összevagdaltatott.” Így adta életét hazájáért. Sajnos nyugvóhelyéről eddig nem tudunk semmit.

Halála színhelyéről voltak más elképzelések is. Elsősorban az, hogy az isaszegi csatában halt meg. Ez a vélemény isaszegi szájhagyományokra és arra épült, hogy az isaszegi csatában részt vettek a Württemberg-huszárok. Nem tudtak róla, hogy ekkor már a Bocskai-ezred tisztje volt. Egy másik vélemény szerint Vácron esett el, ami Borbély toborzóúton lévő százados Sillye Gábornak írt egy levelén alapult, amiben azt írja, hogy a váci csatában Harsányi egyenesen a vezért, Ottingert vette célba, s a rohamban a százados és tizenkét huszár lelte halálát.¹³ Borbély nyilván hallotta csak a híreket, s pontatlanul közölte. A váci csata ugyanis egy nappal előbb volt, Ottinger viszont lovasdandárával együtt valóban a Pest alatti harcokban vett részt, így az április 11-i rákosmezeiben is.

A példaadó huszárokról, Lenkey Jánosról, Harsányi Bálintról már 1848-ban lehetett olvasni. Petőfi versén kívül népies ponyvára is odakerült a huszárok tette. Szinte minden e korról foglalkozó történetíró és emlékiratíró szól róluk. A szépirodalomban feldolgozta Jókai Mór, Eötvös Károly, Győry Dezső. Mint Dégh Linda gyűjteménye mutatja, a népmondáknak is hőse lett. Benczúr Gyula hazatérésüket rajzokban örökítette meg. Megállnak azonban az íráskor a hazatérés leírásánál, a körülmények kutatásával. Harsányi Bálint egész életének, tetteinek megismeréséhez járuljon hozzá ez az írás, mert tetteiben megmutatkozó hazaszeretete ma is példamutató.

Szülővárosában, Hajdúszoboszlón emléket egy 1948-ban állított emléktábla, utcanév és egy 1984-ben állított emlékmű, Seregi József szobrászművész alkotása őrzi.

Tasi Miklós

A kispesti Deák Ferenc Gimnázium

Az egykori kispesti Deák Ferenc Gimnázium vendiákjai 1989-ben, iskolájuk alapításának hetvenedik évfordulójára megalakították a Deák Ferenc Gimnázium Baráti Körét. Célul a Deák Ferenc-i hagyományok ápolását és az egykori diákok egymás iránti szolidaritását tűzték ki. Havonta találkoznak a régmúlt és a közelmúlt diákjai – korban harminc és nyolcvan év között. Szomorú, hogy ez utóbbi korosztályból már csak egy-két vén öregdiák jelenik meg, a legelső érettségizők közül pedig már senki. Ők 82–83 évesek lennének. Mindössze két régi Deák Ferenc diák él még: az egyik messze, a tengeren túl és az egyetemes – ha úgy tetszik, emigráns – magyar irodalom büszkesége. Sokan a háború áldozatai lettek: ki a frontokon, ki a koncentrációs táborokban halt meg, mások meg a természet törvényei szerint távoztak.

A munkásváros gimnáziumot alapít

Budapest déli, külső részén hivatalosan 1871-ben alakult meg Kispeszt község, 1000 fő körüli lakossal. A fővárosból kiszorult szegénység, zömmel a munkások települtek ide. Itt

¹² *Asbóth Lajos*: Emlékiratai az 1848-i és 1849-i magyarországi hadjáratból. II. kiadás, Pest, 1862. I. k. 151–164. o.

¹³ Htl. Sillye-iratok, 1849. ápr. 18. Borbély százados levele. Nyakas Miklós: Sillye Gábor kormánybiztosi tevékenysége 1848–1849. Hajdúsági Múzeum Évkönyve IV. Hajdúböszörmény, 1980. 253. o.

akkor olcsó telkeket lehetett vásárolni, építkezni, otthont teremteni. A letelepültek gyermekei részére azonban akkor még semmiféle iskola nem működött. A városszalapítók nem is álmodták, hogy három-négy évtized elmúltával ez a homokos, vadvizes, néhol még nádasokkal borított terület valaha is várossá fejlődik. Igaz, hogy peremvárossá, de mégis civilizált, kulturált lakóhellyé, amelynek sok iskolája lesz, közöttük még gimnázium is.

Az első világháború idején Kispest rohamos fejlődésnek indult, elsősorban az ott létesült gyárak eredményeként. A háború tömérdek anyagot, fegyvert, lőszer, gépet, textilt igényelt és ez felfuttatta a termelést. A gyárak egyre több munkást foglalkoztattak és Kispest lakosainak száma rohamosan emelkedett. Az első világháború végén a kezdeti ezer főről ötvenezerre növekedett. Igaz, ebben már szerepelt az 1908-ban átadott Wekerle Állami Munkástelep húszerkezete lakosa is, akiknek 95%-a munkásokból, vasutasokból állott. Ez a munkásréteg gyermekeinek könnyebb életet, szebb és jobb sorsot kívánt, mint amilyen neki jutott. Elemi és polgári iskolából már a század első évtizedében elegendő volt, de gimnáziummal még nem rendelkeztek. Pedig az első világháború utolsó esztendejében Kispestről már 235 diák járt a X. kerületi, úgynevezett tisztviselő-telepi állami főgimnáziumba. Valójában több tanuló is jelentkezett Kispestről, de az iskola korlátozott befogadóképessége miatt csak ennyit tudtak felvenni. A kispesti diákok tisztviselő-telepi gimnáziumba járását még a közlekedési nehézségek is akadályozták, ezért a kispesti szülők a helyi hatóságoknál és a Közoktatásügyi Minisztériumnál egy helybéli gimnázium létesítését szorgalmazták. Kispest községi képviselőtestülete és néptanácsa az öszirózsás forradalom győzelme után, 1918. december 23-án, az 1919. évi költségvetés terhére a következő határozatot hozta: *„miután a községben a munkások zöme alkotja a lakosság számát, egy munkásgimnázium létesítésére szolgáló alapra előirányoztatik 5000 Korona”*. Eme határozat után drámai események követték egymást az országban. Kispest néptanácsa azonban folytatta az előkészületeket a munkáslakosság gimnáziumának a megvalósítására.

Persze a megszavazott ötezer korona a meginduló infláció következtében, 1919-ben egy gimnázium létesítésének költségeire szinte neveltségessé vált. A cél ennek ellenére maradt, noha közben a tanácsköztársaság megbukott és az ország jelentős része – így Kispest is – a román hadsereg megszállása alá került. A gimnázium 1919. szeptember 1-jén mégis megnyílt, pedig még épülete sem volt. A Sárkány utca (ma Ady Endre út) és az Árpád utca sarkán álló földszintes, bérelt házban indult meg az első három osztállyal, 250 tanulóval. Ekkor még mint a tisztviselő-telepi gimnázium kispesti tagozataként kezdődött meg az I., II. és III. osztályban a tanítás. A kétszázötven diáknak nem kellett villamossal a távoli iskolába utazni. A bérelt épület azonban nem volt megoldás. Fel kellett készülni a következő évre és az utána jövő évekre. Az akkori iskolarendszerben – egészen 1948-ig – a gimnázium nyolc évig tartott. Az első gimnáziumba az elemi iskola negyedik osztályának az elvégzése után lehetett beiratkozni. Érettségi vizsgára a gimnázium nyolcadik osztályának a sikeres elvégzése jogosított. Tehát itt a rövidesen nyolc osztályra növekedő gimnázium megnyugtató és megfelelő tanítási, elhelyezési feltételekről kellett gondoskodni. A megoldást a következő, 1920/21-es tanévre, kompromisszummal, megtalálták. Ott állott a Kossuth téren a nemrég épült 16 tantermes Állami Polgári Iskola, amely a délelőtti tanítás után üresen ásitózott. Ezt az iskolát vették igénybe a gimnázium céljaira, a délutáni órákra. Erre annál is inkább nagy szükség mutatkozott, mert a következő, 1920/21-es tanévre az új I. és a II., III., IV. osztályokba már 283 tanuló iratkozott be. A következő, 1921/22-es tanév meghozta a gimnázium önállóságát. A tisztviselő-telepi anyagimnáziumról levállott és Deák Ferenc Reálgimnázium néven, Petényi István igazgató vezetésével folytatta a kispesti munkásifjúság nevelését.

A Deák Ferenc Reálgimnázium életének fordulópontját jelentette az első érettségi vizsga ideje. Ez az 1924/25-ös tanévben történt, amikor 44 kispesti és Wekerle-telepi diák vette a kezébe az érettségi bizonyítványt.

Iskolapadra járó diákok

A Kossuth téri polgári iskolai épületben az állapotok sem ideálisnak, sem higiénikusnak nem voltak mondhatók. A tanítás kezdete előtt az épület előtti téren várták az összegyűlt tanulók a bebocsátást. Meg kellett várniok, kint a szabadban, télen hóban-fagyban, nyáron hőségben, esőben, amíg a polgáristák elhagyják az iskolát: amíg a sebtében elvégezhető takarítást odabenn befejezik. Joggal mondta az egyik tanár az óra kezdetekor: teveszag van,

nyissátok ki az ablakokat. Ami kissé erős kifejezés volt, de hát a szellőztetésre valóban nem jutott elegendő idő. Az igazgató is a téren várakozott a diákjai között és ha valami mondandója volt, belefújt a sípjába és így hívta fel a figyelmet. Különös, romantikus idők voltak. A polgári iskola 10–14 éves tanulói részére készült padokban az évek múlásával VII–VIII. osztályosokká váló, 17–18 éves diákok szorongtak. Áldatlan állapotok, amik tanárt és diákot egyaránt megviseltek. A tanítás 13 óraker kezdődött és 17–18 óráig tartott. Ez különösen az ősztől tavaszig terjedő hónapokban okozott sok nehézséget. Télen a diákok már sötétben távoztak az iskolából. A Wekerle-telepi gyerekek úgy segítettek magukon, hogy bakterlámpát hoztak és azzal világítottak hazafelé menet a koromsötét utcákon. A húszezer lakosú Wekerle-telepen abban az időben még nem vezették be a villanyt és csak az utcasarkokon elhelyezett petróleumlámpák adtak némi fényt az esti járókelőknek. Csakúgy, mint száz évvel ezelőtt városainkban. Csodák csodájára, mégsem történt semmiféle útonállás vagy huliganizmus.

Konzervatív vagy nacionalista pedagógia?

A munkásváros szülői arra törekedtek, hogy gyermekeiknek lehetővé tegyék a magasabb műveltséghez vezető utat. A Deák Ferenc Gimnázium ennek teljesen eleget tett. A környékbeli településeken is népszerűvé vált és a tanulók létszáma iskolaévenként 450–500 között állandósult. Ez azt jelentette, hogy működésének hetven éve alatt, mintegy másfélezer kispesti ifjú indult el a Deák Ferenc Gimnáziumból az értelmiségi pályák felé.

Az iskola első tanévétől kezdve kiváló tanári kar folytatta a diákok erkölcsös, hazafias nevelését és az ismeretek magas szintű elsajátítását. A gimnázium megnyitása a magyarság történelmének Mohács utáni legragikusabb évében történt. Az ország kétharmadának az elvesztése, a román, cseh, szerb megszállások után kellett az új nemzedéket egy másfajta életre, megpróbáltatásokat elviselni tudó magyarságtudatra nevelni. A tábla mellett minden osztályban ott függött a történelmi Magyarország térképe.

Akár a történelem-, akár a földrajz- vagy a magyartanár tartott órát, egyik sem hagyta ki, hogy ez a térkép a Szent István-i történelmi Magyarországot ábrázolja, amelynek nem is olyan régen, még 63 vármegyéje és tengere volt Fiume kikötőjével. A tanárok többsége végigharcolta az első világháborút. Nem politizáltak, csak harcoltak és most sebzett lélekkel látták, hogy hiába. A történelmi Magyarországot ábrázoló térkép és a nemzeti szellemű oktatás sovinizmus nélkül, csupán az ezerévi folytonosságot hangsúlyozta. A tanári karban számos nemzetiségi származású foglalt helyet, de mindegyikük a magyar állameszme alapján állott.

A tanítás az első naptól Pappváry Elemérné költő imaszerű versének az elmondásával kezdődött. Így szólt: „Hiszek egy Istenben, Hiszek egy Hazában, Hiszek egy Isteni örök igazságban, Hiszek Magyarország feltámadásában”. Órakezdés előtt hangzott el tanár és diák ajkáról. E négy sor elmondásával idézték fel a nemzetet Trianonban ért szörnyőséget. Nem irányult ez más népek ellen, az igazságkereső vágy kifejezése volt csupán. A magára hagyott magyarság, testébe vajt rettenetes sebeivel, hová is fordulhatott akkor jóvátételért, mint Istenhez és a hithez.

Nagy változást hozott a gimnázium életében az 1932/33-as tanév. Az időközben megyei jogú várossá átalakult Kispeszt vezetősége a gimnáziumot önálló épülethez juttatta. A gazdasági válság következtében megszűnt Teudloff és Dietrich gépgyár Üllői úti igazgatósági és szerelőépületeit megvásárolta a város. A gimnázium így végre önálló, saját otthonhoz jutott. A kezdeti délutáni tanítás, majd a négy évig tartó szétszórtság után, saját épületben, egységes keretben folytathatta a munkáját. A Deák Ferenc Gimnázium egykori diákjai közül tucatszám kerültek ki a tudományos, a művészeti és az irodalmi élet reprezentánsai – politikai csupán egy. A kispesti munkásapák és anyák büszkék lehettek gyermekeikre.

Amikor nem lehetett megbukni

Ezt a folyamatot 1945 után a Rákosi–Révai által marxi-lenininek nevezett kulturális politika megzavarta.

A történelmi Magyarország térképe lekerült a falról, és a tanítás sem kezdődött többé a „Magyar Hiszekegygel”. Mindkettőt sovinizstának minősítették, amely sérti a szocialista

szomszédaink, „proletár testvéreink” érzékenységét. Hogy a magyarok érzékenységét mi sérti, arról a gimnáziumban nem lehetett beszélni.

A tanárok egy részét leváltották, mások nyugdíjba mentek, s néhányan meghaltak. Helyükbe megjelentek a gimnáziumban az új pedagógusok, a 22–24 éves tanerők, többségükben nők. Ők már nem tudták folytatni – fiatalságuk, tapasztalatlanságuk és egyebek következtében – a gimnázium Deák Ferenc-i szellemét és három évtizedes hagyományait.

Különben is a Rákosi–Révai „kultúrszellem” felülkerekedésével Deák Ferenc is megalkuvó, Habsburg-barát, sőt kizsákmányoló földesúrnak nyilvánított, akinek politikáját el kell vetni, tanításait meg kell tagadni. Deák Ferenc megszűnt példakép lenni. A kispesti gimnázium épületének a homlokzatáról is lekerült Deák Ferenc neve. Az új példakép Landler Jenő lett, aki ügyvédből 1919-ben népbiztos, majd a Vörös Hadsereg főparancsnoka. Az ő nevét vette fel 1950-ben a gimnázium. Ezzel csaknem egyidőben új oktatási rendszert, új minősítési, osztályozási formát léptettek életbe. Megszűntek a régi osztályzatok és helyükbe az új rendszer előírásait alkalmazták. A tanulók tudását, szorgalmát 1-től 7-ig terjedő osztályzatokkal mérték. Így bizony csaknem lehetetlen volt megbukni. Az új pedagógusok feladata a látszateredmények produkálása lett. A Rákosi–Révai szellem így kívánta a híveit, az ismeretlen helyekről gimnáziumba terelt, alapképzettség nélküli kádereit olcsó érettségizhez juttatni. Néhány év múlva aztán bevezették a mai osztályozást.

Az 1950-es névváltoztatás után új szellem költözött gimnázium falai közé. Kezdődött az „internacionalista szellemmel” ellentétes irodalmi művek kiselejtezésével. A Deák Ferenc Gimnázium ötezer kötetes könyvtárából 4900 könyvet kiselejteztek, és zúdába küldtek. Amikor a könyveket a teherautóra dobálták, az írott betűt tiszteletben tartók megkíséreltek egy-egy történelmi, vagy tudományos művet megmenteni, és a kocsirol leemelni. Am az éber „kultúrharcosok” ebben megakadályozták őket. A könyvek halálos ítéletét végre kellett hajtani.

A megváltozott nevű gimnázium 1964-ben a Wekerle-telepen épült új otthonába költözött, de sajnos, Deák Ferenc szellemét nem vitte magával. Az egykori Deák Ferenc Gimnázium régi ezeröttszáz diákja közül mintegy ötszázat talált meg a Baráti Kör, a többi jelentkezését várják.

Legyen újra Deák Ferenc Gimnázium

A véndiákok még emlékeznek arra a történetre, amely több mint százharminc évvel ezelőtt Deák Ferenc és Bach osztrák államminiszter között zajlott le, és ami a gimnáziumban évről évre szállóigeként járt körbe. Egy tárgyalásuk alkalmával Bach azt mondta Deáknak, hogy a magyarok előbb-utóbb beolvadnak a germánságba, s ugyan miért vonakodnának mindjárt ráállni arra, aminek egy szép napon úgyis meg kell történnie?

– *Messez van az még – jegyezte meg csendes iróniával Deák, majd így folytatta – Azt hiszem Excellenciád jó keresztény és reméli, hogy halála után a mennyországba jut. Mégis bátor vagyok kételkedni abban, hogy jobban szeretne még ma odajutni, mint holnap.* Erre Bach elhallgatott. Hogy a magyarság beolvadása mára sem valósult meg, ma is él, és hogy e honban ha pislákol is, de mégis ég a hazafias érzés, abban a Deák Ferenc Gimnáziumunk is része van. A hetvenes gimnázium története kissé a magyar nemzeti kultúra története is.

A véndiák gárda szétszéledt az országban, sőt a világban, és vitte magával Deák Ferenc szellemét, amit a róla elnevezett gimnáziumban szívott magába. Alapításának hetvenedik évfordulóján a véndiákok mozgalmat indítottak a Deák Ferenc név visszaállítására. A kívánsággal a gimnázium tanári karának többsége egyetértett, csak az igazgató állott ellen keményen. „Van a gimnáziumnak neve, nincs szükség rajta változtatni” – jelentette ki még 1990 tavaszán is.

A százhusz éves múltra visszatekintő Kispeszt – most Budapest XIX. kerülete – annak idején 650 lakos alapítása, mára 80 000 lélekszámú városrészévé növekedett. Sajnos, a megalománia panelházas építkezéseivel nemcsak súlyos gondot (ötven év élettartamra terveztek) helyezett a városrészt jövőendő vezetőinek a vállára, hanem kertes jellegét nagyrészt megsemmisítette, s a lebontott szép családi házak lakóit a betontömbökbe kényszerítette. Társadalmi, baráti, családi kapcsolatokat szakított szét. De ennek a következményeit majd az utánunk jövő generáció fogja megszenvedni és megtárgyalni.

Most hát maradjunk a jelennél. Munkástelepülésnek indult és az is maradt. A várossal együtt fejlődött a gimnázium, nevelődött benne a peremváros ifjúsága, akiknek 1945-ig

sok-sok társadalmi, egyházi, polgári egyesület és nem utolsósorban a cserkészzet adott szórakozási, nevelődési és sportlehetőséget. A gimnáziumban végzetek és leszármazottaik közül sokan ma is Kispeszt óslakosai. Ők és a városrész újabb nemzedéke nemcsak nosztalgiából, hanem az egykori tanárok iránti hálás megemlékezésből kívánják vissza Deák Ferenc nevét, – persze, most már az új épület homlokzatára. A régi épületben működő ipari szakközépiskola pedig örömmel adná vissza a „genius loci” iránti szolidaritásból felvett Deák Ferenc nevét, hogy legalább ez képviselje Kispesztben a deáki szellemet.

A gimnázium régi csengőjét egy ott végzett orvosnő diáktárs őrzi. Ez a csengő hívta, szólította annak idején a tantermekbe a diákokat, de már több mint negyven éve pihen. A gondosan fényesített régi csengő arra a napra vár, amikor az újra Deák Ferenc Gimnázium alma materébe szólíthatja az új nemzedéket és a vendiákokat.

„Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango.”

Kelenváry János L.

Bény történelmi emlékei

Az Esztergom–Párkány–Léva útvonal mentén, a mai érsekújvári járás területén található Bény község. A falu mai arculata, mindennapi élete nem sokban tér el a környező településektől. Lassan már híres kurta szoknyás viselete is feledésbe megy. Annál inkább emlegetik a falu nevét a régészek, mivel Bény neve megtalálható az európai történelmi nevezetességek névjegyzékében is. Lapozzunk bele mi is a település történelmébe, járjuk be nevezetességeit és ismerkedjünk meg híres templomával!

A falu régóta ismert hatalmas sáncgyűrűiről, amelyek félkört alkotva a gyors folyású Garamra támaszkodnak. A belső gyűrű átmérője 200 méter, tőle 160–220 méterre található a második, majd 400–460 méternyire a harmadik körsánc húzódik, melynek kerülete meghaladja a 2300 métert. A mai Bény a múltban két községre oszlott: a Garamhoz legközelebb eső sáncon belüli Alsó-Bényre, amit később Kisbénynek neveztek és a külső sáncok közötti Felső-Bényre vagy Nagybényre.

A sáncgyűrűk eredetét illetően a történészek véleménye megoszlik. Egyesek a kvádok művének tartják, akik ezzel védekeztek a jazygok betörései ellen. Mások római sáncoknak tekintik és Marcus Aurélius császárnak a jazygok elleni hadjáratával hozzák kapcsolatba. A helyi lakosság avar eredetűnek tartja a sáncokat. Szalay László történész a sáncok keletkezését Szent István uralkodása idejére teszi. Heszlman úgy véli, hogy a sáncokkal az esztergomi érsekek védekeztek Csák Máté támadásaival szemben. Legkisebb valószínűségű Villányi azon feltevése, miszerint a sáncok török eredetűek, s az 1663–1664. évi hadjáratban készültek.

Bény nevét Hunt német lovagnak Bény (Byn) nevű fiától nyerte, akinek hűséges szolgálatai jutalmául Szent István király adományozta. A bényi prépostság eredetéről, amely az esztergomi főegyházmege területén feküdt és a premonstreiek birtokában volt, határozott tudomásunk nincs. Valószínű, hogy a templom és a kolostor nem egy időből valók. A fennmaradt 1732. évi és az 1755. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján a prépostság alapítását Lampert ispánnak, Szent László király rokonának tulajdonítják. E feltevésnek azonban történelmi alapja nincs. Mások Omode ispánt tekintik a prépostság alapítójának, aki II. Endre szentföldi hadjárata idejében élt itt.

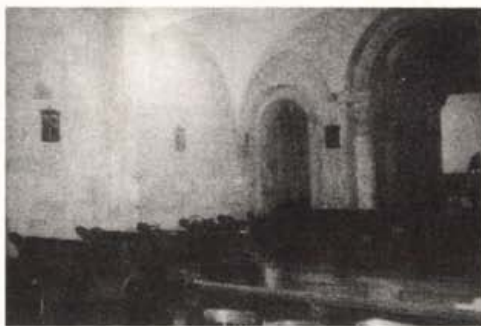
A megoldatlan kérdések közé tartozik a templom 1217 előtti létezése. Az 1232-ből származó feljegyzések sem említik ezt a templomot. 1273-ban viszont, az akkori Kelemen prépost hagyatékában szerepel Bény, a templom és a rend.

A rotundán kívül a legtöbb figyelem a templom felé fordul. A templomot az Omodék családja építette a premonstreie rendek számára. Az építést II. Endre hadjáratának kezdeti szakaszában indították el, de a tervek állítólagos megváltozása miatt a munkák elhúzódtak. A tervek átdolgozására azért kerül sor, mert az itt megtelepedett premonstreie rendek a templomépítés különleges stílusát alkalmazták. A templom alaprajza négyszögletes, és nyugati irányban kétszer kiszélesedik. A második kiszélesedés végén található a két torony, amely a hajók felé nyitott. A hajó nyugati oldalának végéhez csatlakozik az egyik előcsarnok, keleti részének végéhez pedig a második előcsarnok, melynek oldala ötszögletes. A hajó nyugati részének déli végén helyezkedik el a sekrestye. A templom hajójának hossza 13,30 méter, szélessége 6,60 méter, magassága 9,50 méter. A premonstreie templomok különlegessége a tor-

A kör alakú rotunda a templomkertben

Belső felvétel a templomról

nyok közötti erkély. Az oltár előtti rész a meghonosodott szokások szerint nyitott és a hívők rendelkezésére áll. A szentély hossza 4,40 méter, szélessége 5,70 méter, magassága 7,60 méter.

Az oldalerkélyek is különlegesek, más román stílusú templomban nem fordulnak elő. Az előcsarnok is kitűnik sajátosságaival: a két fal osztja egy nyugati és három keleti részre. Eredetileg a falak nem töltöttek be ilyen szerepet, az előcsarnok elől és oldalt nyitott volt, ahonnan a főbejárat nyílt a templomba. Itt az első kiszélesedésben három sor oszlop van, ebből két pár román stílusban. Kár, hogy a barokk restaurációs beavatkozások (1896–1898) nyomokat hagytak a templom főoltári részén.

A templom legnagyobb értékét talán az oszlopfők jelentik – ezek hívják fel leginkább a szakemberek figyelmét. A leveles díszítés átmenetet jelent a román stílus és a gótika között. Különös figyelmet érdemelnek a köoszlopok díszítései és figurái. Ilyen díszítés például az emberi fejjel megalkotott madár, amint csőrével a levelet tépi. Az északi oldal egyik vállköve egy vadászatot ábrázol. Az egyik vadász nyilat tart a kezében, a másik kardot, és egy kutyát vezet. Az első vadász előtt – mozgásában ábrázolva – szarvas, medve, nyúl, vaddisznó és róka látható. A háttérben egy felnyergelt ló áll, s két bajszos, szakáll nélküli férfi széles, hosszú kabátban és csizmában. A kép valószínűleg egy középkori vadászatot ábrázol, de az állatok fontossági sorrendjét nehéz megállapítani.

A múlt, amelyben annyi viharos időszak vonult át, nem kímélte ezt a történelmi emléket sem. 1430-ig nincs feljegyzés a templom megrongálásáról. Az esztergomi érsekség az 1530–1531-es évekből bevételre java részét a környező falvakból ide adja. Az 1560-as feljegyzésből kitűnik, hogy Bény pusztítását követően a premontrei rendek is távozásra kényszerülnek, s a templom a 12 apostol tiszteletére szentelve az érsek kegyurasága alatt állott. Ezt követően a falu lakossága nagyon megcsappant, s a két Bény lakossága 1701-ben alig 150 fő.

A későbbi időszakot sem úszta meg e templom minden veszély nélkül. II. Rákóczi Ferenc korszakában Párkány és környéke nagyon gyakran volt jelentős harcok színhelye. A zavaros időkben a prépostsági templom rendbehozataláról természetesen szó sem lehetett. Falai fedél nélkül meredtek az égnek, a boltívek egy része beomlott. Helyrehozatalában nagy segítséget kapott Palkovics Ferenc kéméni plébánostól, akinek plébániájához a két Bény filiaként tartozott. Neki is köszönhető, hogy a román stílusú építészet e nagy értékű műkincse nem pusztult el, hanem ősi alakjában a mai napig fennmaradt.

Később a templomról Wágner Károly jezsuita szerzetes ad hírt 1760-ban, amikor a román stílusban épült csodaszép köépületről ír a sebes folyású Garam felett. Ugyanakkor kifejezi a folyótól való félelmét, mivel az nem tud megbékélni a partján fekvő templommal. A Garam

alámossa a dombot, amelyben a templom áll, s a veszély évről évre fokozódik. Az 1861–1862-es felújítási munkák során az egész templomot újralfestették, de a kőfalak újból repedezni kezdtek. Nagy igyekezettel újra hozzáfognak a templom megmentésének (1895–1898). Az építési munkálatok 96 ezer aranykoronába kerültek, amit teljes egészében a templom pénztárából fedeztek. Így a múlt század végén ismét sikerült megmenteni e nevezetes történelmi emlékművet. Nem sikerült viszont megfékezni a Garam romboló tevékenységét, mely továbbra is mosta a templom alatti partszakaszt.

A II. világháború sem vonult el nyomtalanul fölötte. Az 1944–1945-ös bombázások idején a templom csaknem teljesen megsemmisült, több éven keresztül volt szármalmas állapotban. Állami költségen 1954-ben ismét újjáépítették. Bár a templom rendbehozatala hatalmas összegeket tett ki, mégis az a veszély fenyegetett, hogy hiábavaló volt minden munka, mivel a Garam tovább végezte pusztító tevékenységét. 1966 márciusában csaknem egyik napról a másikra a templom alapja 2 métert süllyedt. Ennek következtében repedések keletkeztek a templom falán. Végül nagy méretű összefogással, 530 000 korona ráfordítással s a folyó szabályozásával sikerült a templom süllyedését megakadályozni, így az értékes műemléket megmenteni.

Napjainkban a templom és a mellette levő kápolna jó állapotban található. Még a kolostor romjai is fellelhetők a templomkert keleti felében. A falu magyar nemzetiségű lakóinak száma jelenleg 1500. A lakosság élénk társadalmi életet él, ami megmutatkozik a kulturális rendezvények és egyéb közeleti megnyilvánulások rendszerességében is.

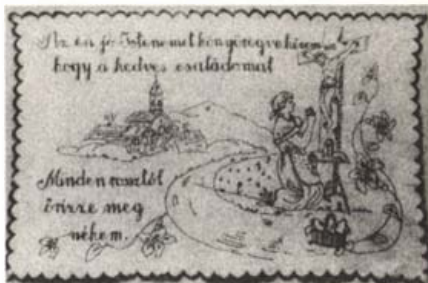
Jankus Gyula

A felhasznált irodalom: *Borovszky Sámuel* (szerk.): Esztergom vármegye monográfiája. Bp. 1911. – *Dr. Haiczl Károly*: A bényi prépostság temploma. Galánta, 1937. – *A Pallas Nagy Lexikon*. Bp. É. n. – *Bényről* megjelent egyéb írások, cikkek. – *A magyar helységnevek szlovák megfelelői*: Bény–Biña, Kéménd–Kamenin, Léva–Levice, Párkány–Šturovo.

HÍREK

A falvédők üzenete a mai embereknek.

A falvédők az 1850-es évektől a polgári-paraszti lakáskultúra díszítőelemei voltak. Közben a fal védelmét és az ágynemű megóvását is szolgálták. Készítették deszkalapból, gyapjúsöttesből (cserge), gyékényből. A XIX. század második felében jelentek meg a szállánvarrott hímzésű falvédők is. Többnyire a falhoz tolt asztal vagy vízlócák mögé kerültek a nyílt kéményű konyhák füsttelenítése után. Ez eleinte mind bolti előrajzolású volt, amit gyolcs alapra szárítottással híméztek. Az első világháború körüli időkben társult mellé a színes nyomású papír falvédő. Mindkettőre jellemző a felületek nagy részét kitöltő édeskés, többnyire szerelmespárt, szorgos háziasszonyt, játszadozó gyerekeket mutató jelenet, dalidézettel, verses felirattal kísérve. A falvédők rajzai, feliratai kifejezték a polgári-paraszti világ érzelmeit, mondanivalóit. Esztétikailag ugyan nem mind felel meg a mai ember ízlésigényének, de kötelességünk mindenre odafigyelni és megtenni mindent, ami a gyökereink, elődeink életében jelent, jelentett valamit! Ezen gondolatok jegyében a hatvani V. Számú Általános Iskola honismereti osztálya dr. Molnár Lajosné tanítónő irányítása mellett mintegy 120 gyűjtött falvédőt állított ki a diákoknak az intézmény falain belül.

Szabó Sándor felvételei-MTI

Az öntevékeny falusi művelődés

Köszöntjük a szerzőt 75. születésnapján.

A demokratikus fejlődés folyamatában a választások után megvalósult hazánkban a települések önkormányzata. A nép valóban kezébe veheti környezetének irányítását, fejlődését, művelődését. A diktatúra után most valóban újnak tűnik ez a társadalom életében. Pedig falusi népünk már évszázadok óta öntevékenyen irányította a maga életét, sajátos törvényeket, szokásokat alakított ki, s ezeket megtartotta, azok szerint élt. Maga gondoskodott a falusi társadalom rendjéről, a művelődéséről. Mai fejlődésünk szempontjából érdekes és tanulságos röviden áttekinteni az öntevékeny falusi művelődés területét.

A faluban a bíró és az esküdtek tartottak rendet. Büntettek ha kellett és irányítottak. Az ifjúság rendjén a *legénycéh* örködött. Rendezték az ünnepeket, multságokat, örködtek az ifjúságon. Csak felavatott legények járhattak kocsmába, lányos házakhoz. A vétő suttyókat megbüntették, létrafokán kellett átbújniuk, sőt a vályúban is megfürdették. De nevelték is őket, farsangfarkában a suttyóbalon, vagy a legénypróbákkal, a legénykeresztelő szép szokásával. Ma is megszívlelendők a céhes életből falun megmaradt regulák: „Mátul kezdve, ha legény lész, legény módra köll viselkedned, gondulkodnod. Legfőbb regula a legényböcsület, soha ne tégy olyat, ami nem böcsületes. Az is regula, hogy böcsüld meg az idősebbeket, akkor majd téged is megböcsülnek a fiatalabbak. Ne lesd a potyát, adj vissza mindenkinek böcsületesen, ha jót kaptál valakitől.” Örökérvényű törvények ezek.

Régi szép szokások szabályozták az udvarlást, a lánykérést és a lakodalmat is. Csak *legényes napokon* illet lányos házhoz járni, lányt megkérni csak a keresztapával volt illendő, a móringolást, kézfogót is hagyományos formák közt tartották meg, s az elutasítást, a „kikosarazást” sem bántóan adták tudtul. A lakodalom sokszínű szokásai ugyancsak a maguk kialakította népi műveltség tartalmasságát, szépségét mutatják.

A munkában hasonlóan saját szokásaikhoz ragaszkodtak. A vetésnél pl. a gazda levett kalappal rövid fohász után maga szórta ki az első marék magot. Az aratást katolikus falvainkban a Sárlos-Boldogasszony napján megáldott eszközökkel kezdték, s az első kaszavágást is a gazda tette meg, az Isten áldását kérve. Az uradalmakban, nagygazdáknál dolgozó aratóbandák a saját maguk által kialakított belső törvények szerint működtek. A nem szántóföldi gazdálkodást a maguk között szerveződött *közbirtokosság* intézménye fogta össze. Ők fogadták a pásztort, alkalmazták a kovácsot, öröket, csőszöket, s örködtek a legelők, kaszálók, erdők szabályos hasznosításán.

Az év ünnepeit, jeles napjait évszázadok alatt kialakított szép szokásokkal emelték ki a hétköznapi szürkeségéből. Az advent, a karácsony, a farsang, a böjt, a húsvét, pünkösöd színes, hagyományos szokásai sok ősi szellemi kincset őriztek meg. Szakrális hagyományaink pedig azt mutatják, hogyan bontakoztatta ki, élte a nép a maga vallásos érzéseit. A fogadott ünnepeket megtartották, egymást ellenőrizték, és megszólták a kihúzókat. Egyes helyeken még meg is büntették, mint pl. Kunszigeten (Kisalföld): egy dögvész alkalmával fogadott Szent Antal-ünnepen tilos volt az állatokat kihajtani, befogni, dolgoztatni. Egy gazdát, aki mégis kihajtott az ökreivel, azzal büntették, hogy meg kellett vennie a tűzoltók sisakját. S a közösség ítélete ellen nem volt fellebbezés.

Az évszázadokon át nemzedékről nemzedékre hagyományozott ősi népi műveltségünk elkísérte az embereket a bölcsőtől a sírig. Halottas hagyományaink a legősibb szellemi értékeinket őrizték meg a haldokló földre tevésétől kezdve a haragosok kibékítésével, az állatok felriogatásával, temetéskor kiengedésével, a halottvirrasztás imáival, énekeivel, a temetőben megmaradt ősi nemzetségrenddel. Öntevékeny falusi művelődésünk teljesen kitöltötte a közösség életét.

Nem szabad megelégednünk a régi falusi iskolák szerepéről sem. A régi „mesterek” nemcsak tanítottak, hanem *együtt éltek* a faluval. Énekkart vezettek, táncsoportot irányítottak, színdarabot rendeztek, növelték a közös művelődés összetartó erejét. S hogy milyen eredménnyel? Megható hallani a mai idős férfiak és nők emlékeit, ahogy ötven-hatvan év távlatából

¹Az 1991. július 1–5-én Békéscsabán esedékes XIX. Honismereti Akadémia fő témája az önkormányzati hagyományok lesz (Szerk.)

eléneklik a templomi énekkarban tanult latin énekeket, vagy mondják a régi színdarabokban játszott szerepeiket, dalaikat. *Ez a művelődés életre szóló élményt tudott adni az embereknek.*

Az első törés az első világháborúval érte ezt az öntevékeny népi művelődést. Azóta lassan fogytak, koptak a hagyományozott szokások. A tömegkommunikáció, a sajtó, a rádió csak siettette ezt a folyamatot. Elkezdődött azonban az egészséges védekezés is az uniformizált művelődéssel szemben. A népi írók – művészek alkotásain, a tudósok, főképp a néprajztudomány feltáró, megőrző eredményein nevelődött lelkes, vezetni hivatott emberek munkája nyomán újra sarjadni kezdett a népi művelődés. Pávákörök éltették tovább népdalkincsünket, táncházak táncainkat, kézimunkakörök a régi fonók emlékét, s nem utolsósorban a népfőiskolák igyekeztek széles látókörű embereket nevelni az egészséges társadalom számára. Nagyszerű lendülettel bontakozott ki országosan ez a vágyalom. S mire kivirágzott volna, letörték az idegen hatalmat szolgáló erők. Micsoda bűn, mekkora veszteség! Most érezzük csak igazán, milyen egészséges társadalmat nevelhettünk volna fel az elmúlt négy évtizedben, ha ezt a munkát lelkünk szerint végezthettük volna!

Most új lélegzetet vesz az ország. Újraeled a letiport vetés. Az újrászerveződő népfőiskolákon, öntevékeny hagyományörző csoportjainkban, egész művelődési munkánkban, s így honismereti mozgalmunkban is *korszerű magyar látókört* kell adnunk a felnövő nemzedéknek, s csak nehezen magára találó társadalmunknak is. Így válnak teljessé majd a most élni kezdő önkormányzatok.

Dr. Timaffy László

A székely közbirtokosságról*

1. Ha a múltban a kükküllökeményfalvi (Udvarhelyszék – Udvarhely megye, ma Hargita megye) gazdát ingatlanvagyonra felől kérdezték, felsorolta *bennvalóját* (beépített telkét) négyszögölekben, *künnvalóját* (a falu határában lévő szántóit, kaszálóit és a havasi részen lévő kaszálóit) katasztrális holdakban – később hektárban is –, valamint *közbirtokossági arányjogai* számát. Szántóparcelláit gyakran jelölte *vékaférejében* (hány 20 literes véka szemesgabonát kellett vetni bele), kaszálóit pedig úgy is, hogy átlagos szénatermes idején hány szekér széna szokott lenni rajta. Arányjogainak, jóllehet ingatlan vagyonnak számított, a gazda csak a számát tudta. Ezt a közbirtokosság vezetőisége is nyilvántartotta, és ő határozta meg évente, hogy hány arányjog után csapható ki a közbirtokossági legelőkre egy *számosállat* (1 db ló vagy szarvasmarha, 2 db 3 éven aluli növendék, vagy 4 db juh, kecske), és hány köbláb – később köbméter – lábónálló fa jár a gazdának az évente vágásra kijelölt *szabadtáblából*.

Abban a gazdálkodási formában, amely a Székelyföld túlnyomó részén évszázadokon át, majd a havasok közelében egészen századunk negyvenes éveinek közepéig honos volt, a földművelés mellett nagy jelentősége volt az *erdőlésnek* és a legeltetésnek; kevesebb, de nem nélkülözhető jövedelmi forrásként az erdei gyűjtögetésnek. Kezdetben az erdő és a legelő a földművelésnél többet jelentett a székely számára: fát a saját építkezéseihez, feldolgozható és értékesíthető faanyagot (faragott fa, fűrészáru, tűzifa, eszközfa, kész faeszközök, bútordarabok, épületek); fát a szénégetéshez, a hamuzsírforrásához, a kátránylepárláshoz, a koromégetéshez; szurkot (fenyőgyanta) a gyanta- és terpentinfőzéshez; kereskedelmet tutajozással és szekerezéssel messzi tájakra; legelőt állata számára; gyűjtögethető és felhasználható, értékesíthető földiepret, málnát, áfonyát, szedret, gombát, ecetnek való vadalmát és vadvacokort; mindenki számára szabad vadászatot és halászatot. A híres székely ezermasterségnek is a fa volt a legfőbb alapanyaga. A gazdaság ezen jövedelmeit egészítette ki – némely családoknál részben helyettesítette – a munkavállalás közeli vagy távoli tájakon: erdőkitermelés, fafaragás, huzatás, faanyagszállítás, építkezés, kézi cséplés, kötörés, csemeteültetés, pásztorkodás, szolgának-szolgálónak való elszegődés.

*Részlet a szerző nagyobb terjedelmű kéziratosa monográfiájából (Szerk.)

¹Magyar Értelmező Kéziszótár. Bp. 1975. 954. 1085.

Az erdőnek, a havasnak volt még egy másik, hatalmas jelentősége: viharos történelme folyamán, a dúlások, fosztogatások, felperzselések idején ide menekülhetett a székely, és menekülhetette legértékesebb ingóvagyonát, az állatállományát, majd a veszély elmúltával az erdő fájából és állatai árából teremthette újjá leghamarabb otthonát, gazdaságát. Az állatállomány szolgáltatta ruházatának és táplálékának jó részét is.

Kinek volt a tulajdona ez a hatalmas, az egész Székelyföldre kiterjedő erdő- és legelővagyon; kik és hogyan részesültek a hasznaiból? Hogyan keletkezett ez a vagyon, hogyan alakult a sorsa a történelem folyamán? Miben különbözött más közösségi javaktól?

2. Elsősorban tisztáznunk kell, hogy ki volt a „történelmi” székely: „paraszt”, vagy másvalaki?

A gazdálkodó székely ismerte a *paraszt* szó mindkét jelentését, de magára nézve ezt a minősítést mindig sértőnek tartotta. A székely gazdálkodó nem volt azonos az országos értelemben használt *paraszt* kategóriával.

Gazdasági értelemben a parasztnak: „A földet művelő, mezőgazdasági munkát végző személy”, történelmileg pedig: „Jobbágy, nem nemes személy”. A *parasztgazda*: „önállóan gazdálkodó parasztnak”; a *parasztcsalád*: „földművelésből élő család”. Végül, a *mezőgazdaság*: „a növénytermesztést és az állattenyésztést magában foglaló termelési ág”.¹

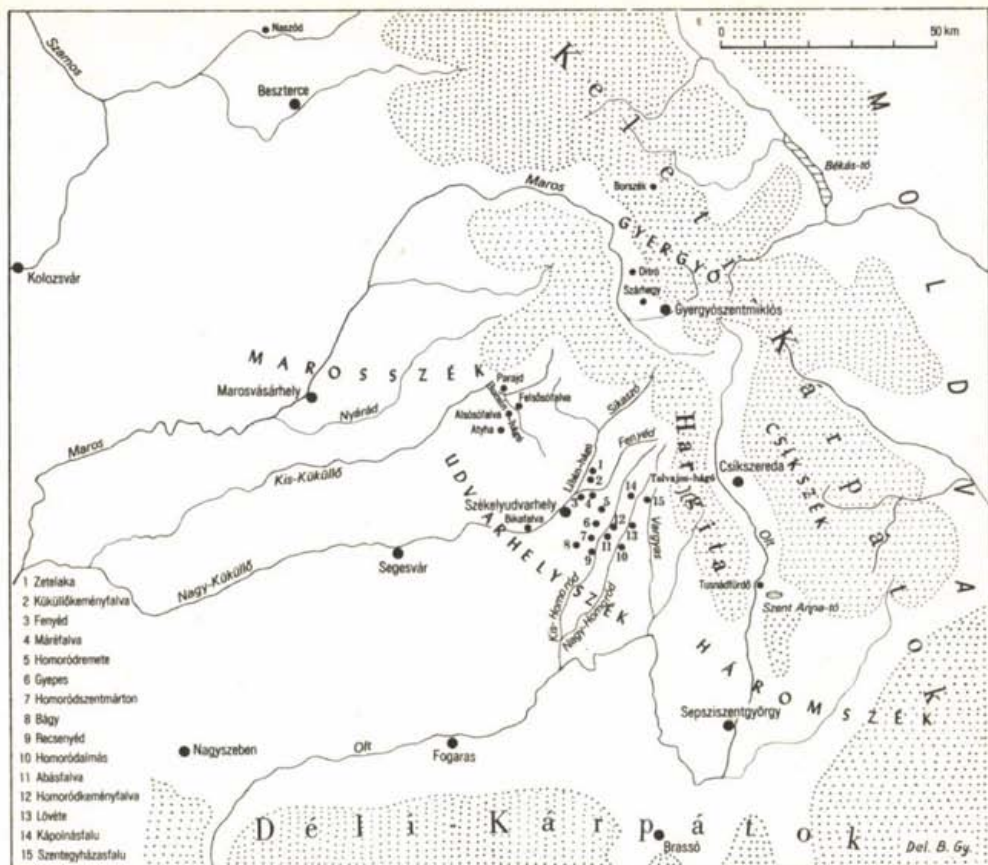
Ezek a „ruhák” azonban nem illettek a székelyre, különösen nem a havasok közelében élőre, de soha sem is akarta azokat magára venni! Ő nemcsak földet művelt, mezőgazdasági munkát végzett, nemcsak növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozott, mert csak ezekből nem élt volna meg. Az ő „állattenyésztés”-e sem fedti maradéktalanul a köznyelvi fogalmat, mert csak *állattartással* foglalkozott – mindig is így mondta –; csak annyi állatot tartott, amennyi a munkavégzéshez, a család táplálékának és ruházatának biztosításához szükséges volt, és csak a fölösleges növénydekekből és alkalmatlanná vált állataiból értékesített. Az „önállóan gazdálkodó” meghatározás sem testhezálló, mivel kizárni látszik a nagyon is jelentős *közösségi gazdálkodási formákat* (közbirtokosságok, cimboraságok, közösen végzett munkák).

A székely gazdálkodó *paraszt*nak való minősítése történetileg sem helytálló. A jobbágy-ság, zsellérség – a parasztság kialakulása idején különösen – nem volt jellemző a Székelyföldre, meg aztán a *nem nemességhez* is szó fér, akár mint is vélekedtek a történelem folyamán „az urak”. Jobbágyfelszabadítás is alig volt itt, mert a csekély számú jobbágy-ság magától felszámolódott, „elpusztult” – amint a keményfalviak írják az egyik *Conscriptio* (Úrbéri összeírás) alkalmával. Az atyhai székelyek is megsértődtek a Pesty Frigyes-féle helynév-összeírás² egyik kérdőpontja miatt, mert méltatlankodva így írnak: A parasztnak „... titulusa a székely soha se nem viselte, nem türte, s a tisztes nemessé Székely kifejezést nem csak a Primor, hanem a Primpillus és Pixidarius is, egyaránt sajátjának tartotta mindéig, és az is volt – ezen sajátos nemessége adott még a kiváltságos korban is jogot a Székelyeknek... igényt a leg főbb hivatalokra is, mikre nem nemessék fel nem juthattak, s' ez elegendő adat arra: hogy a székely nem parasztnak...”.

A letelepedéskor csak nemekre és ágakra tagozódott, de teljesen egyenlő jogokkal és kötelességekkel rendelkező székelység keretében később három rend alakult ki: *primor* (főrendű), *primipilus* (lófő – saját lován hadba vonuló) és *pixidarius, peditus* (lándzsás gyalog), de ez is csak vagyoni kategóriát, és mintegy „főfoglalkozásként” való katonáskodást jelentett; gazdasági tevékenységét akkor még nem nagyon firtatták. Mátyás király 1473-i kiváltságlevele régi gyakorlatra hivatkozva először ad hírt a székelyeknek eme három rendjéről, és megállapítja, hogy ezek valamelyikéhez való tartozást egyedül csak a vagyoni állapot határozza meg; ennek változásával a hovátartozás is változik. Közük egyébként semmi különbség nincs. Egyformán kötelességük a hadbavonulás; pénzbeli vagy más szolgáltatással senkinek sem tartoznak, csupán csak jóakaratukból és jövedelmek arányában, bizonyos alkalmakkor ökröket ajándékoznak a királynak (signatura boum – ökörsütés, ökörbélyegzés). Bonfini, Mátyás király udvari történetírója is följegyezte, hogy a székelyek senkit maguk között nagyobb szabadsággal rendelkezőnek nem ismernek.

Werböczy *Tripartituma* (Hármas Törvénykönyv) kimondotta az ország összes nemesinek egyenlő jogállását (nincs tehát főnemes és köznemes), a székelyekről pedig, az akkor még élő köztudat és oklevelek alapján ezt írta: „...qui per Tribus et generationes atque lineas

¹1864. Kézirat. Országos Széchenyi Könyvtár

generationum haereditas et officia inter sese partiuntur". Vagyis: akik az örökséget és a hivatalviselést törzsenként és nemzetségenként, valamint nemzetségi áganként osztják fel egymás között.³ Köztudomású, hogy a Tripartitum országgyűlési határozattal való szentesítését éppen a kimondott jogegyenlőség miatt akadályozták meg a főurak.

Ha a székelyek egyenlőségi és nemességi tudatának, önkormányzati hagyományainak gyökereit keressük, vissza kell mennünk mai hazájukban való letelepedésükig, anyagi alapját pedig a *székely telekben* találjuk meg.

A székelyek letelepedése az akkor igen gyér bolgár-szláv lakosságú vagy lakatlan területen szervezett formában, rendező elgondolás alapján történt, aminek számos bizonyítékát találjuk. Az őstelepes falvak, különösen a nagyobbak mind megfelelő vízfolyások mellett létesültek (az állattartás fontossága!). Ugyanakkor a legnagyobb településeket a keleti hágók közelében hozták létre, pl. Parajd és a két Sófalva a Bucsin-hágónál, Zetelaka a Libán-hágónál, a két Oláhfalva és Lövete a Tolvajos-hágónál stb.

A letelepedés törzsenként, áganként és nemenként történt (sok falu nevében lappanganak ezek nevei!), és a családok falvanként egyenlő nagyságban, a domborzati viszonyok, vízfolyások, közlekedési lehetőségek által meghatározott elhelyezésben kaptak telket, egyéni tulajdonként. Jellemző a céltudatosságra, hogy azon telkek gazdái számára, amelyek nem közvetlen a vízfolyások mellett voltak, vízre járó utcákat hagytak. A maguk közötti teljes jogegyenlőséget aztán úgy valósították meg, hogy a *telekhez kötöttek minden jogot és kötelességet*: részesülést a falu határából, tisztségviselést, hadbavonulási kötelességet; csupán a lófői vagy a gyalogos rendhez való tartozást és az ökörsütést kötötték a vagyoni állapothoz.

³Kövár László: Székelyhonról. 1842. Kolozsvár. 91. old.

Mindezekre utal az a tény is, hogy valahányszor katonai vagy vagyoni összeírás volt a Székelyföldön, ez mindig *telkek szerint* történt; amely lakott telken nem volt hadköteles férfi, ott mindig az elhalt családfők neve után, *eorum viduae* (özvegyeik) vagy *reliquae* (maradéki) szerepelnek.

A telkek jelentette tehát kezdetben a falu tulajdonába adott közös birtokból való részesedés alapját és így kiinduló pontja az évszázadok folyamán kialakult *közbirtokosság* intézményének is.

A *székely őstelek*, az „antiqua sessio” – az „öss”, amint évszázadunk elején még általánosan hívták – nem azonos a földesúri jobbágy-zsellér telkekkel. A letelepedéskori ösfoglalásból származik, soha sem volt a főurak-földesurak tulajdona. Itt nem a földesúr adott telket jobbágyainak, zselléréinek és ennek arányában részesülést a szintén az ő tulajdonát alkotó erdő és legelő használatából. Az úrbéri birtokosság és a székely közbirtokosság közti alapvető különbségnek talán legékeesebb bizonyítéka, hogy az idegenben élő nagyobb birtokosok, a vármegyei nemesség is igyekezett székely örökséget, telket szerezni beházasodás, vásárlás, adományozás, zálogbavétel vagy akár erőszak útján, hogy részesülhessen a székely közös birtokból, beleszólhasson a falu igazgatásába.⁴

A falvak határában lévő szántókat és kaszálókat kezdetben minden évben *nyílhúzással* osztották ki a telkek, majd a telkek osztódása és új telkek keletkezésével alakult új családok figyelembevételével. Később, a három rendre való tagolódás és a jobbágyság megjelenése után a jogosultság aránya is változott: főrendűnek 3, lófőnek 2, szabadszékelynek (gyalognak) 1, jobbágynek 1/2 nyíl járt. Ugyanakkor a családok a falu határában lévő erdős területekből szabadon irthattak és ezek az *irtványföldek* a család tulajdonában maradtak. Az idők folyamán, a jobb művelés céljából is egyre nagyobb időközönként történt a nyílhúzás, végül pedig a nyílföldek is magántulajdonná váltak. A nyílhúzásos kiosztás a havasi kaszálókon maradt fenn a legtovább. Évszázadunk huszas éveiben a keményfalvi idősebb gazdák még így mondták pl.: van egy nyílam a Páskomban. *Soha sem került sor azonban a nyílhúzásra a havasi legelők és erdők esetében: ezek a faluközösség osztatlan közös tulajdonában és használatában maradtak.*

Az ősi társadalmi, gazdasági és jogrendben hatalmas változások következtek be a székelyfelkelést követő, János Zsigmond fejedelem által összehívott segesvári országgyűlésen (1562). Ez először véresen megtorolta a lázadást, majd kimondta a *ius regium* kiterjesztését a Székelyföldre is: a lázadóknak, árulóknak nyilvánítottaknak nemcsak fővesztését, hanem telküknek, egész vagyonuknak a kincstárra szállását. A fejedelem az így elkobzott vagyonok egy részét a váraknak, más részét főrendűeknek, hű embereinek adományozta el, várjobbágyokká, illetve jobbágyokká téve néha egész falvak népét is. Így jártak el aztán a további fejedelmek is. Ha időnként, amikor a székely hadakra nagy szükségük volt, vissza is ígérték az ősi szabadságjogokat, a veszély elmúltával a főurak nyomására ígéretüket mindig vissza is vonták saját maguk, vagy a soron következő fejedelmek.

3. A faluközösség igazgatása kezdetben egységes volt „polgári”, katonai és gazdasági vonatkozásban egyaránt. Igazgatási egységek a tízesek voltak, élükön egy-egy *tízesbíróval*. Keményfalván kezdetben csak egy tízes volt, később a lakosság számbeli növekedésével és a falu terjeszkedésével kialakult az *Altízes* (egy múlt századi osztálylevélben még így nevezik!). Zetelaka például több tízesből állott; itt az 1930-as években még tízesenként választottak egy-egy községi tanácsot, akit *tízesbírónak* is mondtak; a községi és közbirtokossági közmunkát még *tízeszernek* nevezték.

A tízesbírók a falusbíró alá tartoztak (a kiváltságlevelés Zetelakán a *királybíró* volt a legmagasabb tisztség). A falu vezetősége intézte a gazdasági igazgatást is: a nyílhúzásokat, az irtások szabályozását, a közös tulajdonban maradt legelők és erdők használatát.

Az idők folyamán azonban mind nagyobb egyenlőtlenségek keletkeztek a családok vagyoni állapotában, kiemelkedtek a főrendűek, a lófők; a tisztségviselés is ezek kezébe jutott; a nyílhúzásnál már több járt nekik, mint a közsékelyeknek és jobbágyoknak. Kialakult – valószínűleg a XVII. században – az *arányjog* intézménye is: eszmei hányadrész az osztatlan közös tulajdonból. Az arányjog ingatlan tulajdonnak számított és mint ilyen, később szabad forgalomba került: örökség, adásvétel útján.

⁴Demény Lajos: Székely felkelések a XVI. század második felében. 1976. Bukarest, 17., 39–41, 55. old.

De hogyan jutottak és maradtak több mint 700 éven át a falvak népének oszthatlan közös tulajdonában a havasi legelők és erdők? Mi a magyarázata annak, hogy a havasokon ilyen oszthatlan közös tulajdonai voltak a sokszor 25–30 km távolságra fekvő falvaknak is?

A régmúlta utal a *Tizenhétfalva havasa*, hatalmas erdő- és legelőterületnek és nevének eredetét magyarázó monda, amely évszázadunk húszas éveiben még közismert volt Küküllőkeményfalván és amely így szól:

Valamikor réges-régen egy fejedelem (mások szerint király, fejedelemasszony) elbűjdosni készült Moldva felé. Mivel a Tolvajos-hágón, a Hargitán át és a csiki havasokban veszélyes volt a közlekedés a rablóbandák miatt, kihirdette, hogy amely falvak két-két szép szál lovas legényt adnak a kíséretébe, azoknak adja a Hargita oldalán elterülő erdőit és legelőit. Össze is gyűlt a szükséges kíséret, el is mentek, de a legények közül egy sem tért vissza sohasem. A falvak aztán birtokba vették a havast, az ígéret szerint. Keményfalvának volt akkor egy Fancsali nevű gőgös bírója, aki azt mondta, hogy nem adunk legényeket, mert van elég legelőnk és erdőnk. Ezért van most olyan kevés. Bezzeg, a fenyédiek nem sajnáltak két legényt adni, és kaptak is egy jó darabot a havasból.

Ezek előrebocsátása után megkísérelhetjük magyarázatát adni a *Tizenhétfalva havasa* eredetének.

Az említett közös havasok földrajzi fekvése és a nem szomszédos helységek ezekből való részesevé szintén arra enged következtetni – egyéb bizonyítékok mellett –, hogy a székelyek letelepítése valóban szervezett, céltudatos formában, és az akkori teljes jogegyenlőség alapján történt az addig igen gyéren lakott vagy lakatlan (Gyergyó!) területeken. A jogegyenlőség úgy érvényesült, hogy azok a falvak is részt kaptak a távoli havasokon, a településre nem alkalmas részeken, amelyeknek a közvetlen körzetében nem jutott a többivel egyenlő nagyságú erdő és legelő. Ez a tény különösen megfigyelhető a Tizenhétfalva havasa esetében: közelebbi Homoród-menti falvak, mint Homoródmás, Homoródkeményfalva, Abásfalva, Homoródtremete, Gyepes, Recsenyéd kaptak otthon elegendő területet, de pl. Homoródszentmártonnak és a még távolabbi Bágyanak, Homoródszentlászlónak már csak a Hargitán jutott arányos rész. Hasonlóképpen történt különben a Nagy-Küküllőn túli udvarhelyszéki falvak esetében is: a délebbre fekvő, a havastól távolabb eső falvak az *Ország havasán*, mások a közvetlen körzetükben kapták ki a nekik járó részt. Érdekes kivétel itt Bikafalva, amely jöllehet a Küküllőn túl fekszik, nem az Ország havasán, hanem a Hargitán részeseül, aminek a nemzetségenkénti letelepedés lehet a magyarázata.

Az elfoglalt területeknek ez az elosztása csakis ősi lehet: az okiratok, köztük az 1583-i is ennek előtte való üdökről, számos esztendőkről forgásról, régi üdökről, régi közös birodalomról szólnak.

A XVI. századtól azonban a havasok békeeséses közös használata mindjobban kezdett felborulni. Főképpen a közvetlenül határos és nagyobb falvak igyekeztek minél nagyobb hasznát venni a havasnak, és hatalmaskodtak: a Kápolnásfalu elleni per anyagába bemásolt 1583-i, „Mosogato Szent János (Keresztelő Szent János, jún. 24.) után legközelebb való Hétfőn” kelt Compositio szerint a kápolnásfalviak „elvagdalták” a többi falusiakat, „faragott Létzeiket és egyéb mibe való fájakat” elvették; az „egyenletlenségből semmi jó nem következett köztök...”, ez féle dologból néha emberhalál is szokott lenni”. Emiatt a 16 falu már előbb „ez Orzágnak Fejedelmét az Nagyságos Batori Sigmondot a’ Nagyságos Losonczy Bánffy Farkas urunk ez mostoni Kapitánunkot könyörgésekkel interpellálták volt”. A perben hivatkozás történik még egy „akkori, a’ Zetelakával törvényes Compositio mellett meg osztott helység”-re.

Egy 1848. november 24-én, a keményfalvi *Adományszéke kuttyánál* kelt „Per közbéli egygyezet”-ben, amellyel Zetelaka, Küküllőkeményfalva, Fenyéd és Méréfalva „több huzamos pereik”-et kívánták megszüntetni, leírják, hogy a *hites táblabírák*, a falvak előljáróinak kíséretében bejárták a határvonalakat, a határhalmokat megújították és újakat is emeltek. Ebben az okiratban hivatkoznak egy 1580-ban kelt osztálylevélre, amelynek alapján most a határjárást végezték.

Mindent egybevetve úgy tűnik tehát, hogy a Hargita nyugati oldalán, a Tolvajos-hágó és a Nagy-Küküllő fő mellékvize, a Sikaszó, illetve a Libán-hágó közti egész havas eredetileg 21 vagy 22 helység „közös birodalma” volt. Ebből a közösségből váltott ki már a XVI. században Zetelaka, Küküllőkeményfalva, Méréfalva, Szentegyházásfalva (Nagy Oláhfalva), és valószínűleg Lövete mint huszonkettedik. Fenyéd, mivel a Nagyfenyéd-patak völgye jó megközelítő útvonalat nyújtott, Kápolnásfalu pedig mivel közvetlen szomszédos a havassal, a közösségben maradtak, ezt látták előnyösebbnek a maguk számára. Kápolnásfalu igyekezett

is aztán alaposan kihasználni helyzeti előnyét, ennek lett a következménye a tizenhat birtokos társ által indított per.

A havas végleges felosztása a birtokos helységek között 1873-ban következett be, a telexkönyv tanúsága szerint, és ezután keletkeztek egyes, ma is ismert helynevek, mint *Szentlászlai, Sándorfali, Ócfali, Szentmártoni, Bágyi boss, Lókodi sarok, Fenyédi ódal* stb.

4. A faluközösség – később az arányjog tulajdonosok – közös vagyonát az idők folyamán sok támadás érte a falu lakói, a szomszédos helységek, az államhatalom és a helyi államigazgatási szervek részéről. A támadások elleni védekezés eszközei a falutörvények, a határvonalak halmokkal, métákkal (határhalmok) való megjelölése, a határvonalaknak bizonyos hosszabb-rövidebb időközönkénti bejárása, a halmok megújítása és újak emelése a szomszédos helységek képviselőinek jelenlétében, és ennek a határjárásnak okiratba foglalása: a helységek egymás ellen indított perei a határvonalak pontos kijelöléséért vagy egy-egy területszakasz tulajdonjogáért voltak. Több esetben erőszakos cselekmények is történtek. Amint látni fogjuk, egy időben több-kevesebb sikerrel védekeztek az állam törvényei ellen is; sikertelen volt azonban a harc a közigazgatási szervek egyre fokozódó beavatkozása ellen.

A falutörvények, falujegyzőkönyvek gyakori tárgyai a jó határrendtartás mellett a közös tulajdonban lévő legelők és erdők használata, tilalmas és irtható erdőrészek kijelölése. (Keményfalván a *Tilalmas* és *Ortovány*, valamint a többi egykori erdős területekre utaló dülőnevek!). A törvények megsértőit: határjelek, kerítések rongálóit, fák eltulajdonítóit pénzbüntetéssel sújtották. A határjárás, amelyet *határmegnyitásnak, határhozásnak* is neveztek, törtenhetett a szomszédos helységek előjáróinak kezdeményezésére, a nagyobb jószomszedság érdekében vagy pedig peres ügyek keretében. A határjárás lezajlását gondosan és részletesen okiratba foglalták, aláírták a legtöbbször idegenből meghívott „bírák” és az érdekelt helységek előjárói. Az okiratról egy-egy példányt kaptak a képviselt falvak.

5. A falvak egymás ellen folytatott vitáiban, pereiben egy-egy elveszített birtokrész csak a vesztest érintette, de továbbra is a székely közös vagyonban maradt. Az államhatalom ellenben az egész székely vagyont veszélyeztette és végül teljes egészében meg is semmisítette.

Az osztatlan közös tulajdon kezelését és használatát régen semmiféle állami rendelkezés nem szabályozta. A faluközösség maga rendelkezett a falutörvényekben, falujegyzőkönyvekben, amelyekben úgyszólván jogi alapként gyakran hivatkoztak a „régí jó usus” megtartására. Bármilyen rangú és rendű volt is a falubeli birtokostárs, a külbirtokos, az kénytelen volt alávetni magát a faluközösség akaratának, rendtartásának.

A veszelő árnyékát már az „Urbarialis Conscriptio”-k előre vetették (Keményfalva esetében 1750-ben, 1785-ben és 1820-ban). Ezek arra vallanak, hogy az államhatalom, majd a törvényhozók nem tudnak (inkább nem akarnak!) különbséget tenni az úrbéri közösségek és a székely közös birtokok között. (Joggal, szinte megbotránkozva felelik a keményfalviak az egyik kérdésre, hogy úrbériségnek még hírét sem hallották!). Még 1885-ben is községi tulajdonnak veszik Keményfalva összes erdőterületeit, közbirtokossági tulajdonról szó sem esik.⁵ Pedig a XIX. század vége tájára, a vármegyeítés idejére (1873) a közbirtokosságok (compossessoratusok) mint önálló jogintézmények és gazdasági igazgatási formák már teljesen kialakultak. A folyamat jóval korábban kezdődött, az arányjogok kialakulásával: a közös használatban maradt legelők és erdők tulajdonosai csak az arányjog tulajdonosok maradtak, és semmi esetre sem a faluközösség minden tagja, illetve nem az egész község.

A közbirtokosságot, mint jogintézményt először az 1807. évi XXI. tc. 9–10. paragrafusa említi (együtt az úrbéri birtokosságokkal!), miszerint a birtokosok kérhetik a vagyon arányos felosztását. Ezzel kezdődnek el a székely közbirtokosságok viszontagságai. A későbbi arányosítási, tagosítási és a közös területek feloszthatóságára vonatkozó törvényeket is egyformán alkalmazták a volt jobbágyok által közösen használt földesúri birtokokra és a székelyek saját, csak éppen fel nem osztott, soha földesúri hatalom alatt nem volt közös birtokaira is. A törvényhozók a saját érdekükben nem akartak tudomást venni a különbségekről.

Az 1840. évi XXX. és XXXI. tc. a tagosításról és az arányosításról intézkedik, majd az 1880. évi XLV. tc. az aránykulcsot határozza meg úgy, hogy a nagybirtokosoknak kedvezzen. Jellemző módon Székelyudvarhelyen még „Úrbéri Törvényszék”-et is szerveztek, Csikszékre és Háromszékre is kiterjedő hatáskörrel. Hogy mi lett mindezen, a székely

⁵Bedő Albert: A magyar állam erdősegeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. Bp., 1885.

közbirtokosságokra is ráhúzott törvényeknek következménye, hogyan bánta meg a székely, hogyan forgatták ki vagonának egy részéből, azt Bözödi Györgynél olvashatjuk.⁶

6. A közbirtokosságok szervezeti fölépítését és ügyvitelét végül az 1898. évi XIX. tc. második paragrafus szabályozta. Leglényegesebb rendelkezéseit a következőképpen foglalhatjuk össze.

A közbirtokosság ügyeit a törvény értelmében készült szabályzat alapján a közös birtokosok gyűlése intézi. A gyűlések határozatait választott testület (választmány, kik közül egy elnök, egy pénztáros, egy erdőgazda) hajtja végre. A gyűlésnek joga van hatáskörének egy részét átruházni az elnökre és a végrehajtó közegekre. A közigazgatási és a bírói szervek előtt a közbirtokosságot az elnök képviseli. A taggyűlést az elnök hívja össze a szabályzatban meghatározott időközönként, és valahányszor a birtokosok 1/10-e kívánja. A gyűlésen a szavazásra jogosult tagok arányrészeik szerint számított többsége dönt, a meg nem jelent tagok szavazatai a többség határozatahoz számítandók. A közös tulajdon jövedelme, a terhek és költségek fedezése után a tagok között a jogosultság arányában felosztandó. A kiosztásra nem kerülő de értékesíthető fatermékeket (a kidült, lábön száradt ún. *veszendőfák*) árverésen kell eladni.

A közbirtokosság tehát elismert jogi személyiség volt, körpecsétjét az elnök, irattárát a pénztáros őrizte. Jövedelmeiből a közbirtokosság más javakat is szerezhetett, létesíthetett (székház, kocsmá). Az erdők és legelők őrzésére egy *erdőpásztort* alkalmazott. A közbirtokosság ügyvitelére a vármegyei alispán és a járási főszolgabíró gyakorolt bizonyos ellenőrzést. Az állami erdészeti szervek feladata volt a műszaki irányítás (üzemtervezés, az évente kiosztásra kerülő erdőréssz, az ún. *szabadtábla* kijelölése, a letarolt terület újraerdősítésének ellenőrzése). Az állami erdészeknek feladatuk volt az erdővétségek megállapítása is. A közbirtokosság a múlt század végétől az I. világháború végéig terjedő időszakban az ismertetett szervezési és ügyviteli törvény alapján működött, bizonyos régi szokásjogi formákat is megtartva.

Minden évben jelöltek ki *szabadtáblát* a havasi fenyőerdőkből, időnként tűzifát is osztottak a lomblevelű erdőkből, azonban ezt a szükségletét a lakosság túlnyomó részben a saját kaszálóin nevelt fákból, valamint a szabadtábla kitermelése után maradt hulladékfából fedezte. A szabadtábla kijelölése után a közbirtokosság vezetősége a rajta lévő összes fát a tövüknél, majd mellmagasságban *megcsapta* (fejszéval a kérégt tenyérnyi nagyságban lefaragta) és a drótkarikára fűzött, egyik végükön 0-tól 9-ig számjegyekkel ellátott vasrudacsák segítségével sorsszámot ütött bele. Eközben az így megszámozott fákat becslés szerint köbözéssel *listyára* vette. Ezután a vezetőség elkészítette a kiosztási listát: házszámok sorrendjében felírták a gazdák nevét, arányjogaik számát, valamint az eszerint őt megillető famennyiséget és az ezt kitevő fák sorsszámát. Azután kihirdették, hogy kihez kell menni megtudni a fák sorsszámát, meddig kell befejezni a kitermelést és kiszállítani a faanyagot az erdőből.

7. A közbirtokosság Keményfalván úgyszólván közjóléti intézmény is volt; a gyakorlatban nem zárta ki a falu arányjogokkal nem, vagy csak kevésel rendelkező lakóit a legelők, erdők hasznóveteleiből. Alacsony *teksák* (illetékek) mellett befogadta állataikat a legelőre, alacsony áron *cédulát* adott nekik tűzifára. Úgy ezeknek, mint az aránylag tulajdonosoknak kérésére soron kívül kapuzábának, kútágasnak, épülettalpának való cserefát adott, és minden felnőt korbán elhaltak egy vékonyabb szál cserefa járt ingyen, temetői sírkereztnek. Az évente tartott *nyilvános árverésen* bárki megvehette a kaszálható területek fűvét és a veszendőfákat. A falubeli, sőt más helységek *égetteit* (tűzkárosultjait) építkezési anyaggal segítette, úgyszintén olcsó épületfát adott az új bennvalót létesítő fiatal házasoknak. A falu nevében a közbirtokosság járult hozzá fával az udvarhelyi középületek (vármegyeháza, internátus, főgimnázium) építéséhez is.

Legnagyobb jótéteménye a *kepealap* létesítése volt: a havasi *Kistamás-dűlőben* a múlt század végén eladott egy kb. 70 hektáros fenyőerdőt, az árát bankba tette abból a célból, hogy kamataiból fizessék a papot és a kántort, mentesítve így az egész falu népét a *kepe* fizetés alól. A háború alatt azonban a banki betétet hadikölcsönbe kellett adni és ezzel teljesen megsemmisült.

Zetelakán a nagy elemi iskolát és templomot nagyrészt szintén az ottani közbirtokosság erdeinek árából építették. (A levágott nagy erdők helyét ma is *Az iskoláéna* és *Templombükéne* nevezik!).

⁶Bözödi György: Székely bánja. II. kiadás. Bp., 1939. 89–99. old.

Keményfalván a közbirtokosság adta a fát a csordaitató-vályúk készítéséhez, valamint az esztenához és a tinópásztor kalibájának építéséhez, továbbá a tűzifát az esztenához. Magára vállalt olyan terheket is, amelyeket a községnek kellett volna viselnie: adta a fát és építette a Nagy fedelehidat, a faluvégi pallót, a sósút házát, foglalatát és a hozzá vezető padlatot. Tulajdonában volt az Alszegeben egy telek, amelyre kocsmát és szekerbeálló színt épített, a Felsegeben pedig megvásárolt egy telket a rajta lévő emeletes házzal, amely a közbirtokosság székháza lett, földszintjét pedig ingyenes lakásul adta idegenből fogadott pásztoroknak. Ez az épület szolgált „község háza”-ul is. A közbirtokosság a penzjövödelmeiből alacsony percentre (kamat) kölcsönöket is adott.

A közbirtokosság jótékonyasági tevékenysége is örökség volt a múltból, mint maga a közbirtokosság intézménye.

8. A múltban nem kis jelentősége volt a falu lakói által szabadon űzhető vadászatnak és halászatnak. Ennek a jognak gyakorlását a falu határán – beleértve a közbirtokosság tulajdonát is – nem korlátozta földesúri jog, mint az úrbéri birtokosságok területén. A löfegyver tartása sem volt korlátozva, egészen az I. világháború végéig, csupán csak bejelentési és bizonyos illetékfizési kötelezést terhelte (1875: XXI. tc.).

A vadászatot és halászatot annyira magától értedődő jogoknak tartották, hogy jöllehet az úrbéri összeírásokban a kérdőpontok mindennemű haszonvételek és jövedelmek iránt érdeklődnek (pl. az 1785. évi Conscriptio 4. pontja: „Minémű haszon vételei vagynak ezen helységeknek és határának?”), a bizottság ezekről meg sem emlékezik.

Benkő József írja, hogy Zetelaka „lakói menyhalat, galócát, kecségét és hasonló fajta pikkelyes apróságokat halásznak; aztán vadásznak vadkecskére (őz!), nyúlra, farkasra, medvére, borzra, szarvasra és vadkanra”. (A kecsége tévedés: a fordítót a *sújtásos küssz* nevű apró halacska helyi „keceg” elnevezése ejthette tévedésbe!). Csak eme felsorolás után említi a szerző a mezőgazdasági termelést és a famunkát⁷

A korlátozások a vadászat és halászat terén csak a múlt század utolsó harmadában kezdődtek el. Előbb a vadászat került „teríték”-re, az 1872. évi VI. és 1876. évi XLIV., majd az ezeket hatályon kívül helyező és újabb korlátozásokat bevezető 1883. évi XX. törvénycikkkel. Eszerint a vadászati jog a földtulajdonnak elválaszthatatlan tartozéka, de nem mindenkit illet meg. Saját területén csak az vadászhat, akinek legalább 200 kat. hold kiterjedésű birtoka van: a községi-közösségi területeket kötelező módon egyéneknek vagy társulatoknak bérbe kell adni, a bér pedig birtokarányban a tulajdonosokat illeti meg. A törvény a szabad vadászatot azonban csak a hasznosoknak nyilvánított vadak esetében korlátozza, amikor kimondja, hogy a ragadozó, kártékony vadak (medve, farkas, hiúz, vadmacska, nyest, nyuszt, vaddisznó, borz, menyét, vidra) által okozott károkért a bérlő nem tartozik kártérítéssel, mivel ezeket a terület tulajdonosai bármikor elpusztíthatják. Ezekre a vadakra nem terjednek ki a tilos vadászati eszközökre vonatkozó szabályok sem.

A halászati törvény, az 1888. évi XIX. tc. kimondja, hogy a halászat joga a földtulajdon elválaszthatatlan része, tartozéka és a meder tulajdonosát illeti meg. A halászerületeket, amennyiben nincsenek egyéni tulajdonban, szintén bérbe lehet adni. A törvény fajtánként tilalmi időszakokat szab meg és meghatározza a kifogható hal és rák legkisebb méretét; felsorolja a tilos halászati módszereket. Halászati jogosítvány váltása kötelező.

E törvények értelmében a keményfalviak egész határukon a vadászat és halászat jogát mindig székelyudvarhelyi vadász- és halászegyesületeknek adták bérbe. A zetelakiak, hatalmas kiterjedésű havasukat részletekben távoli gazdagoknak adták bérbe, a rajtuk átfolyó pisztrángos vizekkel együtt.

Az állami törvények tehát a vadászat és halászat terén is a közös vagyon hasznainak számottevő csökkenését hozták a tulajdonosok számára.

A régi, teljesen szabad vadászat és halászat emléke, valamint az ismertetett törvények eléggé tág keretei magyarázzák a falu népének gondolkodását a későbbi időkben is: a tilalmakkal nem törődtek, jogosítványokat nem váltottak, de akinek kedve, alkalmá, bátorsága volt hozzá, vadat ejtett el, fogott, halászott mindenkor minden módszerrel és eszközzel. A vadat, halat *res nullius*nak – senki tulajdonának – tekintette a nép, amely azé, aki birtokába veszi. Amint Herman Ottó megállapítja, a székely ügyes, de irtó halász is.⁸ Ennek

⁷Benkő József: Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus. I–II. köt. Bécs, 1777–1778. Udvarhely megye leírása. Ford. Szabó András. Kolozsvár, 1944.

⁸Herman Ottó: A magyar halászat könyve. I. köt. Bp., 1887.

és az említett gondolkodásmódnak, valamint a két világháború végétől egy időre a sok hátramaradt lőfegyver és robbanóanyag következtében csappant erősen meg a Küküllő halállománya, tűnt el belőle a galóca és a tarka menyhal, apadt állandóan a pisztrángállomány, fogyatkozott meg nagymértékben a szarvas-, az őz- és vaddisznóállomány.

9. A közbirtokossági vagyont az igazgatáson, jó rendtartáson, a határvonalak védelmén kívül gondozni is kellett. Erre szolgáltak a *közbirtokossági kalákák*.

Évente, a szükség szerint kétszer-háromszor *útszínáló kalákát* szerveztek, mert a meredek határon kifelé kanyargó, a köves-sziklás talajba mélyen bevágódott, helyenként vizenyős területen áthaladó, havasra járó utat felhőszakadások, hosszas esőzések szekérrel járhatatlanná tették. Minden családból egy felnőtt férfinak vagy nőnek megfelelő kézzelvel jelentkeznie kellett 1 napi munkára. A vízmosásokat betömték, a köveket kiszedték és áttereszelték készítették a kellő helyeken.

Tavasszal, a jószág kihajtása előtt *legetőtakarító kalákát* szerveztek a lázra⁹ és a havasra. A bokrokat kivágták és elégették, a *töngörgő köveket* (a felszínen mozgatható köveket) rakásokba, határvonalakba gyűjtötték, a gödröket betömték, a vizenyős helyeken levezető árkokat húztak. Ugyanekkor tisztították a *kutakat* (forrásokat), köréjük kövekből, tövises bokrokból az állatok taposása ellen védő kerítéseket készítettek, megjavították a kivezető csatornákat, kitakarították az itatóvályúkat vagy a szükség szerint újakat készítettek és helyezték el.

Küküllökeményszőlőfalván közmunkában végezték a Fedeles nagyhíd építését és karbantartását, készítették a faluvégi pallót. Pénzbeli hozzájáruláson kívül közmunkát végeztek a templom (1784–1804), az iskola (1904) és a papilak (1894) építésénél: úgy az iskola mellé, mint a papilak telkére fából tágas gazdasági épületeket emeltek a kántortanító és a pap számára. Amikor az I. világháború alatt a három harangból kettőt elvittek, helyettük 1924-ben másik kettőt öntettek, a kisebbiket a hívek adakozásából, a nagyobbikat, a felirat szerint a „k. keményfalvi közbirtokosság kegyes adományá”-ból. A közbirtokosság építette, javította-újította többször a templomi orgonát.

10. Mi maradt meg a székely közbirtokosságok vagyonából az I. világháború végére? A közbirtokossági összvagyon alaposan megcsonkult a nagybirtokosság részére kiszakított területekkel, és a faluközösségeket megillető jövedelmek erősen megcsappantak. Egyes közbirtokosságok megmaradt tagjai kérték a közös erdők felosztását és így nevésekésen kicsi erdőparcellákhoz jutottak, amelyeket csakis gazdaságtalanul tudtak használni, az egész faluközösség pedig megfosztódott a közcélokra fordítható jövedelmektől.

Az egész Székelyföldön gombamódra szaporodtak az erdőkitermelő és fafeldolgozó cégek. A kiszakított területek és a közbirtokosságok lábönálló erdeit felvásárolták, letarolták és óriási nyereségeket vágtak zsebre. A századfordulón pl. Zetelkán hatalmas erdőterületeket adtak el különböző cégeknek. Ezek egy része a fát a helyszínen dolgoztatta fel faragott fának (gerenda, szarufa), távirópóznának, bányafának, *siperfának* (vasúti talpfa), tűzifának; mások a közelbe telepített *gájtereiken* (kisebb fűrészüzem) metsztették ki, ismét mások az udvarhelyi üzemeikbe szállították a gömbfát, vagy fűrészüzemeknek adták el. Székelyudvarhelyen egymás után létesültek a nagy fűrészüzemek, még a húszas években is négy ilyen működött.

Így a tagoknak évente kiosztott famennyiség egyre csökkent és kezdtek sorra megszűnni a közösségi fűrészek annál is inkább, mivel a cégek üzemei bérvágást is végeztek. A letarolt erdők helyét általában kötelező módon újra ültették vagy hagyták természetesen felújulni, azonban ezeket a nép gyakran szándékosan felgyújtotta és leégette, mert több hasznát látta a legelőnek, mint az erdőnek, amelyből a cégek és a velük összejárású közbirtokossági és községi vezetők gazdagodtak.

A múlt század utolsó harmadában megszűnt a tutajozás is, egyrészt a kiosztott fa mennyiségének, másrészt a Küküllő vízbőségének csökkenésével. A nép egy része bérmunkára kényszerült: kitermelni, faragni, *húzatni* (fát közelíteni) járt a cégekhez, mások a fűrészüzemekben dolgoztak, a lovasgazdák *szállítót vittek*: rönköket vagy feldolgozott faárut szállítottak szekéren a cégek udvarhelyi telepeire. Elszaporodtak a falopások, mert a cégek megvásárolták a rönköt anélkül, hogy nézték volna, le van-e bélyegezve vagy sem.

Az ismertetett törvények alapján megszűnt a szabad vadászat és halászat is. Némelyek jól kerestek a kitermelésekben, a faragással, húzatással és szállítással, a nép nagy többsége

⁹Laz = bokros terület, ahol legettettek. *Ballagi Mór*: A magyar nyelv teljes szótára II. Bp., 1867. 160. old.

azonban egyre szegényedett és roppant pénzsűke állt be. Megdrágult a gabona is, mert egyre kevesebben jártak az alvidékre szekerességre fűrészáruval, és hoztak helyette kenyérnek, és puliszkának valót.

11. Az I. világháború után új szakasz kezdődött a Székelyföld életében. Az országhatárok változása nem csak a közbirtokosságok, hanem az egész székely közösségi vagyont érintette. Azelőtt saját közösségi tulajdonai voltak a községeknek, városoknak, megyéknek és egyházaknak is. Ezeket, valamint az egyházmegyei (egyházkerületi) vagyont – amelyekből elemi és középfokú iskolákat építettek és tartottak fenn –, nagybirtokoknak tekintették és mint ilyeneket, az agrárreform törvény (1921) hatálya alá vonták. Az egyházközségek számára minimális földbirtokot állapítottak meg, azt a törvény rendelkezése ellenére nem egészítették ki.

Mivel Óromániában nem ismerték a külön megyei és községi vagyont, így a hozzájuk csatolt Erdélyben a megyeházák, városházák, járási székházak, kulturális intézmények, iskolák épületei, kórházak, könyvtárak, közüzemek, községi ingatlanok (erdők, legelő, község-házak) állami tulajdonba kerültek. Ez mind egy-egy helyi közösség századokon át gyűjtött, őrzött, szaporított tőkéje, közhasznú javai volt. „Erre a sokmillió vagyonra az államváltás elhozta a teljes ingyenes kisajátítást.” Addig „állami hivatalnokok és szervezettek e vagyonba nem nyúlhattak bele az állam javára... Ebben a vonatkozásban különösen végzetes a hatás a Székelyföldön”. Igen sok helyen volt a községnek az állami adófizetésre szolgáló vagyona, sok község ezekből tartotta fenn és gondozta templomát, községi iskoláját, kulturális intézményeit. Maros-Torda megyében a vármegye kezelsében állott „tizennégy falu havasa”, igen jól vezetett erdei és legelői, amelyeknek jövedelmét a községek kulturális szükségleteire fordították. Még a marosvásárhelyi, sepsiszentgyörgyi, székelyudvarhelyi és csikszeredai kaszárnyák is városi, illetve megyei tulajdonban voltak, amelyekért a katonái kincstár olyan bért fizetett, mely az épületfenntartás költségein túl még fölösleget is adott.¹⁰

A földreform végrehajtásánál a nagybirtokok kisajátítása kifejezetten „nemzeti” (vagyis román) célokból történt. A Székelyföldön nagybirtok nem volt, ellenben a székely községek tekintélyes közös birtokkal, erdőkkel és legelőkkel rendelkeztek: a földreformtörvény világos rendelkezései ellenére ezeket is kisajátították ilyen célokból. Ami a román egyházak, iskolák, egyletek és magánosok kielégítése után megmaradt, azt az állam állami tartaléknak nyilvánította. Így például a 62 604 kat. holdat kitevő „csíki magánjavak”-at, mely az egykori csíki székely határhozredek leszármazottainak birtokában volt, és akik a jövedelmet főképpen egyházi és kulturális célokra fordították, az állam elvette és fel is használta „nemzeti célokra”. Ugyanakkor az ugyanilyen eredetű naszói román határhozred leszármazottainak közös birtokát teljes egészében mentesítette a kisajátítás alól. A Maros megyei „Ósmarosszék” 15 703 kat. holdas birtokát nem sajátították ki, mivel a birtokos 127 község között románok is voltak, hanem a megye hatóságainak kezébe adták és az gazdálkodott vele, szintén „nemzeti célok” érdekében. Tusnádfürdő-közbirtok egy részét hivatalból át kellett adni a nemzeti turisztikai hivatalnak, Borszékfürdő, Ditró és Szárhegy közös birtokának jövedelmét szintén „nemzeti célokra” használták fel.¹¹

12. A közbirtokosságok és a hozzájuk kapcsolódó gazdálkodási formák harmadik szakasza – a kimúlás – évszázadunk negyvenes éveiben következett be. Amit nem sikerült elérniük a főuraknak a múlt századi törvényhozás útján, sem az új államhatalomnak az I. világháború után, az most megvalósult a *közbirtokossági vagyonok államosításával* (1948). A nép maga nem is nagyon bánta, mert már több terhet mint hasznot jelentettek. Különben ez lett a sorsuk az arányosítással, tagosítással, kiszakítással ebül szerzett vagyonoknak is. Ezután már a székely nem mehetett az erdőbe, csak mint gyengén fizetett bérmunkás. Még gyűjtögetni is csak az állami felvásárlóközpontoknak való átadás szándékával mehet. Épület- és tűzifát pénzért vagy erdei munkája természetbeni javadalmazása címén kaphat, vagy pedig az állami kereskedelemből vásárolja meg. Az államé lett a teljes vad- és halállomány is. Betiltották véglegesen a vízfűrészek működését is; ha a gazda némi fenyőanyaghoz jutott, azt a meghagyott néhány távoli, államosított fűrészüzemben metszethette ki, bérért.

¹⁰ Páldy Pál (Paál Árpád): *A székely nemzet mai helyzete*. A nemes székely nemzet képe. Szerk. Rugonfalvi Kiss István. II. köt. Debrecen, 1939. 290–294. old.

¹¹ Telegdi Zoltán (Bíró Sándor): *A Székelyföld egyházi és kulturális élete*. I. m. 320–321. old.

Évszázadokon át sok-sok százezer szál deszkát szállítottak Udvarhely felé a kápolnás- és szentegyházásfalviak. Szem- és fültanúja voltam az 1940-es évek végén, amikor egy kápolnásfalvi székely nagy kínos-keservesen hajszolta lovait a *Cekend-hágón* (3 km-nyi meredek útszakasz!) kifelé, egy szekér deszkával, és elsőhajtotta: No, Isten, láss csudát! Mióta világ, itt a deszkát mindig befelé hoztuk, most kifelé visszük!

Az államosítással kimúlt a közbirtokosság intézménye is. A keményfalvi közbirtokosság irattárát, amelyben sok nagyon régi okirat is volt, kosarakkal szállították le a fenyédi néptanácshoz, ahol nyomuk veszett, valószínűleg tűzgyújtásra használták.

A mezőgazdaság szövetkezetesítése (1962) aztán végleg „földnélküli János”-sá tette a székelyek túlnyomó többségét. Keményfalva munkaképesebb lakói udvarhelyi állami vállalatokba, kisipari, szövetkezeti műhelyekbe ingáztak, másokat „bekapott a város”, igen sokan végleg elköltöztek más tájakra, sok ifjú szakmai, középfokú vagy felsőbb iskolát végzett és szétszóródott az országban. A mezőgazdasági termelőség szövetkezetben csak a kevésbé vállalkozó kedvű középkorúak és öregek – főképpen nők – dolgoznak.

Megváltozott a falu képe is. A tűzifa-hiány miatt teljesen letarolták a patakok és a Küküllő partjainak dús fás növényzetét, a gátak, árkok megszűnésével megsemmisültek a berkek, a partok védelmével nem törődtek, az árvizek elmosták a földeket, a folyó elveszítette régi középfolyás jellegét, amolyan helyi patakká változott. Ezért, és a víz erős szennyezettsége miatt igen lecsökkent a halállomány. Míg az 1920-as, 1930-as években egész Zetelaka és Keményfalva lakossága a Küküllő vizét itta, ma csak öngyilkossági szándékkal lehetne inni belőle.

Levágták a határon, a szántóföldeken és kaszálókon gyakori fákat, úgyszintén a havasi kaszálókon a gazdák által nevelgetett tűzi- és eszközfának alkalmas fákat is. A belső határ erdeit is jórészt letarolták – még a véderdő erdei- és feketefenyő-állományát is –, itt-ott újraültették, de az erdő alig fejlődik, mert a vastagabbját mindig kiszálalják tűzifának.

Mivel „kiment a divatból” a tavaszi kaszáló- és legelőtakarítás a havason, ezek jó részét felfogta a *ciber* (hasznavehetetlen, sűrű, bokros terület), ami sem kaszáló, sem legelő, sem erdő, csupán a vadak búvóhelye lehet.

A keményfalvi belső határ Hargita felőli részén – a falu fele határán – felhagytak a kukorica-, burgonya- és gabonatermesztéssel, mivel a túlságosan elszaporodott medvék és vaddisznósordák tönkreteszik: a terület amolyan félkopár legelővé vált – amint mondani szokták, „a nyúlak nyargalják” –, de még ez a mondás is időszerűtlenné vált, mert apróvad alig maradt a határon.

Nem János Zsigmond, nem a székely közbirtokosságokra is ráhúzott úrbéri törvények, nem az uralomváltozás, az agrárreform, a közigazgatási szervek önkényeskedése, hanem az új, a hazugságokra épülő, a nemzetiségek felszámolására törekvő rendszer szüntette meg teljesen az ősi székely gazdálkodási formáknak az utolsó maradványait is. Nincs földje a székelynek, üresek a nagy csűrűépületek – ha már össze nem omlottak –, üresek a *pajták* (istállók), a szénatartó *odrok*, a pincék, a *hiúk* (házpadlások), begyepesedett az *élet* (udvar), a kapuköze; sok faluban számos ház bedeszkázott ablakokkal hallgat; nem maradt „székely ember, asszony, legény”, legfeljebb ritkán, sokszor pedig idegen ruhába bújtatva órát táncolt a színpadon.

Most, ha bizhatunk az állam vezetőiben, az újonnan alakult pártok ígéreteiben, amelyeknek teljesítésére a mai nemzetközi helyzet és jog is elegendő garanciát nyújt, hozzá kell látnunk elveszített javaink visszaszerzéséhez. Vissza kell követelnünk és szereznünk az egyházi, szövetkezeti, egyesületi vagyonokat, intézményeket, nyomdáinkat, amelyeket még a két világháború közötti sovinizmus sem tudott megsemmisíteni. A falvak népének vissza kell nyernie a kényszerrel elvett magántulajdonú földjeit és a *székely közbirtokossági vagyont*. Jóllehet az utóbbi államosítása idején a népnek alig volt már némi haszna belőle, még élnek azok az emberek, akik ismerték mibenlétét, értékét és tudnak majd olyan egészséges és egységes formát találni, amelynek keretében haszonnal lehet gazdálkodni vele, a jövedelmet pedig a tulajdonosok érdekében használhatják fel, és nem az állami szervek kaparinthatják meg.

Csergő Bálint

EMLÉKEZZÜNK

A parasztságot ért „törvényességek” és törvényteleniségek Püspökladányban*

Az 1950-es évek elején a mezőgazdasági népesség, különösen pedig az egyénileg gazdálkodók sorsának alakulását befolyásoló tényezők közül föltétlenül szólni kell a termelés központi irányításáról, a beszolgáltatásról, és – legfontosabbként – a termelőszövetkezetekről, azok szervezéséről, gazdálkodásáról. Az egészen rendkívüli módon központosított politikai és gazdasági irányítás időszakában ezek a körülmények természetesen túlnyomó részben az országos elképzeléseknek – mármint a központi elképzeléseknek – megfelelően alakultak, de emellett bizonyos helyi sajátosságok is érvényesültek.

*

A mezőgazdasági termelés megfelelő feltételeinek hiányát a hatóságok részben szerződéskötések erőszakolásával, részben pedig képtelenebbnél képtelenebb rendszerint ugyancsak mesterségesen kierőszakolt „versenyekkel” próbálták ellensúlyozni. Ma már nehéz volna eldönteni, hogy azok a helyi vezetők, akik akkoriban – halálosan komolyan – meghirdették ezeket a „versenyeket”, valóban hittek-e abban, hogy ezek visszahozzák a parasztság hatalmasan elment munkakedvét, vagy ők is csak továbbították a felülről jött utasításokat, mímelve reményt, haragot, aggodalmat... Akár így volt, akár úgy – sok szenvedést okoztak módszereikkel, a ladányiaknak csakúgy mint máshol, szerte az országban.

Egy-egy ilyen *kampányszerűen meghirdetett verseny* rendszerint azonos recept szerint bonyolódott le: nagy lelkesedéssel indult és többnyire a teljes közönybe fúlt. Arról, hogy mi is lett tulajdonképpen a néhány hónapja meghirdetett ilyen-olyan versennyel, rendszerint hallgatnak a korabeli források. Tipikus eset az 1950. évi őszi szántási verseny. Szeptember 27-én a bihartordaiak azzal a felhívással fordultak a megye községeihez, hogy október 22-re, a tanácsválasztás napjára fejezzék be az őszi szántást. Püspökladány lelkesen csatlakozik a felhíváshoz. Csatlakoznak a hajdúdorogiak is, de egyúttal javasolják, hogy ne 22-re, hanem már október 18-ára fejezzék be, és ne csak a szántást, hanem a vetést is. Ezután a vállalás teljesítése a következőképpen alakul százalék szerint a járásban:

	szántás	vetés
szeptember 24.	10	0,5
október 3.	40	13
október 15.	66	47

Három nappal a verseny befejezése előtt tehát a járás még csak kétharmadát teljesítette a szántásnak, a vetésnek pedig még a felét sem. Püspökladány egyébként ennél is rosszabbul állt, az utolsó előtti helyen találjuk. Nincs idő azonban a szomorkodásra, mert máris jön a földesiek felhívása: fejezzük be november 20-ra a szántást. A püspökladányiak lelkesen csatlakoznak, hiszen a 9900 kh szántani való földjükből 6538 kh már föl van szántva.

A mezőgazdasági munkákat általában nem lehet versenyszerűen csinálni, más a szántás és más a lóverseny. Ezt csak azok nem tudták, akik még sohasem szántottak, csak versenyeztek. A püspökladányiak egyébként különlegesen rosszul szerepeltek ezeken a versenyeken, pedig – amint a későbbiekből kiderül – semmivel sem rosszabb gazdálkodók, mint a környékbeli-

*Részlet egy nagyobb, hosszú ideje kéziratban lévő monográfiából.

ek. Csak versenyezni nem szerettek. Pedig próbáltak már velük mindent, még azt is, hogy tanácsstagok 2-2 egyéni gazdát párba állítottak, aztán egymással versenyeztették őket.

Mindennek ellenére 1952-ben a tavaszi munkák versenyében Ladány a megye öt leghátul lévő községe között volt. 1953-ban május 1. tiszteletére versenyt indítottak „minden talpalatnyi föld bevetéséért”, amelynek eredményeként 57 községben fejezték be a vetést, csupán néhány helyen nem teljesítették a vállalást, így Püspökladányban sem. De még a megyei vas- és fémgyújtó versenyben is csak az utolsó előtti, 5. helyet tudta Ladány megszerezni.

Sőt, még a megyei labdarúgó-bajnokságon is hosszú ideje a sereghajtók között találjuk.

A termelők erőszakos befolyásolásának másik módja a *különféle termelési szerződések eröltetése* volt. Gépállomási dolgozók, „népnevelők” járták a községet, s agitáltak a szerződéskötésre. Kezdetben mindenféle előnyökkel próbálták rávenni a termelőket: előleget, műtrágyát, cukorrépa után cukrot, sőt még biológiai csodát is ígértek a szerződéskötés esetére. Legalábbis a megyei lap minden szemérmert féltetve azt írja, hogy „a Mezőgazdasági Kiállítás Csonthos Pál püspökladányi lakos szerződéses alapon hízlalt 600 kg-os hízója nagydíjat kapott.”¹ Elsősorban az ipari növényeket eröltették, de a ladányiak nehezen álltak kötélnek, ugyanis hamar kiismerték a szerződéssel járó hátrányokat. Az még a kisebbik baj volt, hogy 1950 őszén még az előző esztendei szerződött répa után sem kapták meg a cukrot, bár ez sem növelte a bizalmat. Nagyobb baj volt, hogy a szerződéses növényekért járó pénzt *le lehetett tiltani*, ha az illetőnek hátraléka volt adóval, beszolgáltatással, békekölcsönnel stb. Igaz, hogy a kormány többször is kinyilatkoztatta, „miszerint a szerződéses terményekért kifizetendő összeget nem lehet letiltani”, de hát ezt maguk sem gondolták komolyan.

Mivel a szerződéskötésre kiírt versenyekben Ladány rendszerint éppúgy elmaradt, mint a többi versenyben, egyszerűen kivették, hogy ki miből mennyit termeljen szerződésre. Ennek ellenére évről-évre még a felét sem szerződtek le az előírt területnek.

A rohamosan növekvő számú városi lakosság ellátása, valamint az ország jóvátételi kötelezettségének teljesítése miatt már 1946-tól bevezették bizonyos terményekből a *kötelező beszolgáltatást*. Később nőtt a terményfeleségek köre, valamint a beszolgáltatandó mennyiség, 1950 és 1953 között pedig már egészen az elviselhetetlenségig fokozódtak a beszolgáltatási terhek.

A beszolgáltatás intézményével szembeni ellenkezésnek kétféle oka volt. Az egyik, hogy a parasztságnak magának sem volt elegendő terménye, a másik pedig, hogy ami keveset megvont magától és családjától, azt szerette volna minél jobb áron értékesíteni. Márpedig a kötelezően beadott terményért igen keveset fizettek, mindenesetre kevesebbet, mint amennyit a nagy terhek miatt ellátási nehézségekkel küszködő országban a szabadpiacon el lehetett érni. A feketepiac áairól sajnos nincsenek adataink. Az államnak beszolgáltatott gabona után a következőket fizették 1950 nyarán (Ft/q):

	Beadási kötelezettség alá eső gabona ára (Ft/q)	Önkéntes beadásért a terménybegyűjtő fizet (Ft/q)
Búza	60	80
Rozs	54	60
Árpa	50	70
Zab	50	60

Ezek az árak kb. 20–25%-át tették ki a feketepiacnak. Ezen felül a termelők az augusztus 12-ig leadott terményért 4 Ft/q, az augusztus 13–szeptember 12-ig leadottért 2 Ft/q gyorsbegyűjtési jutalmat kapnak. Sőt a beadáson kívül maradt gabonára július 8-ig

¹Tiszántúli Néplap, 1950. IV. 13.

ügynevezett szállítási szerződést lehetett kötni, amiért 6 Ft/q jutalom ütötte a gazda markát, föltéve, ha nem került kuláklírára, mert akkor nem köthetett ilyen szerződést.² Tíz nap múlva már módosították is a rendeletet, az augusztus 12-ig leadott gabonáért 4 Ft helyett csak 2 Ft jár. Ezzel együtt bejelentették, hogy július 1-től csak a terménybegyűjtők vásárolhatnak gabonát. De mert a kötelezőn fölül alig adott be valaki terményt, a kitűzött határidő – augusztus 12. – lejártakor augusztus 20-ig meghosszabbítják és visszaállítják az eredeti 4 Ft-ot mázsánként. És szeptember elején máris kezdődik a kukoricabeadás körüli herce-hurca. Lehet szerződést kötni szeptember 20-ig, a felár mázsánként 5 Ft. Az ajánlat nem lehetett különösebben csábító, mert november 1-ig tengeriből 40,5%-át, burgonyából pedig 24,9%-át szerződtek le az előírt keretnek. De nem lehetett sokkal jobban a kukorica-beszolgáltatás sem, mert november közepén megkezdődött a „dolgozó parasztok irodai elszámoltatása”. A beidézettek 70–80%-a be is jön, de „eredmény” alig volt. Pedig naponta 30–35 gazdát is „elszámoltatnak”, de nagyon rossz volt a tengeritermés. Ezért elhatározták, hogy összeírnak 30–40 „kupecszellemű, de gabonaalappal nem rendelkező személyt” és a „helyszíni elszámoltatást kiterjesztik feléjük”.³ De végül is csak 16-ot sikerült összeírni.

1950. november végére 932 dolgozó parasztot számoltattak el, és 30 olyan személyt tartóztattak le a piacon, aki tette árult, de a beadását még nem teljesítette. Ladány ugyanis ekkor még csak 27%-ra teljesítette tejbeadási kötelezettségét.

Folyt tovább az elszámoltatás! December első hetének végéig 1265 parasztot vetettek alá a megalázó procedúrának, a ladányi gazdáknak több mint kétötödét. Az eredmény: 169 q kenyérgabona, valamint napraforgóban teljesítve 24 q kenyérgabonának 182 q takarmánygabonának és 27 q szénának megfelelő termény. Embereként alig haladta meg a 30 kg-ot. Ezzel szemben a községnek még fennálló hátraléka kenyérgabonából 6690 q, takarmánygabonából 10 941 q, burgonyából 6 q, szénából 430 q.

Még jelentősebbnek tűnik az adóhátralékból mutatkozó lemaradás. Ez pénzben 3 681 457 Ft-ra rúgott, amihez hozzájött még a búzaföldadóban és a fejlesztési járulékból mutatkozó hátralék, összesen 16 210 q gabona. Ez a mennyiség feketepiaci áron számolva majdnem 5 millió forintot tett ki, de beszolgáltatási áron is meghaladta az egymilliót. Mindent összevéve Ladány lakosságának adóssága – beleértve a csecsszopókat is – átlagosan is fejenként 600–700 Ft között mozgott, ami ugyan akkor sem volt valami elérhetetlen összeg, de ha egyszer nincs, akkor a kevés is hiányzik. A tanácselnök azonban úgy vélekedett, hogy az adófizetésnek nincsenek tényleges akadályai és a következőképpen beszélt: „Ha valaki azzal áll elő, Tisztelt Tanácsülés, hogy nem tudja az adóját kifizetni, mert nincs kereseti lehetősége, meg nincs meg a termelvényeknek az ára, az nem beszél helyesen, mert kereseti lehetőség is van, a termelvényeknek is megvan az ára, tehát az adót van valamiből fizetni, csak önérzet, becsület és tisztánlátás szükséges hozzá.”⁴ Az elnöki beszámoló követően egyébként kiderült, hogy az adóhátralék 60%-a a kisparasztoknál, 20% a középparasztoknál és 20% a kulákoknál jelentkezik. Meg is jegyezte az egyik tanácsstag, miszerint sok kisparaszt azért nem fizet, mert Rákosi valamelyik beszédében azt mondta, hogy „fizessenek a gazdagok”. Érdekes egyébként, hogy a jelen lévő tanácsstagok, akik a lakosság érdekeit lettek volna hivatva képviselni, miként gondolkodtak és vélekedtek a kérdéssről. Az egyik például javasolja, hogy a kétlaki dolgozók adóhátralékát vonják le a fizetésből, „mert ha a paraszt a jószágát eladja, az árát adóba kell befizetni”. Egy másik: azoknál kell megnézni a kukoricát, akik a kulákok földjét felébe, harmadába, napszámba kapálták, mert a kulák kifizette a részüket. De a legkörmönfontabb ötlet: ígérjenek a kukorica mázsájáért 300 Ft-ot (tehát a feketepiaci árat), vegyék meg, s így megtudják, hogy kinél van még kukorica.

Voltak azonban emberséges javaslatok is! Így az, hogy a tanács kérje a kormánytól a kukoricahátralék elengedését. Mások azt javasolták, hogy kutassa fel a tanács, hol lehetne 70–80 Ft-ért kukoricát venni, s azzal teljesítették, hacsak részben is, a beadási hátralékot. Jó szándékú, de naív elképzelések voltak ezek, ezért elhatározták, hogy tovább kell folytatni az elszámoltatást, most már nem az irodában, hanem a helyszínen, ami már tulajdonképpen házkutatást jelentett. Egyébként a tanácsstagok jelentős része is hátralékos volt.

Sok bizakodásra nem volt ok, mert pár nap múlva a megyei tanács kb. 25%-kal fölemelte a beszolgáltatandó kenyér- és takarmánygabona mennyiségét, ezzel szemben 85-ről 75

²Uo. 1950. VI. 16.

³Püspökladányi községi tanács vb jegyzőkönyv (Vb jkv), 1950. XI. 13. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár XXIII/718.)

⁴Vb jkv. 1950. XII. 8.

vagonra mérsékelték a kukorica kötelezettségét. Egyúttal engedélyezték 100 személy helyszíni elszámoltatását, amelyből végül is 78-ra került sor. 12 q kukorica jött be és valamivel több kenyérgabona, személyenként mintegy 30 kg. Az elszámoltatások során – mint egy jelentésből kitűnik – „ellenséges hangulatot nem észleltek”, ami persze gusztus dolga, bár – mint mondták – az akciók során szükség volt „egy kis udvarias presszióra”.

A beszolgáltatási hátralék összegyűjtése természetesen nem ért véget az esztendővel, sőt egyre nagyobb erővel folyt tovább. 1951 elején ismét fölemelték a beszolgáltatási kötelezettséget, úgyhogy például a kukoricából az eddigi teljesítés csak 14%-os lett. A megyei tanács január 8-án egy hónapos „kukoricabegyűjtési idényt” hirdetett meg, amelynek során mintegy 14 vagon tengerit kellett volna összegyűjteni, továbbá 338 q szálastakarmányt. Még az ütemet is megszábták: az első héten 20%, aztán rendre 30, 40, 10. Nyilvántartási lapot készítettek a gazdákról, erre rávezették mindenkinek a kukorica-vetésterületét, majd egy tanácstagokból alakult bizottság megállapította az egyes határrészek terméseredményeit. Így gondolták különválasztani „azokat, akik a rendelet be nem tartása miatt váltak hátralékosakká, és azokat, akik tényleges hátralékosok”. Külön szándékoztak venni azokat, akik a rossz termés miatt nem jöhetnek szóba a beadás szempontjából, vigyázva, hogy „az ütemterv szerinti mennyiség megmaradjon”.⁵

A nagy apparátussal indult begyűjtési kampány nem hozta meg a várt eredményt, ezért január végén a tanácsülésen *határozatot* hoztak. Szövegét érdemes bővebben idézni, mert igen jellemzően tükrözi az akkor alkalmazott módszereket:

„A kulák elszámoltatását a helyszínen felül kell vizsgálni. A helyszíni elszámoltatás felülvizsgálatára az elnök alakítson egy különbizottságot és azonnal végezze el a felülvizsgálatot. A vizsgálatnak ki kell terjednie a takarmánygabona- és szénakészletek és feleslegek megállapításán kívül a rejtett kukoricakészletek felkutatására, és a szükségleten felüli rész azonnali beszolgáltatására. A dolgozó kis- és középparasztságot írásban értesíteni kell begyűjtési hátralékának nagyságáról és irodai elszámoltatás formájában meg kell győzni őket a kötelezőteljesítés fontosságáról. Aki az irodai elszámoltatásra nem jön el, és a begyűjtési hátralékot nem teljesíti, annál a helyszíni elszámolást meg kell ejteni. A helyszíni elszámoltatásra négy bizottság alakult.”⁶

Folytatódik tehát tovább az elszámoltatás. Hogy milyen eredménnyel, azt mutatja a következő összeállítás a heti begyűjtés állásáról (1951. II. 12.):

	terv	tény
	kilogramm	
Árpa	7 800	293
Zab	1 200	205
Kukorica	65 300	1 535
Napraforgó	3 900	268
Széna	10 700	3 310

A begyűjtés hatékonyságának fokozása érdekében elkezdődtek a feljelentések. „Internálási eljárást tettünk folyamatba” a következők ellen: Baranyai Imre Jog utca (!) 3. 33 kh-as gazda, akinek 22 q hátraléka volt takarmánygabonából, továbbá Baranyai Lajos (18 kh-as, 363 ar. kor. hátralék kenyérgabonából 13 q, takarmánygabonából 10,5 q) és Szabó Sándor (45 kh, hátralék kenyérgabona 12 q, takarmánygabona 26 q). Rajtuk kívül még három embert jelentettek föl, de azok ellen „csak” bűnvádi eljárás indult. Bűnük – a jegyzőkönyv szerint –, hogy volt takarmánygabonájuk, de azt más célra használták fel.”⁷ A jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy vajon mire.

Közben többször is hangoztatják, hogy az elszámoltató bizottságoknak „udvariasabban” kell tevékenykedniük. A Petri telepi gazdák – szinte kivétel nélkül újonnan földhöz jutottak – kifogásolják a bizottságok tevékenységét; a járási pártbizottságok agitprop titkára pedig szóvá tette, hogy a „népnevelők a felvilágosító munka során – házról házra jártukban – a zsákokat magukkal cipélték, hogy a hátralékos dolgozó paraszttól addig nem mennek el, amíg nem tesz eleget beadási kötelezettségének.”⁸

⁵Vb jkv. 1951. I. 8.

⁶Vb jkv. 1951. I. 30.

⁷Vb jkv. 1951. II. 12.

⁸Tiszántúli Néplap, 1951. II. 24.

Az 1950. november 21-i vb-jegyzőkönyv tanúsága szerint a mezőgazdasági csoport akkori vezetője „tudományos precizitással” osztályozta az elszámoltatottakat. Két csoportba osztotta őket: a) akik megígérik, hogy hozzák b) akik kereken megtagadják a termény beszolgáltatását „azzal, hogy még saját állataiknak sincs”. Az illető éleselméjűségére vall, hogy az első csoportot még tovább differenciálta, és pedig aa) mégsem hozza, bb) hozza. A jegyzőkönyv vezetője azt is följegyezte, hogy az előbbieket kategóriája összehasonlíthatatlannal nagyobb.

1951. februárjában, az MDP II. kongresszusán Nagy Imre felszólalásában megállapítja, hogy a „terménybegyűjtés államunk egyik legjelentősebb gazdasági intézkedése. A megyei tanácsok egész a helyi tanácsokig nem tűntek ki a begyűjtés terén jó munkájukkal.” „A terménybegyűjtésben való lemaradás oka, hogy az ellenség beférkőzött a tanácsokba, a tanácselnökök és a tagok pedig – itt elsősorban a kommunistákról van szó – nem vették észre az orruk előtt garázdálkodó ellenséget.”⁹

Ez azonban – úgy tűnik – már csak olyan utólagos dörgedelem volt, talán nem is annyira a parasztságnak szólt. Mert például a ladányi tanács végrehajtó-bizottsága március 12-én még azon tanakodik, hogy újabb, nagyobb számú brigád munkába állításával fokozza a terménybegyűjtést, még egy újabb „burgonyakivetésre” is sor kerül, de már nemigen törődnek vele, tavaszodván az emberek figyelme inkább az előttük álló feladatokra fordul. A tanácsstagok már jobbára magukban vitatkoznak azon, hogy milyen fondorlatokkal lehetne az emberektől kicsalni a burgonyájukat. Az egyik szerint a piacra vitt burgonyát kellene összeszedni; a másik szerint azonban ez nem jó, mert mindenki úgyis csak egy kosárral hoz, amit elkobozni kevés, ráadásul legközelebb nem hoznak egy szemet sem. Leleményességük azonban páratlan, máris akad egy, aki szerint „ajánlatos lenne a burgonyát árulókat valamilyen formában felírni, hogy ők arról ne tudjanak, s aztán helyszíni vizsgálatot tartani náluk.”¹⁰

A begyűjtési láz alábbhagyásának kétségkívül az volt elsősorban az oka, hogy időközben megérkeztek az új esztendőre szóló kiírások. 1951 áprilisában kiküldték a járási keretszámokat, aztán 10-én újat küldtek a megyétől, ebben 8%-kal csökkentették a kivetett mennyiségeket. 15-ére lebontották a kivetett kvótát a községekre és a termelőszövetkezetekre, majd ezután következik a személyekre szóló lebontás, és a személyek kiértékelése. Mire megtudják, hogy mennyit is kell beszolgáltatniuk, már jószerevel végeztek is a vetéssel.

Természetesen a tavaszi hónapokban sem került le a napirendről a begyűjtés. Jellemző az állapotokra, hogy a *piacon zsebből árulják a búzát*, amiből egy tanácsstag arra a következtetésre jut, hogy „egyeseknél még mindig van felesleg”. Most már a megyei tanács emberei is beállnak gabonát gyűjteni, s 76 parasztembertől 246 kg-ot szedtek össze. Fejenként 3,2 kg-ot, egy-egy zsebre valónál valóban alig többet.¹¹ A legtöbbet azonban a tojásbegyűjtéssel foglalkoznak. A legnagyobb baj természetesen az, hogy a „kulákok felvásárolják a dolgozó parasztságtól a tojást, hogy teljesítsék beadási kötelezettségüket, ugyanakkor a dolgozó parasztság elmarad beadási kötelezettségének teljesítésétől.”¹²

Egy tojást ugyanis csak egyszer lehet beszolgáltatni!

Az áprilisban – bár akkor is későn – megadott és személyre is lebontott beszolgáltatási kötelezettségeket a nyári hónapokban már kezdik fölemelni. Augusztus elején – részben visszamenőleg – közlik, hogy az éves beadást milyen ütemben kell teljesíteni, s aki ettől elmarad, annak fölemelik a mennyiségét. Ami pedig a gabonát illeti, aki cséplés után 8 napon belül nem adja be a terményt, annak 5%-kal emelik az előírásokat.¹³ Szeptemberben azután már nem cifrázzák tovább a dolgot, fölemelik az egész község begyűjtési tervét, de – mint a vb-titkár megállapítja – „ez is reális alapokon nyugszik.” A ladányiaknak azonban más lehetett a véleményük, mert még az eredeti kötelezettséget sem akarták teljesíteni. Figyelmeztették is a püspökkladányi járási tanács elnökét, ne legyen olyan „kíméletes”. A tanácselnök ugyanis esetenként 20–30 Ft-ra bírságot a beadásban lemaradtakat. Ami persze jelentős összegnek számíthatott, ha nem volt, ha zsebből árult búzával kellett megszerezni. Persze, nem mindenkiel jártak el ilyen „emberségesen”, mert a nyár folyamán már külön gondot jelentett Ladányban a „kitelepített” személyek ittmaradt terményeinek betakarítása.”

⁹Uo. 1951. III. 2.

¹⁰Vb jkv. 1951. III. 12.

¹¹Vb jkv. 1951. V. 19.

¹²Vb jkv. 1951. IV. 19.

¹³Tiszántúli Néplap, 1951. VIII. 4. és 9.

A járási tanácselnököt ért figyelmeztetésnek kevés eredménye lehetett, mert novemberben Püspökladányt megfosztották a szabadpiaci kereskedelem jogától a tojás- és a baromfibeadás elhanyagolása miatt. Ez pedig súlyos dolog volt, a megyében rajtuk kívül csak Polgárt érte ilyen korlátozás. Föl is oldatták két hét múlva, meg is köszönték szépen egy Rákosinak küldött távirattal.

November végén úgy állt a helyzet, hogy a ladányi gazdák 83%-ra teljesítették a beszolgáltatást, a termelőszövetkezetekről nincsen számadatunk, csak azt tudjuk, hogy azok sem teljesítették még az egészet.¹⁴ Ennek ellenére keményen folyt a hátralékosok elszámoltatása: a „dolgozó” parasztokat az irodában, a kulákokat a helyszínen vették kezelésbe. A tanácsstagok nyilvánosan pellengezték ki az elmaradtakat.

Ennek ellenére úgy tűnik, hogy Püspökladányban még ezekben a kegyetlen időkben is valamivel emberségesebbek voltak a vezetők a begyűjtést szorgalmazó eszközökben, mint a megyében általában. Emiatt természetesen gyakran megfedték, sőt esetenként le is hordták őket. A megyei lap 1952. április elsejei száma – aligha tréfából – megállapítja, hogy Püspökladány úgy lemaradt a begyűjtésben, hogy valóságos „kolonc a járás nyakán”, a tanácsnál „eluralkodott a megalkuvás, Szabó Sámuel tanácselnök azon sránkozik, hogy nincs elég sertés Ladányban”. Szemére hányják továbbá, hogy a „tizenöt ezer lelkes községben nincs versenytábla és nincsen szégyentábla”. A nagy felháborodás oka azonban elsősorban az, hogy egy vizsgálat kiderítette: Ladány nemcsak a beszolgáltatással van elmaradva, hanem a hátralékok nyilvántartásával is. Olyannyira, hogy a járási tanács tíz dolgozója segített rendbe tenni a könyvelést. Ekkor derült ki, hogy a múlt évi baromfibeadást még csak 53%-ra, a tojásbeadást pedig 57%-a teljesítették. A lemaradás miatt kivettek 800 000 Ft kártérítést (amit persze nem lehetett behajtani, legföljebb innen-onnan letiltatni), és a tanácsot felszólították, hogy „alkalmazza keményen a törvény rendelkezéseit”.¹⁵

Az idő azonban haladt, nem volt idő a régi bajokon rágódni, hiszen újabbak és újabbak jöttek.

Alig kezdtek sárgulni a búzatablák, mikor megjött az Elnöki Tanács rendelete, miszerint – a tavalyi 8 nappal szemben – a cséplés után 24 órán belül teljesíteni kell a beadási kötelezettséget. A szénát pedig egyenest a kaszálóról adják be, „hogy ne kelljen kétszer rakodni.”¹⁶ Nagy Imre – most mint begyűjtési miniszter – a tanácselnökök értekezletén követelte, s kijelentette, hogy „hátralékot senkinek el nem engedünk, azt átvisszük az új begyűjtési évre.” Az 1952-es esztendőről – ma már tudjuk, milyen volt – megállapította, hogy az „idén is jó termésünk lesz, egyes terményfeleségekből jobb, mint tavaly volt. Harcolni kell az ellenség által terjesztett hamis nézetek ellen, amely mindenféle kifogásokkal az idej terméslagok gyengeségét igyekszik bizonyítani.”¹⁷

Úgy látszik azonban, Püspökladányban ez évben is sikerült valamennyire „elszabotálni” az embertelen rendeleteket, amiért ősszel több ízben is keményen megróják őket. Ladányban különösen sok gondot okozott a vasút, amely lehetővé tette, hogy a gazdák jobb áron értékesítsék terményeiket, mint ha az államnak adták volna el. Hiába, az emberek túlnyomó része nem szívesen kótyavetyéli el munkájának gyümölcsét, ha tisztességesebb árat is kaphat érte, és úgy látszik, e téren a ladányi parasztok sem kivételek. Elburjázott hát a „fekete” kereskedelem, mint mindenhol, ahol valamiből krónikus hiány van. Akkor pedig volt, úgyszólván mindenkől, de kivált élelmiszerből. Nem csoda tehát, hogy „amikor feltűntek a vasút környékén az ellenőrző bizottság tagjai, csak úgy gurultak a hizott libák, kacsák az árokb. A feketézők meg futottak, amerre láttak.”¹⁸ A vasút környéki razziák így mindig eredményeseknek bizonyultak, hol tojást, hol tejterméket, hol pedig terményt akartak „Pestre csempészni.”

1953 elején – ha az akkori forrásoknak hinni lehet – Püspökladány talán az ország utolsó községe volt, már ami a terménybeadást illeti. A megyei lap ugyanis megállapítja, hogy Hajdú-Bihar megye az utolsó a begyűjtési versenyben, a megyében a ladányi járás kullog leghátul, Püspökladány pedig begyűjtésben a járás 6. községe – vagyis az utolsó. A ladányiaknak azonban aligha emiatt fáj a fejük, sokkal nagyobb baj volt, hogy júniusban a községet – Kabával és Hajdúnánással együtt – kizárták az élőállat szabad kereskedelméből.

De már nem sokáig tartott a begyűjtési prés állandó szorítása. 1953. július 4-én

¹⁴Vb jkv. 1951. XI. 18.

¹⁵Tiszántúli Néplap, 1952. IV. 1.

¹⁶Uo. 1952. VI. 11. és 12.

¹⁷Uo. 1952. VI. 22.

¹⁸Uo. 1952. X. 25.

országgyűlési beszédében Nagy Imre miniszterelnök bejelentette az eddig hibás gazdaságpolitika módosítását, amit rövidesen követett az az intézkedés, amely eltörölte a múlt évi beadási hátralékot, a termelészövetkezetek pedig 10%-os kedvezményt kaptak. Persze, azonnal lábrakaptak olyan remények is, hogy az ez évi hátralékokat is eltörlik, ezeket nyomban erélyesen megcáfolták. Kiderült azonban, hogy a tanács pénzügyi dolgozói tévedésből több adót vetettek ki, ezt sürgősen orvosolni fogják. Az is kiderült, hogy a tanácsi alkalmazottak eddig nem úgy beszéltek a dolgozókkal, mint kellett volna.

Egyszóval sok minden kiderült 1953 nyarán!

A falu hamarosan megkapta a szabadpiaci értékesítés jogát. Szeptemberben pedig hivatalosan is törölték a múlt évi hátralékot, ami tetemes mennyiséget tett ki, érdemes számba venni:

Búza	1504 q	Burgonya	421 q
Rozs	5 q	Lucerna	394 q
Árpa	664 q	Napraforgó	2776 q
Zab	162 q	Baromfi	203 q
Kukorica	4345 q	Tojás	144 q
Bab	311 q		

Ezenkívül 146 személy esetében törölték az elmúlt évről maradt hátralékot, összesen 215 120 Ft értékben; az összes adókedvezmény pedig egymillió forintra rúgott. Úgyes újságírók még azt is kiszámították, hogy Püspökladány – a kedvezmények eredményeként – jövőre 3507 q gabonával, 209 q sertéssel, 100 ezer liter tejjel többet vihet a piacra, ami nem kevesebb mint 1,5 millió forint többletjövedelmet jelent majd a falu népének.¹⁹

Természetesen amilyen örömet váltott ki a különféle beadási hátralékok elengedése egyfelől, olyan bosszúságot okozott másfelől: azoknál, akiknek nem volt hátralékuk, mivel annak idején valahogy, nagy nehezen kipréselték magukból, megvonták a szájuktól, esetleg megvették és – beadták. Hej, ha tudták volna... Ezek aztán most már hallani sem akartak arról, hogy bármit is beadjanak, pedig minden enyhítés ellenére volt beadnivaló elég. Meg is állapították nagy szomorúan, hogy decemberre Püspökladány szegénytelen lemaradt a tojás-, baromfi- és sertésbeadással. A gabonát még csak teljesítették, de a sertésbeszolgáltatás 50%, a tojás 34%, a baromfi 63% körül tart.

Ha a beszolgáltatási terhek csak kevéssé változtak is, a beszédnél alkalmazott módszerek mindenképpen finomodtak 1953 nyarán.

*

Rengeteg kárt okozott, nem csak a parasztság közérzetének, de közvetlenül a termelésnek is, az évről évre megismétlődő, sőt esetenként egy-egy esztendőben többször is bekövetkező *tagosítás*. Erre egyfelől valóban szükség volt a folyamatosan szerveződő termelészövetkezetek közös földterületeinek kialakítása érdekében, a gyakorlatban azonban ez elsősorban zaklatásszámba ment, az állandó földcserékkel elbizonytalanították a parasztság tömegeit, senki sem trágyázott, sokan nem vetettek, mert nem tudták mit hoz a holnap, hol lesz jövőre, vagy akár csak pár hónap múlva is a földjük.

Nem is csoda, ha a tagosítások rendkívül feszült légkörben, valóságos ostromállapotban folytak. Egy pártbizottsági ülés jegyzőkönyvében olvashatjuk: „A tagosítással kapcsolatosan bármilyen kis izgatást, amely a klérustól vagy a kulákságtól ered, könyörtelenül le kell kapcsolni, ha esetleg a dolgozó paraszt lenne ilyen, azt meg kell győznünk, és ha nem sikerül, akkor azt is le kell kapcsolni és csapni.”²⁰ Ladányban egyébként különösen nehéz volt a tagosításokat lebonyolítani, mert nem volt olyan úri nagybirtok, amit föl lehetett volna használni a termelészövetkezetek határainak kialakításához. A betagosított földek gazdái közül sokan nem fogadták el a felajánlott csereföldet, amely rendszerint rosszabb minőségű, nehezebben megközelíthető volt. Hivatkoztak jogra, törvényre, tulajdonra, még az Elnöki Tanács rendeletére is, mely szerint a tagosítást – „a dolgozó parasztság érdekeinek szigorú szem előtt tartásával” kell végrehajtani. Am azokra, akik kifogásolták a rosszabb minőségű csereföldet, hamar rásütöttek, hogy izgatnak a tagosítás ellen, s az ilyenre – mint tudjuk – „le kell csapni”. Le is csaptak! Akik „a birtokrendezés folytán gazdát változtatott földeket

¹⁹Uo. 1952. X. 25.

²⁰MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottságának Archívuma 43. fon. 3. fcs. 6. öe.

vonakodva, vagy egyáltalában nem voltak hajlandók megdolgozni”, azokat följelentették, földjüket kishasznosbérbe adták, továbbá kétszeres jövedelem- és földadót vetettek ki rájuk.²¹

Még olyan agyrémszerű elképzelés is elhangzott az egyik tanácsülésen, hogy aki nem fogadja el a fölkinált csereföldet, annak az elszámoltatáskor 15%-kal emeljék fel a beadási kötelezettségét.²² Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – többszáz hold állt parlagon Ladányban. Menekültek az emberek a földtől, fölajánlották az államnak, vagy egyszerűen csak otthagyták. Abban a Püspökladányban, ahol alig több mint tíz esztendeje még elkeseredetten harcoltak azért, hogy valamennyi földet kihasználhassanak a hitbizományból.

Nem véletlen, hogy az 1953 júliusában meghirdetett programban siettek kijelenteni, miszerint a kormány „minden eszközzel meg kívánja szilárdítani a paraszti termelés és tulajdon biztonságát. Ennek érdekében már az idén megtiltja a szokásos őszi tagosítást, amely az önkényes földbirtokcserével akadályozta a föld gondos művelését, és csökkentette a gazdák termelési kedvét.”²³

A „gazdák termelési kedvét” azonban amilyen könnyűszerrel el lehetett venni, olyan nehéz volt azt ismét föltámasztani. Hiszen a tagosításokon kívül még volt egy és más, ami a gazdáknak kedvét szegte.

„És amikor hiteles szavú emberek sokaságától azt is meg kellett tudnom, hogy elemi igazságérzeteket sértő törvénytíráások sorozata zajlik, hogy a *kuláküldözés* és ellenségüldözés címén valódi kulákok és ellenségek mellett – vagy olykor helyett – mennyi tisztességes embert sújt az önkény, akkor már gyanút kellett fognom” – írja Csák Gyula, visszaemlékezve azokra az időkre, amikor fiatal és lelkes újságíróként Debrecenből hazalátogatva egyre nagyobb szakadékot talált az országos lelkesedés és a társadalmi valóság között. „...le kellene csapni a ladányi visszaelökre – folytatja –, ámde ehelyett tovább virultak a kiskirályok a bírálhatatlanság páncélja alatt, és jejt volt annak, aki tiltakozó szót emelt.”²⁴

Pedig úgy tűnik – bár ezt lehetlenség pontosan érzékeltetni –, hogy az úgynevezett kulákkorlátozás, a kulákok – és sok esetben a középparasztok – elleni hajsza, s mindaz, ami ezzel együtt járt, Püspökladányban mintha mérsékeltebben, visszafogottabban, vagy legalábbis kevésbé látványosan zajlott, mint a megyében általában. A ladányi előljárókat – bár akadt köztük jó néhány elvetemült – időnként megfeddték, amiért túlságosan kesztyűs kézzel bántak a törvényen kívül helyezett gazdaparasztokkal. Bár lehet, csak azért tűnik kisebbségnek a lárma, mert Ladányban – éppen a hitbizomány fojtogatása következtében – nem alakulhatott ki olyan gazdaparaszti réteg mint máshol, magyarán itt kevesebb volt a kulák, mint a szomszédos falvakban. Különösen pedig a megye más részein.

Az ötvenes évek elejéről több esetben is találkozhatunk olyan forrásokkal, melyek szerint „felsőbb”, meg „hivatalos”, főként pedig „balosabb” szervek részéről figyelmeztetik a püspökladányi tanácsot, keményebben, kíméletlenebbül bánjanak a kulákokkal. 1951 tavaszán a ladányi járási tanács megállapította, hogy „egyes helyi tanácsok, ha csak időlegesen is, beleestek a »szegény kulák« meséjének hatáskörében. (...) A kártérítést kelleltenül vetették ki a kulákra, mondván, hogy úgysem tudja megfizetni, és a kivetett összeg behajtását sem szorgalmazták kellő eréllyel. Így aztán a járásban a kulákokra kivetett 1 316 000 Ft kártérítés összegből eddig csak 13 888 Ft-ot hajtottak be.” Így szólt a járási tanács dörgegelme, pedig a járás hat községében csak a közelmúltban 257 kulákot köteleztek kártérítésre és 28 ellen „tettek internálási javaslatot.” Mindezt azonban nyilván kevesellték „fönt”, mert 1951 nyarán eltávolították a püspökladányi járási tanácsról egy titkárt, egy ipari előadót és egy segédelőadót, mivel „nem büntették eléggé a kulákokat”. Ugyanis az volt a jelszó, hogy „a kulákokat mindig foglalkoztatni kell, mert különben ők foglalkoztatnak minket.”

Hát a foglalkoztatással nem is volt baj! A leggyakoribb eset az „eljárás indítása” volt. Eljárást indítottak a vetési határidő be nem tartása, a dohánypalánták kirohadása, az aratási szerződés meg nem kötése, a burgonya elvermelése, az agrotechnikai szabályok be nem tartása, és természetesen árurejtegetés, feketevágás, beszolgáltatásban való lemaradás miatt.

²¹Vb jkv. 1953. V. 10.

²²Vb jkv. 1951. XII. 3.

²³Nagy Imre: Egy évtized II. Válogatott levelek és írások. Szikra. Bp., 1954. 357. old.

²⁴Csák Gyula: A szikföld sóhaja. Szépirodalmi, Bp., 1977. 146. old.

Számos esetben pedig azt olvashatjuk a jegyzőkönyvekben, vagy a megyei napilapban, hogy valaki ellen „eljárást kezdeményeztek”, mert *kulák volt*. És ez volt a leginkább elviselhetetlen, amikor már nem azt nézték, hogy valaki mit csinált, vagy mit nem, hanem besorolták egy bűnösnek kikialtott kategóriába, s akként bántak vele. Mégpedig olyan módszerrel, hogy előbb vádoltak, sőt büntettek, s aztán bizonyítottak – ha egyáltalában sor került ilyesmire. „Több esetben olyasmért is zaklattuk és rendőriztettük őket – ismerte se egy titkári jelentés –, amit nem tudunk rájuk bizonyítani. Így több esetben vissza kellett vonulnunk, amivel a Párt tekintélyét romboltuk.”²⁵ A *foglalkoztatást* aztán időnként kimondottan túlzásba vitték. Ugyanebben a beszámolóban olvasható, hogy „az őszi munkálatoknál beleestünk abba a hibába, hogy a kulákokat állandó lekötöttséggel elvontuk a saját területük megmunkálásától, így mi magunk adtunk neki módot és lehetőséget, hogy a rájuk kiszabott termelési kötelezettségek teljesítésének az elmulasztásakor védekezhessenek.”²⁶

A „kulákkorlátozás” sajátos tünete volt, hogy a hatóságok nem tudtak mértéket tartani és a bánásmódot kiterjesztették a középparasztokra is. „... a főbíró elvtárs a középparasztoknak az igáját is igénybe akarta venni, kényszermunkát végezni.”²⁷

Érvényesültek természetesen az aljas emberi indulatok is, amelyek óhatatlanul bekövetkeznek akkor, mikor hitvány emberek hatalomhoz jutnak. Jól jellemzi az állapotokat a következő eset: 1950 márciusában a rendőrség kapott a főjegyzőtől 26 nevet azzal, hogy ezek kulákok. Anélkül, hogy ezenkívül bármi egyebet tudtak volna róluk, bizonyos Csíkos nevezetű rendőr beidézte mind a huszonhatot – utólag azt mondták, hogy a „szénabeszolgáltatás biztosítása érdekében”. Mivel a rendőrség udvarának talaja egyenetlen volt, s a kulákok pedig úgyis kéznél voltak, befogták hát őket udvart egyengetni. Ilyesmi bizonyára máskor is előfordult már, de most nagyon szemet szúrt a dolog, mert történetesen éppen március 15-e volt, s az ünneplésre gyülekező tömeg ott szánakozott a rendőrség udvarán dolgoztatott „kulákokon”. Végül a pártbizottságig is eljutott a dolog híre, s közbeavatkoztak, „mivel az a veszély állt fenn, hogy az emberekben szánalmat keltünk a kulák iránt.” „Ami a súlyosabb volt az egészben – folytatja a titkári beszámoló –, hogy ezek között a behívott kulákok között dolgozó parasztok is voltak.”²⁸ Jellemző, hogy amikor a kulákokat begyűjtő és dolgoztató rendőrt felelősségre vonták, azt mondta: „Miért? Tegyem a vázába, és nézzem őket?”

Az ilyen és ehhez hasonló esetek növelték a kuláklistára kerültek iránti szánalmat és súlyosan sértették a parasztság igazságérzetét. Ennek tulajdonítható, hogy a hivatalos és a magánszemélyek – nyíltabban, vagy burkoltabban – számtalan esetben pártját fogták a korlátozás alá eső kuláknak, s igyekeztek elviselhetővé tenni, megkönnyíteni a helyzetüket. Például az adóhivatal „a kulák lefoglalt jószágait, amelyekre lehetőség nyílt, hogy árverés útján a tszcs-inknek biztosítsuk, felelőtlenül kiengedték és ezen jószágoknak egy része szabadpiacon, a kulák által, kijátszva az adóhivatalt is, áron alul állították be.”²⁹

Az általános helyzet azonban itt, Püspökladányban is az volt, hogy aki kuláklistára került, annak nem volt többé egy percnyi nyugta, mindig akadt valaki, aki jobb ügyhöz méltó buzgalommal foglalkozott velük. Példaként érdemes idézni Palánki Józsefnek, az MDP ladányi titkárának a megyei Néplapban megjelent írásából: „Mogyorósi Istvánné 27 holdas kulákasszony napraforgóját és tengerijének egy részét nyári tarlóhántásba vetette. Azonkívül engedély nélkül felszántott lucernaföldjébe is tengerit vetett 140–150 cm sortávolságra, és azt boronálatlanul hagyta. Tavaszai búzáját meg az őszi búzával összekeverte, de még így is csak 60%-át vetette el a szűkséges magnak. A vadrepce ezt a területet annyira elnyomta, hogy még a belevetett vetőmagnak a visszatermésére sincs remény. Ez az aljas kulák mindaddig, amíg rá nem kényszerítettük, éppenséggel semmit sem tett repces területének tisztítására. A másik kulák, Flórián Lajos azzal szabotálta tavaszai termelésünket, hogy a részére előírt cukorrépa területét üres géppel járatta le, s a felelősségre vonáskor arcátlanul a mocskos pajorra akart hivatkozni.”³⁰ Természetesen mindkét személyt feljelentették és a „szégyentáblán” is kipellengérezték.

1950 őszén szinte hetente adott hírt a megyei sajtó a ladányi kulákok elleni feljelentésekről, ők azonban rendszerint megúszták kisebb-nagyobb pénzbüntetésekkel. 1951 tavaszán

²⁵Titkári beszámoló 1950. V. 14. MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottságának Archívuma. 43. f. 3.fcs. 6.öe.

²⁶Uo.

²⁷Uo.

²⁸Uo.

²⁹Uo.

³⁰Tiszántúli Néplap, 1950. V. 31.

azonban komolyabbra fordult a helyzet, márciusban a járásból több kulákot internáltak, köztük Ladányból a 32 holdas B. Szabó Istvánt, özvegy Szőlőssi Ferencnéét pedig mint kulákot, öt hónapi börtönbüntetésre ítélték. Az emberek tömegesen igyekeztek szabadulni a földjüktől, amelyért annyit küszködtek, s amely most ennyi szenvedést okozott nekik. Lemondtak róluk, vagy egyszerűen elhagyták, s elköltöztek Dunapentelére – az akkori Sztálinvárosba –, vagy más nagyobb ipari központba. A megyei pártbizottság elméleti tanácsadójának állásfoglalása szerint azonban a „kulák vadállatias lelkülete nem változik meg akkor sem, ha lemond a földről.”³¹

Püspökladányban a „kulákkérdés” sajátossága – mint már említettük –, hogy a gazdag parasztok viszonylag kevesen voltak, így egy-egy személlyel esetenként többet foglalkoztak, mint ott, ahol több embert sikerült kuláknak nyilvánítani. Rádásul a ladányi kulákok már 1951-ben erősen fogyóban voltak, részben mert elköltöztek, részben pedig mert internáltak és lecsukták őket. Az internált kulákok számát ugyan nem ismerjük, de elég sokan lehettek, mert 1951 augusztusában külön gondot jelentett a kitelepített személyek gazdtalan földjeinek betakarítása. Ahogy fogytak a kulákok, úgy kerültek sorra egyrészt a középparasztok, másrészt pedig olyanok, akik különböző szubjektív vagy objektív okok miatt szembe kerültek a hatalom helyi birtokosaival. Ezeket kinevezték a „kulákok szekértolóinak”, vagy egyszerűen árurejtegetőnek, s úgy küldték őket börtönbe. 1952 végére már csak 22 kulák maradt Püspökladányban és közülük is csak 5 rendezte hízottsertés-beadását. „De hiszen – mondta az akkori tanácselnök – nem teljesítik azok még decemberben sem, mivel hogy nincs nekik.”³²

1953 tavaszán már külön bizottság alakult, hogy az elmenekültek – és a helyben maradottak – parlagon hagyott földjeinek gazdáit megállapítsa. A lakosság kulákok iránti rokonszenve pedig már olyan mértékben megnövekedett, hogy a kulákok transzferálásához (lefoglalt ingóságok elszállításához) már alig tudtak fogatot kirendelni. Az 1953 júliusában meghirdetett új kormányprogram után hamarosan megjelent az amnesztiarendelet és megszűntették az internálásokat is. Ezt követően már kevésbé zaklatták a kulákokat és a kulákbérenceknek minősített középparasztokat, de a „korlátozás” teljesen csak 1956 őszén szűnt meg.

Az ötvenes évek elején Püspökladányban is súlyos ellátási gondokkal kellett szembenéznie a lakosságnak. 1950 novemberében már a tanácsülésen is szóba kerül, hogy a községben még a szoptatós anyák részére sincsen tej, de sincsen burgonya sem. 1951 tavaszán „baj van a kenyérrrel és a hússal” ezért kimondják, hogy a „kenyérrrel ellátottak” csak másodsorban kaphatnak az üzletből kenyeret.³³ Ezek az „ellátottak” azok voltak, akiknek termelt ugyan búzájuk, de a begyűjtők rendszerint még a padlásukat is lesöpörték. A tanácsülésen szóvá tették, hogy „sokan eladják a tyúkot és a lisztet drágán, aztán vesznek a boltban húst és kenyeret.” Valószínűleg nem ez volt a tipikus jelenség, de az is igaz, hogy az ilyen áttekinthetetlen, törvénytelen időkben a gátlástalan, dörzsölt és a tűz köré húzódó elemek sokkal könnyebben boldogulnak, mint a tisztességesek.

Nehezítette a nélkülözések elviselését, hogy a hivatalos propaganda állandóan úgy tüntette fel a helyzetet, mintha mindenből bőséges készletek állnának rendelkezésre, csupán egyfelől az „ellenség aknamunkája”, másrészt pedig a helytelen elosztás okozná a gondokat. Például amikor 1951 júniusában 30–40 asszony hangosan panaszkodott a piacon a kenyértelenség miatt, a hangosbemondó rögtön közölte, hogy kimentek a lakásukra és ott az egyiküknél „4 szép kenyeret” találtak.³⁴

Igen tanulságos az a vb-ülés, ahol a cukorhiány megoldására tettek javaslatokat az ötletgazdag tanácsstagok.³⁵ Nem volt ugyanis elég cukor és ha mégis osztottak valahol, akkor hatalmas sorok álltak a bolt előtt. Az ügyesebbek természetesen – bölcs előrelátással – megpróbálták többször, vagy több helyen is sorba állni. A megoldásra vonatkozóan több

³¹Uo. 1951. III. 20.

³²Uo. 1952. X. 25.

³³Vb jkv. 1951. III. 12.

³⁴Tiszántúli Néplap, 1952. VI. 29.

³⁵Vb jkv. 1950. XII. 8.

javaslat is elhangzott. a) A községet be kell osztani annyi részre, ahány üzlet van, a cukorosztás alkalmával oda kell állítani egy-egy tanácstagot, aki figyelni, hogy ki megy kétszer is cukorért. b) A kereskedőknek kellene kimutatást készíteni, s aláírni mindenkivel, aki átvette a cukrát. c) Csak földművelésszövetkezeti tagsági könyvre adjanak cukrot. d) Minden üzletben egyszerre osszák a cukrot, hogy egy ember ne tudjon két helyen sorba állni. A sok kitűnő ötletből azután egy javított, kombinált változatot valósítottak meg: meglesték, ki visz több cukrot, ezektől elvették, az árát nem adták vissza, s nevüket a hangosbemondón kipellengérezték. „Nem kell egyéb – állapította meg öntelten Szabó Sándor, az akkori tanácselnök –, meg kell nevelni a községet.”

Ez időben történhetett, hogy a Püspökladányba hazalátogató Csák Gyulát – bizonyára még kellően meg nem nevelt – rokonai azzal fogadták, hogy utazzon be Szoboszlóra vagy Debrecenbe két kiló kenyérért, mert annyi sincs, amennyivel megkínálhatnák.³⁶

Az idő haladtával egyre nőtt a pénztelenség. A lakosságnak nem volt pénze, mert vagy nem volt amit eladjon, vagy ha volt is valamije, akkor nem árulhatott. Nem tudta fizetni az adóját, így bajban volt a község pénzháztartása is. 1953 májusában például abban főtt a feje a tanácsnak, hogy „a Tüzép-nél most van tüzelő, s le is tudná szállítani az iskolának az évi szükséglet 40%-át, de csak készpénzért. A tanácsnak azonban nincs pénze, így féltő, hogy az iskolának nem lesz tüzelője.”³⁷ A pénzhiány – mint megállapították – a boltok forgalmának csökkenésében is megmutatkozott.

Ezeket a keserves esztendőket a ladányi nép, ha nehezen is, de kibírta. Hogyisne bírta volna ki, hiszen – mint Csák Gyula írja – „ezeréves rutinja volt hozzá, hogy kibírja. Úgy viselkedtek a néppel szemben – folytatja –, mint az elnyomók és felsőbbrendűek szoktak a tömeggel, a masszával? Hát a nép is tömegként és masszaként állta. Törvénytelenég uralkodott felette? Hát nem sokat adott a törvénytelenek törvényeire, hanem védte magát, ahogy tudta. Bezárkózott, begubózott, és a vegetatív lét őrzésére szorítkozott, mert csakis ezt tehetette.”³⁸

De természetesen nem is múlt el fölöttük nyomtalanul. Ha 1953-ban valamicskét enyhült és 1957-től jobbra is fordult a helyzet, ezek az évek hihetetlenül sokat elvettek abból a lelkesedésből és abból a bizalomból, amely az 1945 utáni esztendőkből kivirágzott a lelkekben. Az ötvenes évek elejének sötét időszaka megmérgezte a kapcsolatokat, gyanakvóvá, bizalmatlanná tette az embereket. Lassan és nehezen engedtek fel az akkori görcsök, s lehet, hogy sok emberben mind a mai napig nem múlt el teljesen azoknak az éveknek a nyomasztó emléke. Azoknak az éveknek... amelyekről Csoóri Sándor így ír, egyik akkori versében:

*Anyámra durván szólnak jött-ment idegenek?
Anyám az ijedtségtől dadog és bereked.
Sötét kendőjét vonván, magányát húzná össze:
ne bántsa többé senki, félelmét ne tetőzze.*³⁹

Halász Péter

³⁶Csák Gyula: i. m. 146. old.

³⁷Vb jkv. 1953. V. 18.

³⁸Csák Gyula: i. m. 147. old.

³⁹Csoóri Sándor: Anyám fekete rózsa. 15 fiatal költő 105 verse. Magvető, Bp., 1957. 50. old.

BESZÉLGETÉS

Magyar helytörténészként – Szlovéniában

Varga Sándorral beszélget Székely András Bertalan

Varga Sándor az 1940-es évek közepe óta folyamatosan részt vesz a magyarok Mura-vidék társadalmi-politikai életében. 1946-ban a göntérházi ifjúsági szervezet elnöke volt. Az 1950-es és 1960-as években különböző helyi és járási szocialista szövetségi (népfront) tisztségeket töltött be. A Mura-vidéki községek közti nemzetiségi bizottságnak megalakulása (1960) óta megszokás nélkül tagja – egy ideig elnöke is volt. 1965–1972 között a lendvai községi képviselő-testület (járási tanács) elnökhelyetteseként, majd két évig elnökeként dolgozott. Politikai megbízatásai során a szlovén képviselőház társadalmi-politikai tanácsának tagjaként, a parlament nemzetiségi bizottságának alelnöki tisztségében jelentős közéleti szerepet töltött be. 1987. évi nyugdíjba vonulásáig évtizedeket töltött a szlovéniai magyar tömegkommunikáció élén, mint a Népújság című hetilap és a muraszombati magyar rádióadások felelős szerkesztője. 1990 tavaszáig elnöke a lendvai és muraszombati község magyar nemzetiségi, oktatási, művelődési, öngazgatási érdekközössége koordinációs bizottságának. Számos helytörténeti és politológiai kötet szerzője és szerkesztője.

Varga Sándor 1990. november 10-én töltötte be 65. évét. Születésnapján beszélgetésünk a Honismeret olvasói számára sem ismeretlen helytörténeti tevékenységére összpontosít. Az interjúhoz hangulatos háttérrel nyújt a dél-zalai dombvidék ma Szlovéniához tartozó részének, a festői Lendva-hegység a látványa a szőlővesszeivel, török kori várával és a Szentháromság-kápolnával, erre nyílik ugyanis Varga Sándor dolgozószobájának az ablaka.

• *Azt írod egy helyütt: „Ha azonban valaki csak néhány szépirodalmi fűzetből ismeri meg egy nemzetiségi csoport küzdelmét nyelvének, létének megőrzéséért és fejlesztéséért, az más képet alakít ki magának, mint amilyen az a valóságban. Az ilyen megismerésből hiányzik annak a politikai küzdelemnek a valódi színe, amely valóságos képet adhatna. Ezért a nemzetiségi lét valódi képének a felismeréséhez szükséges annak politikai, publicisztikai tevékenységét is ismerni.” Mint szociológus és viszonyaitoknak bizonyos mértékig ismerője, egyetérték a fentiekkel. Mely önálló és társszerzőkkel írott köteteid gyarapították tehát a szlovéniai magyar valóságírodalmat, – jelen és múlt vonatkozásában egyaránt – és milyen közvetett inspirációt jelentettek ezek a helyi szépirodalomra?*

Személyesen mindig úgy gondoltam, és aszerint is cselekedtem, hogy az utókor számára, illetve a nemzetiségi közösség tagjai számára is szükséges az, hogy a szépirodalmi tevékenységen kívül más irodalmi formában buzdítsuk, lelkesítsük, tanítsuk az embereket. Mert ha ez nincs, akkor nem kaphatnak elég információt arról, hogy hogy is volt a múltban, és esetleg mit is kellene tenni a jövőben. Megmondom őszintén, itt se voltunk nagyon sokszor egységes nézeten, mert ezt nem mindenki gondolta így. Esetleg nem voltak a dolgoknak eléggé tudatában vagy talán nem is tudták eléggé fölmérni azt, hogy az egyoldalú irodalmi tevékenységgel a nemzetiségi lét megőrzése, az emberek serkentése nem oldható meg. Azért kezdtem saját magam is ilyen dolgokkal foglalkozni egyéni és közös kiadványokban.

Talán azzal kezdem, hogy 1973-ban a lendvai tűzoltóság megalakításának 100 éves évfordulóját ünnepelte. Lényegében véve a tűzoltóság is olyan szervezet, amely – ma már talán nem annyira, mert kevesebb szükség van rá, hanem a múltban – nemzetiségi összetartó erő is volt. Miközben a lendvai tűzoltóság irattárát a kezembe vettem, ezt világosan meg is állapítottam, és akkor azt mondtam nekik: jól van, megpróbálok összeszedni mindent, amit lehetséges, és így született meg a tűzoltóság krónikája. A második kiadás már kicsit részletesebb, az elsőben ugyan több a fénykép, ebben pedig több a nyomtatványos dokumentáció. A kiadvány az emberek között nagyon nagy érdeklődést keltett már azért is, mert két nyelven jelent meg. Legyünk őszinték, nem mindenki olvas szépirodalmat, és én azt gondoltam, hogy az ilyen tevékenységgel a szépirodalmat kedvelők mellett egy másik csoport olvasni akaró ember érdeklődését is fölkelteztük, akik a nemzetiségi nyelv megőrzése érdekében belenéztek más kiadványokba is.

Mindig szerettem foglalkozni a történelemmel és úgy éreztem, hogy az itt élők a saját helyi történelmük iránt nagyon érdeklődnek. A nagy történelem vastag kötetekben is meg van írva, de ez a falvakat, sőt a nagyobb településeket is csak ritkán érinti. Így született meg az az elgondolás – mivelhogy a szülőfalum Göntérháza –, hogy helytörténeti kismonográfiát adjunk ki. Pivar Ellával, aki munkatársam volt az újságnál, elkészítettük az elsőt, én írtam meg benne Dobronak és Göntérháza, ő pedig Kót helytörténetét. Amikor ez napvilágot látott – mindenféle öndicséret nélkül mondom, nem is szándékom, mert így is, úgy is a tények beszélnek – otthon ez után olyan érdeklődés volt, hogy két-három nap alatt a 600 példányt elkapkodták. És abban a pillanatban jöttek mindjárt az újabb kívánságok, hogy a mienket is csináljátok meg.

Ezután következett 1982-ben Hosszúfalu, Hodos és Lendvahegy. Több falut vettünk egybe, fönnállt az a lehetőség, hogy nagyobb példányszámmal adhatjuk ki, és a költségek kisebbek lesznek. Amikor pedig ez is elkészült – ez három nagyobb település –, szintén egy-két nap alatt a 800 példány elment.

Természetesen vannak olyan kiadványok is, amelyek célja az volt, hogy népünket politikailag is neveljük, nemcsak az egyszerű, rövid újságcikkkel, hanem a terjedelmesebb, elemzést magában foglaló írásokkal is, ami a nemzetiségben érdeklődést keltet saját politikai jogainak, céljainak a megvalósítására. Ilyen kiadvány a Nemzetiségi politika – nemzetiségi jog, általános áttekintés, érthető nyelven megírva, adatokkal arról, hogy a nemzetiségi politikát, a nemzetiségi jogot milyen területeken valósítjuk meg, az oktatástól, a neveléstől az újságig. Egy másik kiadványnál – a lendvai kétnyelvű oktatás húszéves évfordulójáról – szerkesztő voltam. Fontosabbnak érzem az Egyenjogúság és alkotó jellegű együttélés című kötetet, ami különböző helyeken megjelent szövegeket, cikkeket foglal magában.

• *Parlamentari beszédeket is.*

Mindazokat a cikkeket, illetve főlészólásokat, hozzászólásokat, amelyeket Hajós Ferenc barátommal fontosnak éreztünk bevalogatni. Hogyan küzdöttünk az újságért, harcoltunk a televízióért, a különböző törvények módosításáért. Azért tartottuk lényegesnek kiadni, hogy lássák az emberek, mert meg kell mondani őszintén, néha a fiatalabb generáció azt hiszi, minden úgy magától jött, mint mikor a madár leszáll az égből. Azért ítéltük szükségesnek, hogy tudatosítsuk: ezért mind küzdeni kell. És úgy gondoltam, ha látják, jogainkért küzdeni kell, világossá válik, hogy erre nemcsak jelen pillanatban van szükség, hanem a jövőben is. Talán útmutató is lehet a fiatalabb generáció számára, hogy ha az elődeink így csinálták, nekünk a jövőben a tapasztalatok alapján kb. így kellene csinálni.

• *Szinte végső is lehetne ez, de azért én mégiscsak a terveidről érdeklődnék. Mik azok, amik foglalkoztatnak, úgy tudományosan, mint a gyakorlatban? Mit szeretnél tenni a felszabaduló idődben?*

Az utóbbi évtizedekben írogattam sok mindent. Fő foglalkozásomban az újságnál és a rádiónál tevékenykedtem. Három irányzattal foglalkoztam: nemzetiségekkel, szociológiai, történelmi tanulmányokkal. Az első kettővel a továbbiakban valószínűleg nem fogok. Úgy gondolom, ha az ember már nem aktív, akkor nincsenek olyan információi, amilyenek ahhoz kellene, hogy ezekkel a dolgokkal alaposan foglalkozzon. A harmadik témát gyerekkoromtól kezdve szeretem. Ez a történelem, a helytörténet. Bár anyagi lehetőségeink ebben korlátozottak, a könyvtáramra mindig fogok áldozni.

Nem az a fajta ember vagyok, aki óraszámra tölti el felesleges beszélgetéssel az időt. Szeretek könyvet olvasni, néha a legdrágább könyv sem drága nekem, ha tudom, hogy a tudásomat ezzel a könyvvel bővíthetem. Van egy kis szőlőm, nyári időben ott is eltöltök hetenként néhány órát.

Talán érdemes megjegyezni azt is, hogy ami politikai beállítottságomat illeti, sosem voltam vallásos ember. Még gyerekkoromban sem. Sokan voltak gyerekek, a templom messze állt. A vallásos emberekkel mindig toleráns voltam, úgy gondoltam, hogy mindenki higgyen azt, amit akar, én saját magam nem hittem. Mégis szeretem a vallási témájú könyveket olvasni. Különböző bibliáim vannak: van katolikus, szombatista biblia, „iszlám biblia”, de még egyetlen egy sem hatott úgy rám, hogy bármelyikre fölesküdjem. Az én könyvtáramat ha bárki megnézi, a nemzetiségi politikával kapcsolatban találkozhat a legkülönbözőbb európai szerzők által kiadott művekkel. Az érdekel, hogyan oldották meg a Kárpát-medencében évszázadokon át a nemzetiségi problémákat. Ezeknek a könyveknek az olvasgatása, tanulmányozása elvesz annyi időt, hogy ne unatkozzam az aktív politikától való visszavonulás után sem.

• *Min dolgozol?*

Az előbb azt mondtam, hogy helytörténettel foglalkozom. Jelen pillanatban van egy olyan témám, amelynek adott körökben még a címe sem szimpatikus, nemhogy a témája. Próbáltam mindenféle népet – legyen az cigány vagy zsidó – humanista szemmel nézni. Ezeket tanulmányban foglaltam össze egy Ijubjanai tanár biztatására. A lendvai zsidóság történetéről szól, olyan fázisban van, hogy ki is lehetne adni.

De hát, mint az előbb mondtam, kérdés, hogy lesz-e rá anyagi fedezet. Foglalkozom más helytörténeti eseményekkel is, pl. százéves lesz a lendvai vasút. Nem lustultam el, csak elkényelmesedtem. Őszintén megmondom, nekem az az érzésem – és ezt a gyakorlat is bizonyítja –, hogy a Mura-vidéki ember saját környezetének történetét szereti ismerni, elolvasni. Szeretnék tudni, mi volt, honnan jöttek. Ezek a témák foglalkoztatnak engem is.

• *Köszönöm a beszélgetést és további munkáidhoz jó egészséget kívánok.*

Mura menti táncosok (Székely András Bertalan felv.)

Tárlat

A bejárati ajtó

Emlékkönyv lúdtollal

A Bugac-Nyíri erdész 1848-as múzeuma

Szabó Sándor felvételei – MTI

Irodalmi kiadványok

Kossuth Lajos a képviselőház ülésén

Egykori háztartásban

A Kiskunsági Erdő és Fafeldolgozó Gazdaság Kecskemét melletti nyíri erdészházában Szulyovszky László egy saját kis múzeumot létesített. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc ma még fellelhető írásos és tárgyi emlékeinek százait gyűjtötte össze negyedszázad alatt, és kiállítást létesített belőlük a nyíri erdész.

A nyíri erdészház bejárata

TERMÉS

A bánffyhunyadi iskola a XVI–XIX. században

Bánffyhunyard Kalotaszegnek, Erdély híres néprajzi vidékének évszázadok óta mindmáig legfontosabb települése. A középkorban a Sebes-Körös völgyén átvonuló hadak és átutazó kereskedők fő pihenőhelye, később az Erdélyi-medence és az Alföld közti forgalom fontos láncszeme. A település jelentőségét mutatja egyházának tekintélyes nagysága: az 1332–1337-i pápai tizedjegyzékben plébánosán kívül káplánja is szerepel.

Első iskolatörténeti adatunk a XVI. századból való. A bánffyhunyadi bíróságról írt Constitutió (1578) a bíró kötelességévé teszi az iskolával való törődést: „legyen gondja az iskolának építésére” – szól az utasítás.¹ Kalotaszeg központjának azonban bizonyára már korábban volt iskolája, hiszen a közeli falvakban – Egeresen 1444-ben, Kispetriben 1486-ban, Magyarbikalon 1541-ben említi a tanítót, illetve a tanulókat, az ún. „scolares”-eket.²

Bánffyhunyard szellemi fejlődését visszavetették az Erdélyen a XVII. század közepén több hullámban végigseprő török- és tatárdúlások. Némely vidékek csaknem teljesen elpusztultak, a tanítókat az ellenség legyilkolta, elhurcolta. Erről az időszakról írja a verselő krónikás:

*Földig lerontatál te is Bánfi Hunjad
Szerkenjen fel azért az ki benned szunyod
Mert nem kütsin romlás forgat rajtad tujjad
Kiért félben szakad gyakron édes álmod.
Edgyút veszél velle te is Kalotaszegh,
Kiben az ifjúság volt mint virág seregh;
Belőlled el vit nép mostan csak keseregh,
Kiknek étek itok az keserű méregh.³*

Bánffyhunyard név szerint is ismert első tanítója Erdélyi István 1670 táján, őt követték Szentgyörgyi Mihály (1672), Kézdi-Vásárhelyi Kelemen (1673), Küküllővári Péter (1674), Nyiri István (1681) stb.⁴

Az iskolamester

A feudalizmus kori falvak világában a tanítónak igen jelentős szerep jutott „... lehet látni egész falvakat – írja Apáczai Csere János –, amelynek szeme, füle, nyelve az iskolamester...”⁵

Bánffyhunyard a XVI. század második felében és ezt követően tanítóit a Kolozsvári Református Kollégiumból hozta. A diákok, tanulmányukat félbeszakítva, rendszerint 1–3 évig tanítóskodtak majd tovább tanultak, vagy más jövedelmezőbb – papi, világi – állást vállaltak.⁶ A tanító egyszerűben kántor, nótárius (jegyző) is, kötelessége a temetéseken való éneklés, a harangozás.

¹Történelmi lapok, 1974. 298. oldal

²Sebestyén Kálmán: Kalotaszeg népoktatása a XV. századtól 1848-ig. In: Művelődéstörténeti Tanulmányok, Bukarest, 1979.

³Szabó T. Attila: Köröspataki B. János verses krónikája. Erdélyi Múzeum, 1931. 131. oldal

⁴Herepei János: A bánffyhunyadi iskola régi mesterei. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III. Bp.–Szeged, 1971. 351. oldal

⁵Apáczai Csere János: Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotok okairól. In: Orosz Lajos: Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. Bp., 1956. 170. oldal

⁶A bánffyhunyadi tanítók nevét az egykori Kolozsvári Református Kollégium tanulóinak névsora tartalmazza. Nomina studiosorum collegii Claudiaci – 1668–1817 és a Liber expeditionis, 1718–1808.

A tanítót az egyházközség Szent György-napkor (április 24-én) fogadta föl és évenként tartott vizitáció döntött a további alkalmazásáról. Ekkor megkérdezték a falu népét, hogy elégedett-e a tanító magaviseletével, buzgalmával, marasztalja-e jövőre vagy sem.

A nagyobb jövedelmet nyújtó iskolákat „academia promotio”-nak nevezték, ezekben a külföldi akadémiákon tovább tanulni szándékozó diákok tanítottak. Ilyen „academia promotio” volt a bánffyhungyadi rektória is.

Kalotaszeg központjában többnyire kitűnő diákok tanítottak pl.: *Erdélyi István* (1670) Teleki Mihály kovári főkapitány alapítványának ösztöndíjasa, *Szentgyörgyi Mihály* (1672) Rhédei Ferenc volt erdélyi fejedelem ösztöndíját nyerte el, *Kézdivásárhelyi Kelemennek* (1673) Bánffy Dénes alapítványa tette lehetővé a továbbtanulást stb. A kollégiumi évek alatt többen diáktszégeket viseltek: *Jeddi Mihály* (1690) a kollégium seniora, *Dalnoki István* (1712) contrascriba, *Tatai A. K. János* (1718) adsector. Tatai kétévi tanítóskodás után a bánffyhungyadi rektóriáról indult külföldre: 1723–1724 között az Odera menti Frankfurtban és a hollandiai franekerai egyetemen tanult.⁷

A XVIII. század vége és a XIX. század eleje jelentős változásokat hozott a kisiskolák világában. A tanítói pálya ekkor vált önálló értelmiségi foglalkozássá. Az academia promotiók megszűntek, s az egy-két évig időző kollégiumi diákok helyett letelepedett családos tanítók vették át az oktatást. Érdekes, hogy Kalotaszeg legjelentősebb iskolája, a bánffyhungyadi rektoria egy ideig még academia promotio maradt. A határozást 1808-ban a felettes hatóságok így fogalmazták meg:

„1. A bánffyhungyadi rektoriát ezután is Academia Promotioval csinálják ... erre mindenkor a legérdemesebb ifjút kelletik kiválasztani, aki sokszor Publicus Praeceptorát is viselt.

2. A Rector mindenkor július 15. napján változik.

3. A Collégiumból való kimenetelével tartozik magát a Rectornak kimenendő az iránt rezoválni, hogy bizonyosan académiákra mégyen, ha pedig nem menne, tartozik minden esztendei jövedelméből 30 forintot visszafizetni, melynek két része a Collégiumban valamely académiákra készülő jó legénynek adassék.”⁸

A tanító munkájára, szakmai tevékenységére az ellenőrző látogatások jegyzőkönyvei minősítő véleményeket jegyeztek fel. 1791-ben Gál János tanítót „igen dicsérik”, 1818-ban Soós Márton „munkás, hármas kötelességének eleget tesz”, 1831-ben Domján János minősítése „eminens”.⁹ Az 1848-as népiskolai összeírás szerint Ágoston György több nyelvet ismert: a magyar, román, latin nyelveken kívül a német, görög és héber nyelvekben volt járatos.¹⁰

A bánffyhungyadi iskolában 1804-től kezdődően külön leánytanítót alkalmaztak. Fekete Márton leánytanítót 1818-ban dicsérte a vizitáció, 1820-ban a leányokon kívül 15–16 fiút is tanított.

A tanító jövedelme

A tanító létalapját a falu közössége által megállapított díjlevél adta. Bánffyhungyadról 1754-ből ismerjük az első díjlevelet, amelyet az egyház javainak összeírásakor állítottak össze, az akkor kihallgatott tanúk vallomásai alapján, s így évszázadok gyakorlatát tükrözik. „Ezen reformatata ecclesia mesterének pediglen jár – írja az 1754-es díjlevél – minden háztól dénár 6. Két ejtel búza, egy veder bor jár és minden háznál esztendőnként háromszor tartoznak főzni. Az özvegyek pediglen mindeneknek felét praestálják. Halott felett való éneklésért nyolc poltura. Amely bort az ecclesia ad, a bírónak hírt adván, elárultathatja városunkon. A papnak járó 52 pénzből tartozik a praedikátor adni 4 forintokat fára.”¹¹

A nőtlen diaktanítók étkezéséről a közösség tagjai gondoskodtak. A sorkoszt jelentette a tanító számára a mindennapi „fazék étket” és a „darab kenyeret”. Később, a XIX. század elején, a letelepedett, családos iskolamestereknek főzés helyett – melyre igényt már nem

⁷Herepei János i. m.

⁸A vizitációs jegyzőkönyvek a Kolos-Kalotai Egyházmegye Levéltárában találhatóak az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában.

⁹Vizitációs jegyzőkönyvek 1818, 1831 – a Kolos-Kalotai Egyházmegye Levéltárában I/1.

¹⁰1848-as népiskolai összeírások a Kolos-Kalotai Egyházmegye Levéltárában.

¹¹Inventarium bonorum ecclesiasticorum ... Anno 1754. Kolos-Kalotai Egyházmegye Levéltára I/1.

tartottak – 2–4 polturát fizettek. A temetéseken végzett kántori szolgálataiért a „halott felett való éneklésért” a tanító külön pénzbeli javadalmazásban részesült. A következő díjlevelet 1813-ból ismerjük, ekkor külön említik a fiú- illetve leánytanító járandóságát. A fiútanító kapta a nagyobb fizetést: „Minden háztól egy-egy veder mustot, az özvegyek és nőtlenek fél vedret. Minden gazda fél-fél véka búzát és 6 pénzt, ... fára 4 magyar forintot. Halotti éneklésért 24 pénzt, a gyermekek tanításáért minden gyermektől egy veder mustot. A nagyobb leckékben lévőkért, annyit amennyiben megegyezhetnek.”¹² Érdekes, hogy az „académia promotio”-ként számon tartott bánffyhungyadi rektórián a tanító 1813-ban még sorkoszton élt.

A díjlevél a Szent György-napkor alkalmazott új tanító fizetéséről is gondoskodott: „Mikoron a Rectort a Collégiumból kihozták a városi Bíró ad ... minden hónapra két véka búzát, Szent György-naptól fogva Szent János-napig fél (font?) szalonnát. Húsrá 1 Rhénes forintot és a kortsomáról 14 kupa bort.”

A leánytanító kötelessége volt a harangozás, amiért azonban külön fizetés járt. 1813-ban díjlevele a következő: „Minden leány gyermek esztendei tanításáért fizetnek egy véka búzát, egy veder mustot, egy szekér fát, amely gazda pedig meg nem küldi hamar a szekér fát tartozik vinni darabonként mindaddig, míg a szekér fát megviszi. A harangozásért fél veder mustot, halotti harangozásért 11 krajcárt. A kurátor egy pár csizmára ad 2 forintot és 40 pénzt és egy pár új kesztyűt. A bégyült borait a korcsmán elárulathatja a tanács hírével.”

Az 1832-es vizitációs jegyzőkönyvek külön említik a gyermekek tanításáért fizetett összeget: a fiútanító az initiesekért (kezdőkért) 50 krajcárt kapott gyermekenként, a „legelső leckékben lévőkért” 150 krajcárt, a leánytanító járandósága leányonként 50 krajcár.

Az 1866-ban megállapított fiútanítói díjlevél tételenként összesíti a mester jövedelmét:

„1. Minden háztól fizetnek egy veder bort, az özvegyek fél vedret vagy annak piaci árát. Jelenben 240 vedret.

2. Minden háztól fizetnek fél véka búzát és 15 krajcárt (osztrák értékűben). Jelenben bégyül 139 3/4 véka, miből 24 vékát a segédtanító fizetésébe ad a rector.

3. Kepe borának elárulatására van folyó korcsomája, oly formán, hogy két hordó elárulatása után a leánytanító árulhat ugyanannyit.

4. Minden keze alá járó iskolás gyermek fizet 2 forintot (o. e.) és 60 krajcárt (o. e.) fára.

5. A város pénztára évenként ad 6 forintot osztrák értékben.”¹³

Az 1866-os árak alapján a fiútanító díjlevelének pénzértéke 671 forint 65 krajcár, a leánytanítóé 514 forint, a segédtanítóé 254 forint volt. Ez a jövedelem Kalotaszegen a legjobbak közé tartozott.

A bánffyhungyadi lakosok időnként adományokkal is segítették az iskolát. 1830-ban Horvát Dániel 100 Rhénes forintot adott az iskolának, melynek évi kamatát „az iskola könyvbéli szükségének pótlására” fordították. 1843-ban Kelemen Márton – az iskola egykori tanítója – 150 Rhénes forintot adományozott a jelesebb tanulók premizálására. 1844-ben pedig Baló István 250 Rhénes forintot ajánlott fel a kisdedővő építésére.

A falusi kisiskola

A feudalizmusban a falusi kisiskola szalma- vagy nádfedeles, szerény épület, egyszobás iskolaház, amely a sövényvel kerített mesteri „fundus”-on állt. A bánffyhungyadi iskolames-teri telekről az 1754-es összeírás tudósít: „Vagyon a református eclának parochiális fundusa, melyen ... Dósa György nevű mestere lakik... melynek regalis mensura szerint széle 12, hossza pedig 23.”¹⁴ A leánytanító a templom mellett a cinteremben lakott.

A tanító a lakószobájában tanított, de a XVIII. század második felében már felépült a külön tanterem az ún. classis. A tapasztott földű szobában – amelynek lantornás ablaka kevés fényt bocsátott a tanulókra – a gyermekek a fal mellett, cövekekre erősített deszkákon ültek, középen a tanító asztala állt. A vizitációs jegyzőkönyvekben gyakran szerepelnek az iskola

¹²Vizitációs jegyzőkönyvek, 1813.

¹³Általános kimutatás a Kolos-Kalotai ev. ref. egyházmegyében kebelezett anya- és leányegyházak ... mesteri fizetésekről. 1868. Kolos-Kalotai Egyházmegye Levéltára I/12.

¹⁴Inventarium ecclesiasticorum ... Anno 1754. Kolos-Kalotai Egyházmegye Levéltára I/1.

épületére vonatkozó megjegyzések: 1813-ban a „classis hideg”, 1818-ban „az iskola ablakai kicsik” panaszoknak a szülők, 1822-ben a classist jó állapotban lévőnek mondják.

Minél több gyermek nevelése

A feudalizmus kori falusi iskolázás egyik nagy kérdése a rendszertelen iskolalátogatás. A jobbágyterhek lefoglalták az egész család és benne az iskoláskorú gyermek idejét és erejét. A gyermek munkára való igénybevétele miatt a tanulási idő is rövidült, többnyire novembertől márciusig terjedt. Sokan a szegénység, ruhátlanság, a nagy sár miatt nem jártak iskolába. Az 1780-as vizitációs jegyzőkönyv panaszolja, hogy „az atyák a gyermekek taníttatásában felettébb restek”.¹⁵ Pedig az iskolába járás nem a jóakaraton múltott, a baj társadalmi oka a jobbágyrendszer.

Az iskolalátogatás, a tanulók létszáma a XIX. század első felében a következő képet mutatja:

A vizitáció éve	Az iskolába járók száma	Megjegyzés
1813	96	„sokkal többen lehetnének”
1818	95	„még sokan járhatnának”
1819	102	
1820	72	„lehetne még 40”
1821	62	
1822	100	„lehetne még 20”
1823	110	
1825	90	
1826	86	
1829	129	
1832	100	„lehetne még 11”
1833	119	„többen nem lehetnek a szegénység, az uralkodó himlő, a nagy sár miatt”
1837	60	„lehetne még 109”
1839	71	
1844	146	
1847	130	
1851	143	
1853	160	
1860	180	
1868	210	

A vizitáció a rendszertelen iskolalátogatás okát a szegénységben, az öltözet hiányában, a gyakori betegségekben, a nagy hidegben és sárban látja. A következőkben utasítja az előjáróságot: „*hogy a szülőket külső erővel is gyermekeiknek az iskolába való feljára kötelezzék*”.

Minden falusi gyermek rendszeres iskolába járása a feudális gazdálkodás viszonyai között megvalósíthatatlan. Az iskolának lehetőség szerint minél több gyermek nevelése volt a célja, amit a felettes szervek utasításai és a falu előjárósága útján szeretett volna elérni.

Az oktatás anyaga és módja

A mai tanév fogalma a feudalizmus idején ismeretlen volt. A tényleges oktatótevékenység a tavaszi mezőgazdasági munkák kezdetével többnyire véget ért. Magát az iskolai tanítást a

¹⁵Főkonzisztórium Levéltára 145/1780, az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltára.

¹⁶A közölt gyermeklétszámot a vizitációs jegyzőkönyvek tartalmazzák.

kora délelőtti és kora délutáni egy-két órás foglalkozás jelentette. Az iskolát nem osztályokra osztották, a tanulók tantárgyak szerint csoportosultak.

Az elemi fokú kisiskola alapvető tantárgya a katekizmus – a vallás főbb tételeinek kérdés-felelet formában való kifejtése –, amely azonban erkölcsi, társadalmi ismereteket is nyújtott. Ezenkívül az egyházi ének – a zsoltárok –, ami elsősorban szép, élményszerű éneklést jelentett; valamint az olvasás, írás, a latin nyelv alapjai alkották a tananyagot.

Bánffyhunyadon a XIX. század első évtizedeiben a fiúk tanultak: Ábc-t, Bibliai históriát, Ágendát, Nagy katekézist, Soltárt, számvetést és írást, a leányok: olvasást, éneklést, vallást és számvetést.

1818-ban a vizitációs jegyzőkönyvek nem kis büszkeséggel jegyezték meg, hogy az iskola tanulói között vannak: „*Sintaxist tanuló és a Cornelius Nepos: Derék emberek viselt dolgairól írt könyvét helyesen értelmesen fordítók is valamint más Etymológisták*”.

1870-ben az iskolában a következő tantárgyakat tanították: *IV. osztály*: vallás, világföldrajz, természetrajz, természettan, honi történelem, magyar nyelv, számtan, helyes- és szépírás. *III. osztály*: vallás, Magyarország, és Erdély földrajza, természetrajz, honi történelem, olvasás, írás, ének, számtan. *II–I. olvasás, írás, számtan, értelemgyakorlat, ének természetrajzi előismeretek. A leányiskolában*: vallás, Magyarhon története, földrajz, állattan, számvetés, elbeszélések, olvasás, írás, ének voltak a tantárgyak.

Az olvasást ún. sillabizálással, a betűzetest módszerrel tanították. A mássalhangzókat nem hangjuk, hanem nevük szerint ejtették ki a tanulók. A betűk nevének megismerése után következett az értelmetlen szótagosorok, szótagcsoportok mechanikus betanulása. A sillabizálás rossz módszere, a „nagy hiábavalóság s kerengő útvesztés” – ahogyan sokan nevezték ezt a módszert – alaposan megnehezítette az olvasás elsajátítását. Az olvasni tanítás új, hatékonyabb módszerét, a „hangoztató módot”, 1867-től alkalmazták Bánffyhunyadon.

A XIX. század első felében jelentős módszertani újítást jelentett Lancaster kölcsönös tanítási módszerének bevezetése.¹⁷ Lényege, hogy a tanító letehetősebb tanítványait bevonta az oktatási munkába. A „kis segédtanítók” (monitorok) az olvasótablák előtt a betűk ismeretére tanították a rájuk bízott csoportokra osztott, apróbb gyermekeket. A segédtanítók alkalmazásával az olvasás, írás tanítási ideje lerövidült, az oktatás hatékonyabbá vált.

Bánffyhunyadon 1833-ban előfizettek Salamon Józsefnek a Lancaster-módszert ismertető *A kölcsönös tanítás módjának rövid rajza* című könyvére, mely 1839-ben két példányban érkezett meg az iskolába. Ettől az évtől kezdve az új módszer szerint tanítottak a bánffyhunyadi rektórián. 1843-ban „*a fiú és leányoskolában 16 magyar forint 12 krajcárt költöttek lancasteri és pala táblákra*”.

A tanítást tavasszal az examenadás követte. Ezek a vizsgák nem a mai értelemben vett számadások, hanem az előjáróságok, szülők előtti ünnepélyes szereplések voltak. Az osztályozás nem szokás, maga a tudás minősítette a tanulót. 1822-ben a vizitáció szerint a tanító „*exament szokott adni szépet pünkösöd táján*”.

A XIX. század első felében a bánffyhunyadi rektórián gyakran használt könyvek: az Új ABC, a Fali ABC, Geográfia – Erdély – hazánk rövid ismertetése, a Gazdasági kistükör (Buda, 1843) stb. voltak.

A bánffyhunyadi kisiskola színvonala koronként igen különböző volt és az anyagi lehetőségek függvényében változott, de a közvetített ismeretanyag egyre szélesedik, a latin szövegek betűztetésétől kezdve az anyanyelvű olvasáson és íráson át a természettudományok elemeinek oktatásáig. E szerény keretek között folyó évszázados oktató-nevelő munka számottevő iskolai örökséget hozott létre, amelyet később a korszerű általános népoktatás hasznosított.

Sebestyén Kálmán

¹⁷A kölcsönös tanítás módszerét Andrew Bell (1753–1832) és Joseph Lancaster (1778–1838) dolgozta ki.

Leányszöktetés 1833-ban

Múltunk egy érdekes színfoltjára bukkantam Zemplén megye levéltárában az 1833. évi törvényszéki iratok között. Mai szóhasználattal élve, egy igazi sztorira, egy leányszöktetésre, ami már ebben a korban is kuriózumnak számított.

Ondi István munkácsi tanítóskodása alatt beleszeretett nemes Bozsár József leányába, Zsuzsannába. A szerelmesek Kozma Jánosnak, az apa egyik ellenségének házában többször találkoztak. Szerettek volna összeházasodni, annál is inkább mert messzire kerültek egymástól, Ondi Vajdácskára költözött és a leleszi prépostság intőzője lett. A szülők azonban nem akarták hozzáadni leányukat, mert nem volt nemes származású.

Végül is többszöri sürgetésre, 1832 tavaszán Bozsár József elküldte Vajdácskára testvérét, Bozsár Ferencet és Gyöngyösi Gábort, hogy állapítsák meg, mennyi a vagyona Ondi Istvánnak és megérdemli-e Zsuzsannát. A háztűznézők szép gazdaságot találtak, sok tehenet, ökröt, juhot, de hogy ez az Ondi István vagy a leleszi prépostság tulajdona volt-e, nem tudták megállapítani. Bozsár Ferenc, az apa testvére pártolta a fiatalok ügyét és titokban magával vitte Vajdácskára Zsuzsanna jegyét, de hogy ez mi is volt, pontosan nem derült ki az iratokból. Ondi István ennek megörült és jegyváltásként 400 ezüstöt küldött Bozsáréknak, azzal, hogy ebből az összegből a leány kiházásítására semmit se költsenek, hanem fordítsák arra, amire akarják.

Kevéssel ezek után Ondi István maga is megérkezett Munkácsra és Pap János helybeli plébánossal elment megkérni Zsuzsannát. A Bereg megyei vizsgálati jegyzőkönyv szerint Bozsár József így válaszolt: „Hallom, hogy Kigyelmed házasodni akar, mégpedig hirtelenjében, és hogy leányomat akarja elvenni. Holott jól tudja Kigyelmed ez nem kölcsön kenyér. Ha ugyan várakozik Kigyelmed öt napokig, akkor meg fog válni adom-é leányomat Kigyelmedhez avagy nem, lehet-é vőm avagy sem. Hogyha oda találok adni szerencséjének tartsa, ha pedig kérésének helyt nem adhatok, reám azért nem neheztelhet, az terminus elteltésével visszamehet Kigyelmed azon az úton, melyiken idejött. Egy möring-levelt is adott volt Kigyelmed leányomnak 8000 Ft-ról, azonban azt áthúzott betűkkel megsemmisítette, ez is szép karakterére mutat.”

Ondi István azt felelte, hogy ha a möring-level így érvénytelen lenne, azt a három sor írást levágja az aljáról este 6 órakor. Erre az eseményre szemtanúnak felkérte a tiszteletest és nemes Szegedi Dánielt. A megbeszélte időpontban azonban a megjelentek hiába várták a kérőt, és kiderült az is, hogy Ondi István ugyan Munkácsra van Bozsár Ferenc házában, de Zsuzsanna eltűnt. A völgyény előre tudva az apa válaszát, a vajdácskai kerülővel kiszöktette a leányt Munkácsról. Bozsár József sírva kereste Zsuzsannát még másnap is, az anya elájult, s „igen nehezen tudták feljőzanítani”.

A szülők az egyházhoz, Zemplén megye rendjeihez és alispánjához fordultak panaszszal: „Nemes Bereg vármegyéből, Munkácsról azon alázatos kérrrel folyamodunk Tekintetes Alispán Úrhoz, hogy nekünk megszorodott szülőknek lenne megvizsgálatónk és segédünk Ondi István vajdácskai ispán ellen, ki egyetlen leányunkat éjjel Munkácsról elsöktetvén, holtig való keserűséget áraszt ránk.

Folyamodtunk már ez eránt alázatos levelünkben a Tekintetes Alispán Úrhoz, és akkor azt az utasítást hozta, melynél fogva mi leányunkért érte is mentünk Vajdácskára, de Ondi István előttünk ajtaját bezárván, leányunkat tőle el nem vehettük, mert idegen helyen és kivált a mélyen tisztelt leleszi káptalan telekén erőszakot nem lehetett tennünk.

Leányunk Ondi Istvánnak sem atyafia, sem bérbe fogadott cselédje, sem hitvese nem lévén, erőszakoskodásai annyival törvénytelenebbek, mivel a helybeli prédikátor és a nagytiszteletű esperes, Somossy István urak leveleiből kitetszik, hogy megesketve nincs vele, hogy pedig milyen szokatlan és illetlen móddal ragadta légyen el tudtunk és megegyezésünk ellenére, némely ellenségeinknek alattomos mesterkedéseiktől segítettve, azt a vizsgálat is mutatja.

Mivel pedig mi ez idegen helyen Ondi Istvánnal erőinket össze nem mérhetnénk, alázatosan kérjük Tekintetes Alispán Urat, méltóztasson segítségünkre egy szolgabíró és esküdt urat oly parancsolattal kirendelni, hogy leányunkat szülői kormányunk alá visszaadni és ez által fájdalomukat enyhíteni, a rossz példát pedig meggátolni sietnének...”

A vajdácskai plébános és az alsózempléni esperes még azzal is megnyugtatta a szülőket, hogy addig, míg a leány Bereg megyétől dispensatiót nem nyer, nem esketik meg, de figyelmeztették őket, hogy mivel Zsuzsanna már nem leány, ártatlanul vissza nem mehet, ne akadályozzák a dolgot, vigyázzanak, nehogy tragédia történjen.

Valószínűleg Bozsárék továbbra sem engedtek, és a két megyének több levelet kellett váltania ez ügyben. 1833. március 18-án, majd 1833. december 9-én kérte Bereg, hogy a lányrablással vádolt Ondi Istvánt hallgassák meg. 1833. március 27-én Somogyi István zempléni szolgabíró kivizsgálta az ügyet, s az ő jelentését elfogadva, a megye nem volt hajlandó ezzel tovább foglalkozni. A szolgabíró megállapította, hogy Ondi István feleségül akarja venni Bozsár Zsuzsannát, a háromszori kihirdetés alóli feloldozást 1833. március 5-én meg is kapta, de csak ő. A leány részéről, törvényes akadályok miatt nem jöhet létre a házasság: hiányzik a szülői beleegyezés és a feloldozó levél, enélkül pedig hitet feladni nem lehet. Kéri a szolgabíró még a szülőket, hogy gyermekükkel szemben legyenek jó apák és anyák, mert azt „semmiféle szolgabíró nem strázsálhatja, mert azt nem hiszem, hogy az ellopással vádolt fél azt mindig madzagon tartaná, ha a leány szabadulni akarna.”

Bozsár Zsuzsanna és Ondi István további sorsa ismeretlen, az iratokban nyomuk veszett. Én remélem, hogy a szülők megenyhültek és így nem születtek törvénytelen gyermekeik, ami akkor szigorú megítélés alá esett.

Pók Judit

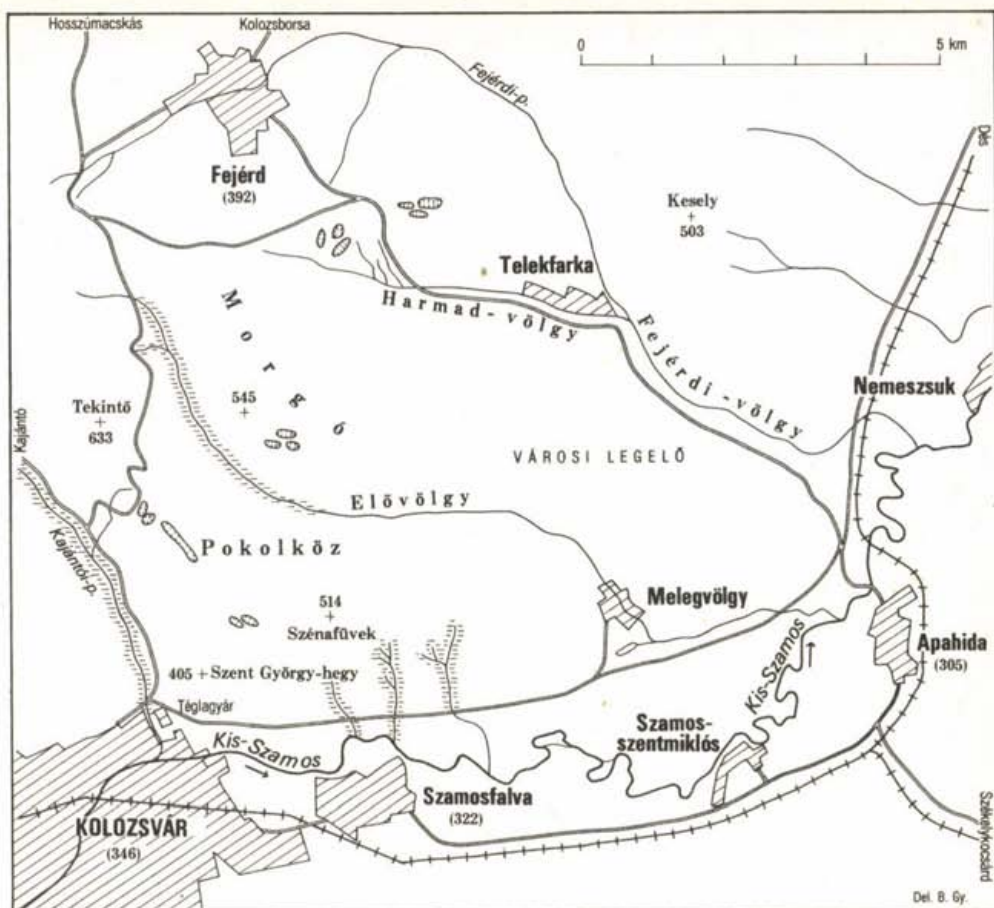
A kolozsvári Szénafüvek suvadásos területe

Látványos és helyenként valósággal vadregényes kis tájrészlet a Kolozsvártól észak-észak-keletre elterülő *Szénafüvek* suvadásos tája, ahol három helyen is megtaláljuk a hepehupákkal tarkított lejtőoldalakat. Két helyről is könnyen elérhető a terület. Gépkocsival a Kajántói útról a Fejérd felé, jobbra elterülő út szerpentinjén hajthatunk fel a Tekintő-nyeregig, onnan pedig tovább gyalog megyünk. Gyalogszerrel a kajántói téglagyár agyagbányaja felett emelkedő földúton a Pokolköz-Szénafüvek gerincére érünk a Szentgyörgy-hegynek nevezett domboldalon át.

Innen tiszta időben északra tekintve jól lehet látni azt a helyet, ahol a kisebb-nagyobb villás, fecskefarok alakú gipszjegőcöktől, a sókicsapódásoktól és dacittufaforgácsoktól fehér színben pompázik helyenként a nagy szakadásfal. Régi sebhely ez a Morgó dombvonulat oldalán. Nem tud begyógyulni, mert a szakadás meredek, s minden nagyobb átázás, kifagyás után újabb sárga agyagos homoktömegek omlanak, szakadnak le róla. A földbogyás, „koporsós” lejtő agyagos kupacait nem tudja teljesen betakarni a természetes növényzet, mert a formák oldalai meredek, szakadatlanul omladoznak. Méreteiben és formagazdagságában változatos ez a laikusnak talán egyhangúnak tűnő táj. A természetkedvelőnek, természetbúvárnak azonban sok újdonságot, meglepetést rejtget a hely, akárcsak a Morgó-domb keleti oldalán, a Harmadvölgy fejében levő, formákban gazdagon tarkított hepehupás kis táj. „Hepe-hupa”? Olyan tájak jellemzője ahol kisebb halmok, dombok szétszórtan vagy felsorakozva emelkednek a széles, mozgalmas felszínű lejtőkön, közöttük pedig mélyebb, pangóvízes vagy mocsaras, tavas térségek húzódnak. A szakirodalomban a népies *hepe* a mélyedést, a *hupa* pedig a kiemelkedést jelenti. A mélyedésekben csapadékosabb időben meggyűl a víz, ezek a *hepe-tavak*, a hupák pedig dombtetők, valamint a lejtőoldalakon emelkedő földbogyók, cipő- vagy kenyérhegyek, kupacok, vagy az éppen itt típusjelző *suvadáskoporsó* alakú halmok.

Az Elővölgy (Valea Caldă) baloldali lejtőjén van ez a vándorhalmos kis táj, ahol a tanyákból összefüggő kis falu alakult ki a nagy suvadásrendszer alatt. Hasonló tanyavilágból nőtt fel a szomszédos Harmadvölgy forrásvidékén levő hepehupáktól kezdve a Fejérdi-patakig Telekfarka falucska.

Az újabbban gyümölcsössel elkerített hosszú, mozgalmas, szakadékos terület a *Pokolköz*, a Kajántó-patak és Elővölgy közötti vízvázalstó délnyugati peremén. Ez egy hatalmas, sebeiből itt-ott kigyógyult, máshol új sebhelyektől harapdált hosszú földhasadék. Valószínű, hogy ez a meredek, omladékos-szakadékos, agyagos, suvadásos tájrészlet ihlette annak idején a névadót is. A hasadék alján kis, néha vízzel töltött tőfenekek sorakoznak. A legelső tő vizén nemrég még vadkacsák úszkáltak, s nyár végén kenderáztató is volt a partján, de már lecsapolták. A Pokolközben, akárcsak a másik két suvadásos területen, itt-ott kőgombócok hemperegnek. Olyanok ezek, mint a Feleki-tetőn levők, de nem onnan származtak, nem onnan görgették ide át a luciferfiókák a Pokolközbe. Valamikor régen ez a hely is ugyanolyan

kőgombócos rétegekkel volt takarva, mint a Kolozsvártól délre húzódó Feleki-vonulat, csakhogy innen ezt a rétegsort már letarolta az erózió.

Maga az egész Szénafűvek vidéke, ahogy azt a neve is elárulja, kopár. A régi hírnévnek örvendő kolozsvári Szénafűvekből csak itt-ott maradt némi terület, ahol valóban kaszálók, szénát termő füves területek vannak. Felszántották a Szénafűvek nagy részét, de maradt még itt-ott a régi igazi tájból, ahol nyár elején, kedvező időjárás feltételek mellett kivirágzik a sok tarka mezei virág, a *tavaszi hérics* (*Adonis Transylvanica*), a *bókoló zsálya* (*Salvia nutans*), az *ukrán macskamenta* (*Nepeta ucranica*), az *Imola* (*Centaurea trimervia*), a *törpe mandula* (*Amigdalus nana*), a *törpe nőszirm* (*Iris humilis*) és magasra nőtt *árvalányhaját* lenget az enye szélfuvallat a dombtetőkön! Ebből öt faj is található itt.

Az elővölgyi suvadásos területet *védett terület*-nek nyilvánította a tájvédelmi bizottság. Ez azt jelenti, hogy itt *gazdálkodni tilos!* Ennek ellenére egész nyáron át folyik a legeltetés, aminek következtében a növényzet silány, fák nem nőnek, a tavak és mocsarak gyorsan töltődnek fel, az augusztusi tűző napon idetévedt turista sivár, agyagsivatagos kistáját talál. De még így is szép. Ha nem is vadregényes, mégis festői táj ez a nem igazi mezőségi, de mégis sok mezőségi vonásról tanúskodó hepehupás világ.

Dr. Tövissi József

Festett asztalosmunkák a Borsod megye északnyugati részén lévő templomokban

1975-ben került kezembe R. Tombor Ilona: Régi festett asztalosmunkák a XV–XIX. században, majd Vilhelm Károly: Festett mennyezetek, alakos ábrázolások a XV–XVIII. századi erdélyi templomokban című munkája. Ezek keltették fel figyelmemet és irányították a festett famennyezetek és templomi berendezések megfigyelése felé. R. Tombor Ilona könyvében azt olvastam, hogy „határainkon belül *huszon-egynéhány templomi mennyezet maradt meg*” a templomainkban eredeti állapotban, múzeumainkban pedig tíz található. Az Ózd környéki templomok közül csak a szentsimoni, a rudabányait, a jósvafőit és a zubogyit említi.

A korábbi időkben, egyéb gyűjtéseim során a környék falvaiban *több festett mennyezetet láttam*. Ezek megismerése serkentett a kutatás megkezdésére. A felderítés 1976–1977-ben történt, a fiam fényképezett, én pedig a megfigyelő-, leíró munkát végeztem. Amikor Ózd közvetlen környékén kellő tapasztalatot szereztünk és kialakult az eredménnyel biztató módszerünk, a tájegység távolabbi falvait is felkerestük.

A vizsgált terület

1976-ban kezdetben a Sajótól délre eső *Bán-völgyét és a Hangony-patak völgyét* vizsgáltuk át. Ez felekezetiileg megosztott terület: a Hangony vidéke katolikus, míg a Bán völgye protestáns népességű. Utána a *Sajótól* északra fekvő területet kerestük fel a *Bódváiig*. Ez a vidék sok, apró, a fő forgalmi utaktól távol eső kis településekből áll, amelyek erősebben őrzik hagyományaikát. Ez a térség a szegényebb, protestáns egyházhoz tartozott, ahol a lakosság ritkábban tudta templomait felújítani. Így jobban megmaradtak a régebbi alkotások. Itt találtuk a legtöbb festett famennyezetet, festett templombelsőket.

1977-ben folytattuk kutatásainkat a Bódva és Hernád között. A lakosság túlnyomó többsége itt is protestáns, déli és keleti területe mezőgazdaságilag jól hasznosítható, gazdagabb vidék, és a Hernád völgyének nagy forgalmú útvonala környékén van. A gazdaságilag jobb helyzetben élő falvakban már korán kezdődött a templomok felújítása, meg is semmisültek a templombelsőket s alig találtunk jelentős maradványt.

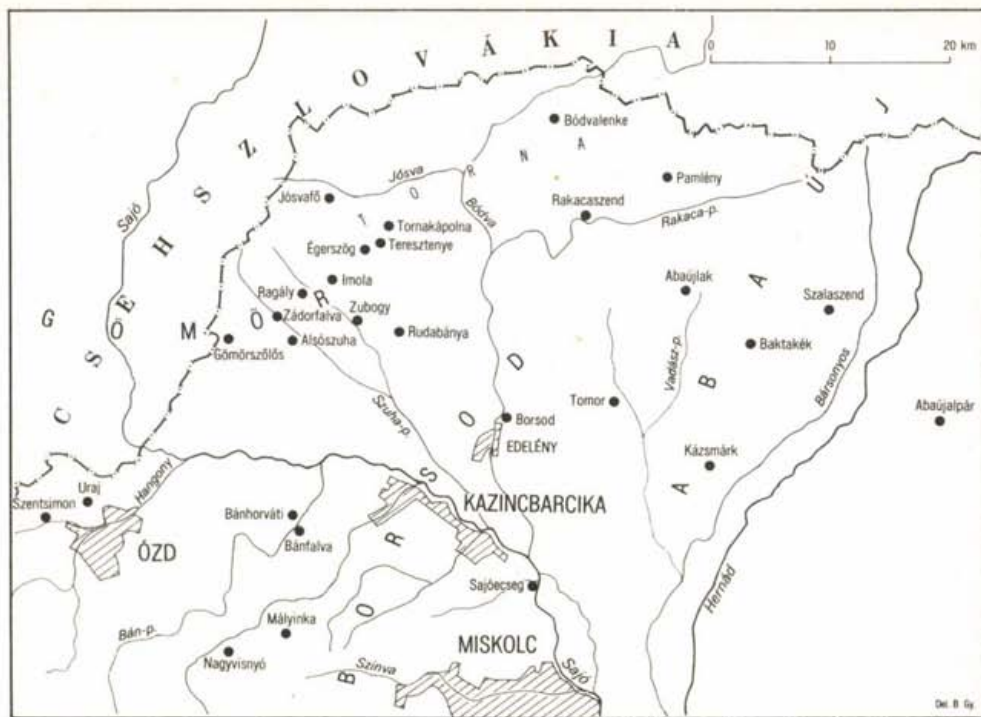
Osszességében tehát Borsod megye északnyugati területét vizsgáltuk át.

A festett templombelső sorsa

A gazdasági *fejlődéstől elszigeteltebb* részen, a hajdani Gömör megyéhez tartozó területen, de az ettől keletebbre elterülő hegyvidéken is az ősi templomok többsége fából készült, erős kőfallal körülvéve, domboldalon vagy dombtetőn állt, hogy védelmiül is szolgáljon. Belső tere gazdagon díszített volt festéssel és faragással. Bizonyítja ezt néhány megmaradt berendezési tárgy.

A fatemplomok nagy része a gyakori tűzvészben elpusztult, de a későbbi falazott templomok tetőzete is gyakran a *tűz martaléka lett*, pl. Kelemér, Sajóvelezd, Aszaló, Szinpetri.

A *török hódoltság utáni* gazdasági fellendülés a gyorsan gazdagodó *katolikus egyháznak* megteremtette az anyagi feltételt a kőtemplomok építéséhez, a boltíves tervedés alkalmazásához, és európai mintára barokkos díszítést használva, teljesen elszakadt az ősi magyar motívumvilágtól. Ezért becses a szentsimoni katolikus templom, melyben megőrizték az 1650-ben festett mennyezetet. Napjainkig megmaradt azonban az uraji katolikus templom virágdíszes mennyezete, sajnos teljesen elavult állapotban. Ezért 1976-ban le is szedték, hogy néhány táblát megmentsenek és restauráljanak.

A vizsgált terület lakosságának túlnyomó része a szegényebb és üldözött *protestáns egyházhoz* tartozott s ez meg is magyarázza a festett templombelsőemlékek itt található gazdagságát. Amelyik régi virágdíszes festésű templomot a tűzvész megkímélt, azt elpusztította a *tűrelmi rendelet után* megindult újjáépítés, felújítási lendület. Ezt elősegítette a vidékünkön kialakult, divatosá lett sajátos, úgynevezett medaillonos stílus.

E század első negyedében ismét sok festett mennyezet, berendezés semmisült meg. Az 1910-es évektől kezdődően elterjedt az *olajfesték használata*. Megkezdődött az elavult mennyezetek kicserélése, *stukatúrossá* alakítása. Az új mennyezeteket már kék színre festették, arany csillagokkal díszítve. A leszedett festett mennyezetdeszkák sorsa különböző. Elárverezték (Kánó), felhasználták a templom egyéb berendezéseinek javítására (Putnok, Bánfalva), vagy a lelkész gazdasági udvarán lévő csúrt deszkázták be vele (Dédes).

A templom festett berendezési tárgyait is kicserélték, vagy a még használható sárga vagy barna olajfestékkel átfestették (Perkupa, Aszaló, Varbó). Ma már gyakran csak a fennmaradt levéltári feljegyzésekből lehet következtetni a festett deszkamennyezetre vagy festett berendezésekre (Bántapolcsány).

A Bódva–Hernád közötti terület déli részén és a Hernád völgyében a jobb gazdasági feltételek és az átvezető nagy forgalmú út miatt a lakosság igényei gyorsabban nőttek, de *gyorsabban is pusztultak a festett famennyezetek*. Általánossá vált a boltíves mennyezet kialakítása, vagy a stukatúros mennyezet alkalmazása. Ezen a területen nem is maradt meg épségben egyetlen festett famennyezet sem. De hogy ezen a területen is voltak ilyenek, azt bizonyítja a baktakéki református templom karzatának alján maradt néhány kazetta, vagy az abaujlaki kicsiny református templom mennyezetén lévő két festett kazetta.

A Sajó–Bódva közötti területen az átvizsgált templomok felénél ma is bizonyítani lehet az egykori festett, kazettás mennyezet vagy festett templombelső meglétét.

Festett mennyezetek

A protestáns templomokra jellemző, díszítés nélküli, fehér vagy halványsárga fal egyhangúságát jól megbontja a mennyezet színes díszítése. *Térfelosztásában* három típust különböztetünk meg: a nagy táblás, a hosszú deszkás és a kazettás mennyezeteket.

Nagy táblás változatot csak a szentsimoni rk. templomban találtunk, ahol az 1650-ből származó mennyezet mindössze 24 táblára van osztva. Ilyen méretű táblákat másutt nem találtunk.

Rakacaszenden (1651), Abaújalpáron (1734) és Zubogyon (1758) keskeny, *hosszú deszkából* áll a mennyezet.

A többi festett mennyezet, *festett bordákkal elválasztott, kazettás* mennyezet. A többsége 1 m x 2 m nagyságú, pl. a nagyvisnyói, jósvafői, borsodi. Ritkán fordul elő a szinte négyzet alakú kazetta, mint a rudabányai. A kazetták száma is nagy. Így a nagyvisnyói és rudabányai 120 kazettából, a zádorfalvai 106 kazettából áll.

Az uralkodó *díszítőelemek* szerint öt típusra osztható fel a mennyezet. a) Gótikus és késő reneszánsz elemeket tartalmazó, török hatást érzékeltető a szentsimoni mennyezet. b) Geometriai elemeket tartalmazó, erősen stilizált növényi elemekkel vegyítve a rakacaszendi. c) Növényi ornamentikával díszített táblák a zubogyi mennyezetben. d) Az előzőeknél lényegesen gyakoribb a virágdíszes mennyezet, mint az uraji, rudabányai stb. e) Végül a medaillonos díszítés, mely a Sajó környékén a Bódva területéig uralkodóvá vált s keletre haladva számuk csökken. E festőiskola legtávolibb képviselőjét Baktakéken találtuk meg.

Templomi berendezések

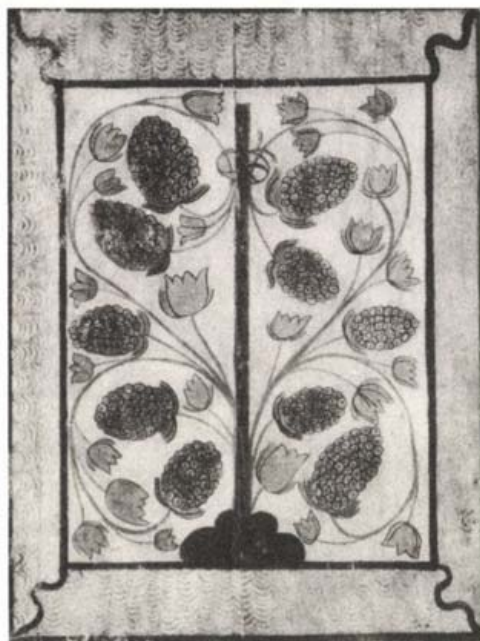
A mennyezeteken kívül szívesen díszítették, festették a templom berendezéseit is. Így elsősorban a papi széket, vagy Mózes széket, az úrasztalát, a karzatok mellvédjét, a padelőket és a padvégeket is.

Tornakápolnai református templom belseje

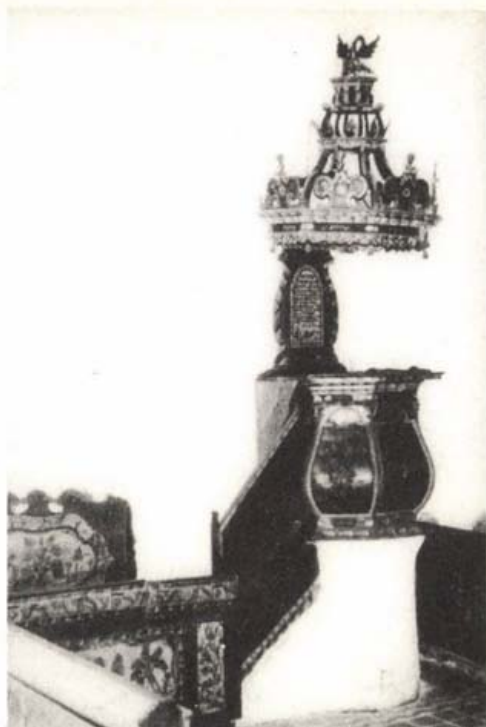

Szalaszendi református templom – szószek

Teresztenye református temploma – a karzat mellvédje

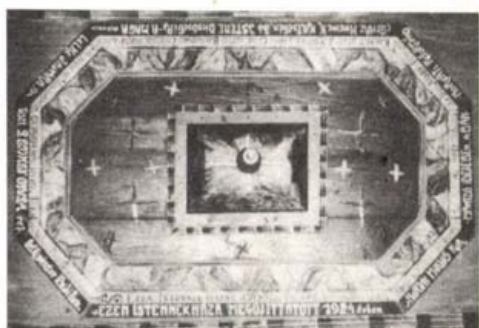
Tornakápolnai református templom – szószék a koronával

A legszebb példát látjuk erre a rudabányai templomban, ahol a papi széket és a padelöket szívidomokból, vagy vázákából szétágazó rózsák, szegfűk díszítik. Ehhez hasonló a teresztenyei karzat mellvédje is 1761-ből, vagy a pamlényi karzat 1764-ből, ahol hat táblán virágmotívumok ékeskednek. Színeikben igen gazdag, barokkos vonalvezetésű, karélyosan kétfelé hajló száron stilizált tulipánok, rózsák sokasága díszlik. A kázmári 1760-ból származó karzat mellvédjének keskeny, hosszú deszkatáblái, melyeken középen felfelé kúszó, különböző levelű növényi indák tulipánokban vagy stilizált virágokban végződnek.

Külön csoportot alkotnak a *medaillonos* festésű mennyezetekkel ellátott templomi berendezések díszítései, melyről később, a bibliai képek festésénél szólok.

Teresztenye református temploma

Bánhorváti református templom – mennyezeti tábla

Növényi és virágdíszes elemek

Az 1762-ből származó zubogyi mennyezet díszítőmotívuma külön csoportot alkot. A leveles indákból álló sávokat a köztük elhelyezkedő rózsák, háromszirmú virágok és tölgymakk teszi változatosabbá. A karzat és a szószék mellvédjén, a padelőkön és a papiszék támláján az olajfesték leoldása után előtűnt a virágdíszes festés.

Az uraji kat. templom mennyezetéről leszedett táblákon elavult és lemeszelt állapotban is felismerni a nagy változatosságot mutató tulipán, rózsza, szegfű, búzavirág igényesebb kidolgozását és a barokkosan hajló stilizált levélformákat. Sajnos, sem a festő-asztalos nevét sem a festés idejét nem ismerjük. A szentsimoni templomban a XVII. századbeli mennyezet mellett a *karzat alján* is figyelemre méltó festett kazettákat találunk, melyek vonalvezetése és a festés technikája a XVIII. század közepén készült rudabányai mennyezetfestéssel mutat egyezőséget.

Nagy a számuk azoknak a virágdíszes festéseknek, melyek csak töredékeiben maradtak meg, *olajfestékekkel lefestve, vagy másodlagos helyen* felhasználva. Így például Mályinkán és Bánfalván a karzat padlójának alját javították virágos kazetta-darabokkal. Radostyánkban, Putnokon a padok alatti padló javítására használták fel. Még több a száma a papi szék háttámláján felismerhető korábbi virágdíszes festésnek az olajfesték alatt. A padvégeken és a hangvetők alján több helyen az olajfesték alatt is felismerhető a stilizált növényi ornamentika.

Gyümölcsök

A növényi motívumok, virágdíszítések között helyenként gyümölcsöket ábrázoltak. Ezek minden esetben hazai gyümölcsök voltak. Gyakori az alma, körte és a szőlőfürt, szőlőtöke.

Alakos táblák

Az alakos ábrázolás igen ritka. Legszebb példáját a rudabányai mennyezetten találjuk, ahol Ádámot és Évát látjuk, amint a fatörzsre felkúszó kígyó kiveszi Éva kezéből az almát és átnyújtja azt Ádámnak. Meglepő a primitív, egyszerű, de kifejező ábrázolás. Feltehetően több helyen is ábrázolták ezt a bibliai eseményt, de ezek az átépítések, átfestések során megsemmisültek. Meg kell még említeni a szentsimoni mennyezet egyik tábláját, ahol két virágszáron lévő virág helyett két emberfejet ábrázoltak. Feltehetően a két festő Lévy István és Comaromy István arcképe. Néhány helyen angyal ábrázolásával is találkozunk.

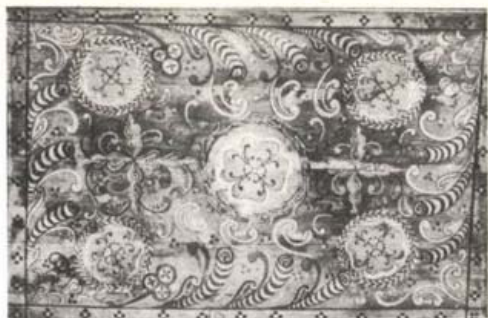
Az *állatok ábrázolása* is ritka. Szentsimonban gyümölcsöt csipegető madarat, Teresztényen és Rudabányán a karzat mellvédjén gyümölcsöt és szőlőt csipegető seregélyt találni. A kázmári karzat mellvédjén két egymással szembenéző gekko (gyík) alakját látni. Gyakoribb a fiait saját vérével tápláló pelikán ábrázolása. Teresztényen a pelikán alatt egy kígyót is találunk. Ugyancsak gyakran ábrázolták a kétfejű sast, a császári türelmi rendeletre emlékeztetve.

Kánói református templom – padvég

Abaújalpári református templom – mennyezet

Egerszegi református templom – mennyezeti kazetta Szentsimon római katolikus templom

Feliratos táblák

A feliratos táblák gyakoriak és jellemző rájuk, hogy a berendezés átfestésekor csak a legkritikább esetben festették le. Feliratokat találni a mennyezeti láda vagy tábla szélén, körbeírva, a mennyezeten mint külön táblán, a szószerk falirészén a hangvető alatt, a karzat mellvédjén vagy az úrasztalán.

A feliratos táblák egy része az építés ideje alatti lelkipásztor és kurátor nevét, vagy az építést segítő, anyagi támogatást adó nevét őrzi. Némely esetben a festő-asztalos nevét is megmutatja, mint Tornakápolnán. Gyakori az építés, festés évének jelölése.

Különösen a szószerk falirészén, de egyebütt is gyakori egy-egy zsoltárrészletet tartalmazó felirat. A feliratok a korabeli stílus, írásmód megfigyelésére nyújtanak lehetőséget. Két helyen, Nagyvisnyón és Ragályon feliratos tábla helyett a földesúr címerét helyezték el. A tomori úrasztal lapján levő felirat így szól:

*Ez Asztal Olyatén mint az Életfaja
Ezen van Bűnösök gazdag Vacsorája
Krisztusnak éhező s Szomjuhozó Nyája
Jöjj ide, hitednek itt telik bé Szája*

*Jöjj ide bátran aki meg fáradtál
Jöjj el bűnöd miatt töredezett Nád Szála
Jöjj el; s' erőss Hittel ahoz támaszkodjál
Ki paraditsomnak á közepén fenn áll.*

Tiszt: Igar Samuel Á: Vad L: Tanító Confegalt 3 Márjásokat erre Ao. 1755. die 7 july.

A medaillonos díszítés elterjedése

A történelmi Gömör vármegyében a XVIII. század második felében egy sajátos festő-asztalos iskola alakult ki. Jellemzője a mennyezetek medaillonos festése és a templom berendezéseinek, a karzat mellvédjének, a papi szék és padok elejének színekben igen gazdag, bibliai képpel, fákkal való díszítése. Megyénk északnyugati részén, a Gömör vármegyére eső területen és a vele közvetlen határos borsodi és torna-abauji területen ez csaknem egyeduralgódóvá lett a református templomokban. A hajdani Gömör megyéhez tartozó 12 ref. templomból 11-ben ilyen festést találni, s ez többségében napjainkig megmaradt. Ahogy távolodunk ettől a területtől, úgy csökken a számuk.

A medaillonos festés az 1780–1790-es években vált uralkodóvá Hubay Sándor és Bede Pál munkája nyomán. 1790–1800 között készület nem találunk. 1800 után még szórványosan előfordul, de csak az előzőek gyenge utánzásaként. 1839-ben készült az utolsó képviselője.

A vizsgált területünkön 14 községben teljes egészében megmaradt a medaillonos díszítés. Legszebb képviselője a tornakápolnai, ragályi, edelény-borsodi, nagyvisnyói, jósvafői templom. Több templomban lebontották, s a felhasználható deszkákat a karzat alá vagy padlóként szögezték fel.

Eddigi kutatásaink során összesen 31 templomban találtuk meg teljes egészében, vagy kisebb-nagyobb részleteiben ezt a díszítő stílust.

A medaillonos templomi díszítés a szőnyegelőképekre utaló „medaillonos stílus”-sal mutat rokonságot, s ezért nevezi Tombor Ilona medaillonos díszítésnek. E díszítés kihangsúlyozza a különbséget a katolikus templomokban uralkodóvá lett barokk díszítésű, boltíves mennyezetekkel szemben.

A virágdíszes templomi festéssel ellentétben egyhangúbbnak tűnik az azonos rajzú, azonos színű táblák tömege a mennyezeteken, de a karzatok és a padlóképeivel együtt sajátos hangulatot tükröznek ezek a templombelsőek. A mennyezet tábláinak összessége gyakran komor hangulatú, míg az élénk, színekben gazdag berendezési tárgyak ezt ellensúlyozzák. A fehér, lelki tisztaságot tükröző falak az ellentéteket kiemelik, kiéleztik, s így eredményesen bontják meg az egyhangúságot. Ez az együttes nyújt sajátos élményt a templomba belépőknek.

A medaillonos tábla külső és belső részből áll. A belső díszítést egy szélesebb szalag határolja körül, mely mindig bordó vagy sötétpiros színű. Alakjuk szerint különfélék lehetnek, a téglalaptól az oválisig haladnak. A leggyakoribb a piskótára emlékeztető, benyomott oldalú és hegyesen végződő. A szalagon kívüli tér helyenként stilizált növényi motívumokkal díszített, mint Borsodon vagy Jósvafőn. De a sarkak irányában esetleg szőlőfürtöt is találni, mint Bánfalván. Az alap színe a világostól a sötétkéig, zöldig változik. A szalagon belüli terület gyakran ecsetnyomkodással márványosított, különböző színű foltokkal, vagy hólyagos díszítéssel. Némelyik vékony, átlós vonalakkal négyzetekre osztott. Helyenként a belső tér is stilizált növényi motívumokkal díszített. A belső terület közepén a legtöbb esetben egy, de előfordul, hogy arányosan elhelyezve két mandulavirágot látni. Ezek a szíromlevelek elhelyezkedésében és számában térnek el egymástól a különböző templomokban. Négy-, öt-, hat-, nyolcágúak, és egyenes vagy hajlítot szíromlevelűek.

Mindezek azt mutatják, hogy az egyhangúnak említett medaillonos díszítésben is eltérő változatok vannak, de abban megegyeznek, hogy egy-egy templomban csak azonos díszítés fordul elő. Két olyan templomot találtunk – a jósvafői és a nagyvisnyói –, ahol a mennyezet egy-egy részében eltérés mutatkozik. Ennek magyarázata, hogy nem egy időben készítették, hanem felújították.

Bibliai képek, fák

A medaillonos mennyezetfestés kísérője a bibliai kép és fák előfordulása a berendezési tárgyakon. A templomi berendezések minden nagyobb sík felületét, a karzat mellvédjét, a padlóket, a papi szék háttámláját és mellvédjét, de több helyen az úrasztala oldallapját is bibliai képek díszítik. Ezekhez még gyakran hozzájárul a padvégek lefestése, a díszes szószerék és korona, valamint a szószerék mögötti falon lévő feliratos tábla. Mindezek nagyon hangulatosak, igen színesek teszik a templom belső terét. Szívesen használták a piros, kék, fehér, fekete színeket. Ritkábban a zöldet és a barnát és sohasem a sárgát, mert az az irigység színe. Mindig alapszínt használtak és nem árnyalták.

A bibliai képeken legjellemzőbb a fák festése. Háromféle fát különböztetünk meg. A *cédrusfát* a felfelé nyúló, hosszúkas, nem szétterülő lombozatáról és egyenes fatörzséről ismerhetjük fel. A *terpentinfára* a nagy, elterülő lombozatú, legtöbbször magányosan álló, hajlítot fatörzs a jellemző. A fűgefától nem lehet megkülönböztetni. Ezt szintén gyakran emlegeti a biblia. Károli fordításában ezt a fatípust „tölgyfa”-ként említik. Harmadik faja az *olajfa*, melynek jellemzője az igen vastag törzs és az abból kinövő, több, csaknem külön fának tűnő ága.

Mindhárom típust megtalálni ezeken a képeken. Hubay Sándor munkája a legszebb kivitelű, jellemző rá, hogy a terpentin és olajfa törzse nyitott és benne pontok vannak. Kis karikákkal szabálytalanra alakítja a fák lombjait. Képen mind a három fajtát megtaláljuk. Munkájában gyakran találni szőlőtőkét, dús szőlőfürtökkel. A fák között a földön, tulipánt és margarétát is látni. A tulipán leegyszerűsített, esetleg egy töből több szár hajlik ki. A

tornakápolnai képen egy kígyó csavarodik fel a cédrusfa törzsére. Bede Pál jósvafői és imolai munkájában is nyitott a fatörzs, de ott pontokat nem találunk. A fa lombjában is különbség van: ecsetnyomkodással alakítja ki a szabályos lombkötegeket. Mindig csak egy fajtát ábrázol, a terpentín- vagy tölgyfát. A fák között mindig csak tulipán vagy stilizált levél van, és a fatörzs mellől is stilizált növényi indák, levelek hajlanak ki.

Külön ki kell emelni a nagyvisnyói három bibliai képet. Mindhárom fajtát ábrázolja, de az egyik kép a vízözönt mutatja be az olajágot vivő galambbal, a másikon a kősziklára épített várat, az egyház jelképét látni, a harmadikon pedig különböző fajtákat ábrázolt a mezőn. Az alsószuhai a jósvafőit utánozza, de sokkal egyszerűbb kivitelben. A faágak füzérszerűen helyezkednek el, a leveleket pedig ovális ecsetvonás jelzi.

Szószerék és korona

A szószerék igen különbözőek. A régebbiek kör- vagy nyolcszögű alpból falazottak. A mellvédek általában barokkosan kifelé domborodók. A legszebbet a szalai templomban találtuk. Egy darab fatörzsből faragták ki. A fatörzset Máramaroszigetről hozták. A szószerék oldalát faragott és festett virágok, növényi indák díszítik. Közepén régebben a kétfejű sas volt, de renováláskor az eltűnt. Alatta van a földesúri címer fából faragva.

A templomi berendezések között a *korona* a legdíszesebb. A berendezéseket készítő asztalos ezen mutatta be képességét, művészi érzékét és felkészültségét. A hat- vagy nyolcszögű, díszes párkányszat után barokkosan ívelt bordák futnak egy csúcsba, vagy egy következő kisebb korona alakba. A párkány fölött a bordák közötti rész legtöbbször díszes faragású. Háromszoros koronát is látni. Leggyakrabban a fiait tápláló pelikánnal fejeződik be. A korona alja is nagyon különbözően díszített. A korona egész felülete változatos, élénk színekkel festett.

Úrasztala

A legrégebbit *Gömörszőlősen* találtuk. A lapjának készítését a rajta lévő évszám (1673) és festése is bizonyítja. Mint korábban említettem, a virágdíszes festésének nagy része 1977-ben tönkrement, lemosták.

A régebbi asztalokra jellemző, hogy az alsó részén a láb helyett egy kis szekrényt alakítottak ki, melynek oldalait a templom festésével egyező díszítéssel látták el. A szekrényajtón helyenként feliratos szöveg is látható.

Papi szék, padok

A templomok többségében a papi szék és a padok mellvédjének díszítése összhangban van a többi bútortartó festésével, virágdíszesek vagy bibliai képrészletek vannak rajtuk. Többségében a papi szék háttámlája is díszes.

Külön ki kell emelnem a *tornakápolnai* papi széket, melynél a mellvéden a kígyó kúszik fel a cédrusfa törzsére, a háttámlán pedig egy szőlőfürtökkel teli szőlőtöke látható az olajfák és cédrusfák között.

A nagyvisnyói papi szék érdekessége, hogy a mellvéd díszítése teljesen elüti a templom többi berendezésétől. A mennyezet és berendezés medaillonos díszítésű, illetve bibliai képekkel festett, a papi szék azonban virágdíszes. Ez arra enged következtetni, hogy ez régebbi, mint a többi berendezés. Több helyen mondták a lelkészek, hogy a tűzvészből a könnyebben mozgatható papi szék és úrasztala megmaradt, azt sikerült csak megmenteni.

Több templomban a lelképásztor felesége részére is külön díszes pad van (Jósvafő).

Oszlopok, oszlopfők

A karzatokat tartó oszlopok díszítése ugyan nem a festő-asztalosok tevékenységéhez tartozott, de ízlésük, díszítő művészetük a korona készítése mellett ezeken is szemléletesen

megmutakozott. Az oszlopokat, oszlopfőket ácsok, asztalosok készítették. Az egyszerű, sima alapú faragástól a csavart vagy virágdíszes, növényindás faragásig, vagy a sima oszlopfőtől a díszesebb kifaragásig megtaláljuk az asztalosok díszítőösztönének és -képességének minden változatát. Némelyik oszlopot még festéssel is díszesebbé tették.

Festő-asztalosok

Némely templomban egy-egy feliratos táblán megmaradt a festő-asztalos neve. A szentsimoni katolikus templom mennyezetének festő-asztalosa *Lévay István* és *Comaromy István* voltak, akik nemcsak nevüket, hanem – mint említettem – az egyik táblán lévő virág helyett feltételezhetően arcképüket is megörökítették. 1758-ból *Contra András* és *Contra Máttyás* jósvai festő-asztalosok nevével találkozunk Rudabányán. Ugyancsak az ő nevüket találtuk egy zubogyi feliratos táblán is. A jellemző magyaros, virágdíszes tábláik, a gyümölcsöket ábrázoló képeik s még inkább a levelek közötti sajátos pontozásuk és csavart végződésű vonalaik összehasonlítása és egyezősége alapján az ő munkájuknak tartom a teresztényei táblákat és a szentsimoni karzat alatti táblákat.

Több virágdíszes munkát festő asztalos nevét eddig nem sikerült megtudni. Szerencsésebb volt helyzetünk a medaillonos festésű templomokkal, ahol több helyen megmaradt a festő-asztalos neve a feliratos táblákon vagy kazettákon.

A jósvafői templom mennyezetén *Bede Pál* asztalos, *Bányai Mihály* legény és *Tóth István* inas nevét találjuk 1794-ből. Bp. monogramot találtunk az egerszegi úrasztalán 1791-ből. A motívum azonossága alapján *Bede Pálnak* tulajdonítom a monogramot.

A borsodi templom mennyezetén *Hubay Sándor* nevét találtuk „N. H. Hubay Sándor” felírással. A tornakápolnai mennyezetén 1802-ből *N. Hubay Sándor* és *Madarász István* neve van megörökítve. *Gömörszöllősen* 1805-ből *Madarász István* neve található. A *keleméri* egyházi jegyzőkönyvben is talákoztam a naprágyi nemes *Hubay Sándor* nevével, aki a szőszéket és karzatot készítette a templomban.

Színpetriben 1878-ban *Gindel Ferenc* asztalosmester és *Mihalik János* tanuló dolgoztak. 1883-ból *Palugyai Pál* alsószuhai ácsmester nevével talákoztunk, aki az alsószuhai lakosok szerint molnár-ács volt. 1899-ben *Dubicsányban* *Ponyecz József* és *Drága János* jegyezte fel nevét a karzat mellvédjén.

Irártári adatok alapján mindössze két asztalos nevét sikerült eddig felkutatni. Egyik a dédesi templombelsőt készítő *Nemesányi József* Redova községbeli nemes volt. Ez az 1801-ből való szerződés megemlíti, hogy a faanyagot a Gömör megyei Redovából hozták, a kőműves építőmester pedig rimaszombati volt.

Rudabányai református templom – padelő

A másik a nagyvisnyói, ahol a lelkész közlése szerint a templombelső festésén 1805-ben *Rezbár Szögényi Antal* dolgozott legényével, *Boros Józseffel*. Mindketten várkonyi lakosok voltak. A mesterral kötött szerződés egy része így hangzik: „Szögényi Antal képfaragó mester a mennyezetet, széket, katedrát megcsinálja és kifesti, a földesúrnak külön széket készít”.

A Bódva-Hernád közötti területen egyetlen festő-asztalos nevét sem sikerült felderítenünk.

Összességében

Borsod megye északnyugati területén eddig 164 templomot tekintettünk meg, s ezekben 18 helyen épségben találtuk meg a kazettás, festett mennyezetet. Ebből 4 virágdíszes és 14 medaillonos díszítésű. Ezenfelül még 37 templomban részleteiben, töredékeiben megmaradt a festett asztalosmunka, melyből 26 virágdíszes, 11 medaillonos díszítésű, 6 helyen pedig adatközlők visszaemlékezései alapján bizonyítható a megsemmisült kazettás mennyezet.

Dobosy László

Lehár Ferenc ifjú évei*

„Nem azért jöttem a világra, hogy élvezzem az életet, hanem, hogy más embereknek örömet szerezzek.”¹

(Lehár Ferenc)

Lehár, mint a losonci 25. gyalogezred karnagya

Komáromban, a Nádor utca és a Rév utca sarkán álló házban, 1870. április 30-án, hétfői napon, este 10 órakor a Lehár családban világra jött az elsőszülött fiú, aki apja után a keresztségben a *Ferenc, Kristóf* nevet kapta. Mivel az apa katonamester volt, fiát május 4-én nem a komáromi plébános keresztelte meg, hanem a helyőrség tábori lelkésze. Aki – olvasmányok alapján – ismeri a múlt századi Komárom társadalmának patriarchális légkörét, az könnyen el tudja képzelni, hogy micsoda nagy újság lehetett – és hálás téma a házaló öregasszonyoknak – a jómódú s köztisztviselőben álló Neubrandt, illetve a Lehár családban a golya megjelenése. A tisztúrnak is hangos lehetett az ovációtól, amikor Lehár karnagy úr elsőszülött fiára koccintottak a marcona hadfiak. De mutassa be önmagát a legilletékesebb, Lehár Ferenc: „Komáromi gyerek vagyok. Sokat játszogattam a Duna partján és a történelmi várfalak alatt. Apám katonakarmesterként került oda... ott ismerkedett meg anyámmal, és négy heti udvarlás után meg is kérte a kezét. 1870. április 30-án már világra is jött az ifjú Lehár Ferenc. Ez én vagyok, kérem szépen.”² A katonacsalád légkörét, hangulatát így rajzolja meg

*Részlet a szerző készülő monográfiájából (Szerk.)

¹*Maria von Peteani*: Franz Lehár zum Gedenken 24. október 1948. Wien 1958. Glocken-Verlag. 3. old.

²*Sándor Dezső*: Emlékezés a 100 éves Lehárra. Dolgozók Lapja, 1970/97.

előttünk Lehár Antal: „Az asszonynak határtalan odaadással kellett viseltetnie, hogy boldoggá tegye a házasság kötelékét. Előttünk, gyerekek előtt, anyánk szívesen hivatkozott arra, hogy apánk lénye, mozdulatai, megjelenése, de még a jelleme és jósága igen hasonló volt az ő apjáéhoz. Rajongó szeretettel beszélt róla, aki pajtása és barátja volt, s ezeket az érzéseket átvitte az atyjáról a férjére. Bár csak kilenc évvel volt fiatalabb nála, mindig valami csendes tisztelettel nézett fel apára, s ebben az érzésben mindig volt valami gyermeki tisztelet. Soha nem hallottam, hogy apánkat másképp szólította volna, mint apánk.”³

Városról városra

Az örömbe azonban csakhamar üröm vegyült, a Lehár család házatáján. Alig múltak el az öröm hónapjai a Lehár család felett, máris parancs érkezett a bécsi hadügyminisztériumból: Lehár Ferenc karnagy úr áthelyeztetik Pozsonyba! Hej, te szépséges szemű Neubrandt Krisztina, ha tudat volna előre, hogy mit jelent katonkarmester-feleségnek lenni, tán meggondoltad volna a dolgot, mielőtt a boldogító igent kimondod. Mert nemcsak, hogy szülőföldjét, szüleit, rokonait kellett Komáromban hagyni, hanem az eddigi kiegyensúlyozott, rendezett polgári életkörülményeit is. Ugyanis a Lehár család, Komáromot elhagyva, szinte állandóan úton volt. Neubrandt Krisztinának nem kevesebbszer, mint huszonnévszer kellett pakolni, csomagolni, új otthont alapítani, s közben öt gyermeket szült. Nem is volt az Osztrák–Magyar Monarchiának olyan nagyobb katonavárosa, ahol nem lakott volna a Lehár család. Még jó, hogy Komárom megmaradt mentsvárnak, ahová a gyerekek nyaranként ellátogathattak a nagyszülőkhöz.

A gyerekek születési sorrendje: Ferenc (1870–1948), Eduárd (1872–1873), Antal (1876–1962), Mariska (1877–1895), Emília Papházay Istvánné (1890–1976).⁴

A Lehár család örökös vándorlásait, sajátos életkörülményeinek kialakulását és jellegét az ifjabbik Ferenc így magyarázza: „Én Komáromban születtem a Nádor utca egyik szerény házacskájában. Apámat aztán a katonai parancs Pozsonyba, majd Sopronba, később Kolozsvárra szólította. Természetesen vitte magával a családját is. Így aztán gyermekkoromban beutaztam egész Ausztriát és Magyarországot. Gimnáziumba Pesten kezdtem járni, aztán Morvaországban folytattam.”⁵

Komárom után tehát a koronázóváros, Pozsony lett a Lehár család otthona. Itt született a második fiúgyermek, Eduárd, akit azonban 1 éves korában temettek el a szülők. S alig szaradtak el a virágok a kis Lehár Eduárd sírján, máris parancs érkezett, és Lehár karnagy urat áthelyezték Sopronba. A város igen jelentős állomása lett a Lehár családnak, sőt mondhatnánk, hogy ez a zeneszerző második szülővárosa. 1874-től 1877-ig lakott a család Sopronban. Ebben a városban két újszülöttel szaporodott a Lehár nemzetség: Antal és Mariska örvendeztette meg a szülőket, alig négy esztendő alatt. (Az előbbi nagy katonai karriert fut be, az utóbbit 17 éves korában – mint menyasszonyt – temetik el a szülők Szarajevóban.) A szépen gyarapodó családról gondoskodni is kellett – és talán a letelepedésre is gondolva – házat vásároltak a szülők a Malom utca 5. szám alatt. (Ezt az utcát 1940-ben Lehár utcának nevezik el.) A család anyagi jólétére utal a házszerzés. Az apa szorgalmára jellemző, hogy a katonakarmesterség mellett még kivette részét a város zenei életéből is. Énektanárként működött a városi reáliskolában.

Sopronban alig hatesztendő, amikor a szülők felfigyelnek rendkívüli zenei tehetségére. Az „indulásról” így vall a zeneszerző: „Édesanyám ragyogó szemekkel mesélte gyakran idegeneknek, hogy minden először hallott melódiát a zongorán azonnal hibátlanul kísérem, sőt sötét szobában a legnehezebb futamokat hibátlanul játszotam el. Első szerzeményem, csakmint Strauss Jánosé, életem hatodik évére esik. Ez az első szerzeményem, Opus I. a rajongó gyermeki szeretettől átítatott kis dal volt, amelyet édesanyám születésnapjára írtam.”⁶

1878-ban rendkívüli élményben volt része a kis Lehár Ferencnek, azaz a „Lanzi”-nak, ahogy őt a családban nevezték. Ekkor már Kolozsvárott lakott a család, s itt láthatta Liszt Ferencet. Az élményről ő maga így számol be: „Gyermekkoromra esik egy kis epizód,

³Lehár, Anton: *Unsere Mutter*. West Berlin 1936. 12–23. old. V. ö. Nagyigmándi róm. kat. eklézsia anyakönyve 1836.

⁴Schneiderleit, Otto: *Franz Lehár – Lied der Zeit* – Musikverlag Berlin, 1984. 322. old.

⁵Rátonyi Róbert: *Operett I.* Zeneműkiadó. Bp. 1984. 135. old.

⁶Komáromi lapok, 1930/52.

melyet soha el nem felejttem. Kolozsvárt történt, apám ezrede éppen ott állomásozott. Van ott egy roppant tekintélyes épület, a Szt. Mihály katedrális. Liszt Ferenc egyszer ott vezényelt. Apám azzal fejezte ki a nagy mester iránti hódolatát, hogy ingyen hegedült a zenekarban. Megengedte, hogy egy sarokban, csendben meghúzódva végighallgassam a koncertet. Amikor aztán Liszt a hangverseny végén elbúcsúzott apámtól, ő a mester keze fölé hajolt és megcsókolta.⁷

Erdély fővárosa után Budapest, az ország fővárosa fogadja be a Lehár családot. Ekkor már gimnazista a kis „Lanzi”, és a piarista atyák iskoláját látogatja. Közben a nagymama is eladta komáromi házat. Pestre jött, hogy jobban tudja segíteni a népes családot. Házat vásárolt Pesten a Rákóczi téren. Természetes, hogy a kedvenc unokája a Komáromban született „Lanzi” volt, aki szívesen tartózkodott a nagymama házában. Lehetett ennek más oka is, amiről így vall a „vétkes”: „Ott találkoztam legelső szerelmemmel: egy helyes kislánnyal, aki a ház egyik udvari lakásában lakott, parasztruhát viselt és piros selyem fejkendőt.”⁸ Így aztán a gimnazista diák eredményei sem lettek valami fényesek, amiről az iskolai bizonyítvány másolata is tanúskodik. Meg is vallja mindezt önkritikusan, az események hőse: „Roppant kevésbé érdekelt engem az iskolai tudomány. Legfőképp azért tartottak engem a gimnáziumban, mert az énekórákat én kísértem harmóniumon.”⁹

Pesti gimnazista korában kezdi el a zenetanulást is. Beiratták a Nemzeti Zenedébe, ahol a híres Tomka István volt a mestere. A Nemzeti Zenede évkönyvei szerint az 1879/80-as tanévben második osztályba járt. Az 1880/81-es tanévet is megkezdte, azonban már nem fejezte be. Neve az „Elmaradtak” között van feltüntetve.¹⁰ A gimnáziumnak az első osztályát sem fejezte be. Ahogy az iskolai osztálynapló igazolja, 1881. március 1-jén kimaradt a gimnáziumból.

Hát így végezte az ifjú Lehár Ferenc a pesti tanulmányait. Hogy miért végezte el oly gyorsan, arról a családi tanács döntött. A fiúból nem lesz orvos, ahogy szeretnék volna a szülők. Nem nagyon fülük a foga a tanuláshoz, viszont kiválóak a zenei adottságai. Akkor legyen zenész. De ahhoz viszont, hogy akár a bécsi, vagy a prágai konzervatóriumot elvégezhesse, előbb meg kellett tanulnia németül. Lehár Ferenc ugyanis 11 éves koráig csak magyarul tudott. „A szülői házban kizárólag magyarul beszélünk” – írja később – „sőt édesanyám csak törve beszélt a németet. Engem is, miután addig csak magyarul tudtam, tizenegy éves koromban küldtek el Sternbergbe, német szóra.”¹¹ Szerencsére ott volt Antal nagybácsi, aki Sternbergben zeneiskolai igazgató volt. Ő vette magához Lanzit, és a német környezetben hamarosan rászokott az új nyelvre. Bácsikája mellett folytathatta – a Pesten megkezdett – zenei tanulmányait is. Alig másfél éves sternbergi tanulás után, 1882-ben fölvetették a prágai konzervatóriumba. Inkább ment volna Bécsbe, itt azonban csak 14. életévtől vettek fel hallgatókat a konzervatóriumba. Így lett prágai diák Lehár Ferenc.

A prágai évek

A prágai zenei életnek igen jó híre volt a XIX. század vége felé. Mondhatjuk, hogy Bécs után az Osztrák–Magyar Monarchia második zenei fővárosa volt. Az itt töltött évek nemcsak alapot adtak az ifjú Lehárnak, de az európai híru tanárok példaképet is jelentettek számára. „A prágai konzervatóriumnak nagy híre volt – írja. – Én violin szakra jártam, Bennevit professzorhoz. A zeneelméletet Förster adta elő.”¹² A nehéz prágai évekről – ahol oly sokat tanult és oly sokat nélkülözött – ezeket írja: „Sikerült bejutnom a prágai konzervatóriumba hegedű tanszakára. Ide már nem kísérték el szüleim. Apámnak nagyon kis fizetése volt, támogatni nem tudott, így éppenszak az albérteli szobámat tudtam valahogy kifizetni, ennivalóra nem mindig jutott. Egyszer össze is estem az éhségtől az utcán. Aztán valahogy sikerült bejutnom Antonin Dvořákhöz, a világhírű cseh zeneszerzőhöz. Két hegedűszonát komponáltam, ezeket mutattam meg neki. Dvořák figyelmesen nézte kottáimat, majd így szólt hozzám: „Maga hegedűs ugye? ... Nos, akassza szegre a hegedűjét és ezentúl csak komponáljon. Maga előtt nagy jövő áll.”¹³ Dvořák véleményétől annyira fellelkesül, hogy

⁷Schneidereit, O.: Lehár. Zeneműkiadó. Bp. 1988. 8. old.

⁸U. o. 17. old.

⁹U. o.

¹⁰OSZK, Zeneműtár, Lehár-dokumentumok, 959/88.

¹¹Sándor: i. m. Makas, Miloslav: Franz Lehár, 700 let Sumvaldu 1987. 109. old.

¹²Schneidereit, O.: i. m. 24. old.

¹³Rátonyi: i. m. 135. old.

elhatározza tanulmányi pályájának módosítását. Abba hagyja a tanulást a hegedű szakon, és inkább zeneszerzést tanul Fibichtől, a híres komponistától. Apja azonban keresztülhúzza szándékát. Többre becsülte a biztos megélhetést nyújtó pozíciót egy zenekarban, mint a nagy karriert ígérő, de bizonytalan zeneszerzői hivatást. Indoklásának lényegét így összegezte: „Komponistának lenni nem olyan könnyű. Én is írtam csinos zenedarabokat, indulókat, sőt még operát is – színre került a tisztí kaszinóban. (Amint tudjuk, éppen Komáromban. Sz. Z.) De vajon eltarthattam volna-e a családomat mindebből? Ugye, hogy nem! Hát azért mondom, fiam, ne építsünk légvárakat, a legfontosabb az, hogy az embernek becsületes jövedelme legyen.”¹⁴

A prágai esztendők a nélkülözések évei voltak. Fűtetlen szobában vészelte át a téli hónapokat. Ilyenkor ágyban maradva gyakorolt a hegedűjén. Szobája alatt jégverem volt... Amikor édesanyja meglátogatta Prágában, eltitkolta nélkülözéseit. „Csak amikor a vonat anyámmal már ismét elindult, akkor tört ki belőlem minden szenvedés és felőrülten a vonat után loholva kiáltottam – Anyám, anyám, ne hagyj itt!”¹⁵ 1884-ben édesapját áthelyezik a prágai ezredhez, és ezzel a családi otthon melegeben megszűnnek nélkülözései. Prágai tanulmányait 1888-ban fejezi be. A végzős hallgatók koncertjére július 12-én került sor a Rudolfinum dísztermében. Mivel a Lehár család ekkor Prágában lakott, így az egész család tanúja lehetett „Lanzi” sikerének, a történelmi falak között.

A losonci négy esztendő

Az ifjú Lehár Ferenc immár diplomás hegedűművész volt. Elindulhatott a 18 éves ifjú, üres zsebbel a nagyvilágba. Barmen-Elberfeld volt az a város, ahol Lehár Ferenc megkezdte működését. Az ottani színházban talált alkalmazást, mint koncertmester. Állását pályázat útján nyerte el, fizetése havi 150 márká volt. 1888 szeptemberében foglalja el a pozícióját. A szigorú és precíz színházi munka azonban nincs ínyére. Az örökké ismétlődő próbák, a nagy feyelmet igénylő előadások, szigorú korlátként nehezdedtek szárnyalni vágyó lelkére és gondolatvilágára. „Bár vonakodva s csakis anyagi meggondolásból fogadtam el az állást – írja –, igencsak hasznomra volt ez az első év, melynek során koncertmesterré léptem elő. Megismerkedtem a zenekarral, s világosabb fogalmat alkothattam magamnak a színházról, legfőképpen az operáról. Apám távirata azonban hirtelen Bécsbe szólított: sürgősen kellett a zenekarába egy szólista. Gettke, az igazgatóm csak azzal a feltétellel volt hajlandó elengedni, ha megfelelő helyettest állítok. Mivel ez nem ment olyan gyorsan, egyszerűen megszöktem, szerződészegő lettem. Üldöztetésemet azonban abba kellett hagynia, mivel közben a katonasághoz assentáltak (besoroztak).”¹⁶

Ilyen dicséletesen végződött az első találkozás a színház világával. Most aztán katona lett az ifjú Lehár. 1889 őszén magára húzta a császár mundérját, és viselte azt – több-kevesebb sikerrel – 12 esztendőn keresztül. Közben az apja visszatért Bécsbe, régi ezredéhez, az 50. gyalogezredhez. Ebben a rezesbandában szerepel most már a két Lehár, de mindössze kilenc hónapot tölt apja zenekarában. Ekkor már próbálkozik, ismerkedik a vezénylés művészetével, ahogy ezt ő maga mondja: „Néha megengedte, hogy helyettesítsem a karmesteri pultnál, különösen, ha térzenét adunk valahol. Ilyenkor körülvettek a csinos hölgyek és tapsoltak. Ez volt első megismerkedésem a sikerrel.”¹⁷ Amikor azonban az idős Lehár úgy látta, hogy az ő elsőszülött fia, Lanzi, a saját lábán is meg tudna állni, útjára engedte. A karnagy pályát megkezdéséről az ifjú ezeket mondja: „Lehet, hogy apám potenciális vetélytársat látott bennem. Mindenesetre azt mondta egy szép napon: Lássam, hogyan boldogulsz, keress magadnak saját állást! Nekiindultam keresni, s vagy ötven folyamodó közül én kaptam meg a karmesteri állást a 25. gyalogezrednél, az Ipoly-menti Losoncon, havi fizetésem 60 forint, meg 17 forint szállás pénz! Húsz esztendősen, négy évvel megdöntöttem apám rekordját, aki 24 éves fejjel lett a hadsereg legfiatalabb karmestere.”¹⁸

A Bécsben töltött kilenc hónap azonban nem múlt el nyomtalanul. Miközben apja zenekarában hegedült, őt is elfogta az alkotás ihlete. Utóvégre Bécs volt az akkori világ zenei

¹⁴Gál György Sándor–Somogyi Vilmos: Operettek könyve, Zeneműkiadó, Bp. 1959. 368. old.

¹⁵Híres zenészek: Wolfron Kiadó, Bp. 1989.

¹⁶Schneiderreit, O.: i. m. 25. old.

¹⁷Rátónyi: i. m. 135. old.

¹⁸Schneiderreit: i. m. 27. old.

fővárosa. Több indulót és néhány valcert szerzett ezekben a hónapokban. Így amikor alig húszévesen a losonci 25. gyalogezred zenekarának élére áll, már bizonyos zeneszerzői múlt fémjelzi nevét.

De Bécs után Losonc...? Mit tudhatott az ifjú Lehár erről a városkáról? Talán azt, hogy ott született Kármán József, a felvilágosodás nagy költője, kinek az emlékműve a város főterén áll. Viszont karnagy úr lett! A katonai hierarchiában különös helyet foglalt el ez a tisztség. Nem volt tiszta, de nem is volt altiszt. A karmesterek aranygombos egyenruhát hordtak, de a parolinon a csillagok helyett aranyozott lant díszlett. De mit is mond a Losoncon töltött évekről ő maga?: „Húszéves voltam ekkor – még ma is örömmel gondolok vissza a losonci kis helyőrségre, ahol a katonabanda szervezése volt a legfőbb feladatom. Hiszen alig volt hivatásos zenész a zenekarban, s a zeneértő újonccokkal kellett dolgoznom. Losoncon egyébként komoly munkát is folytattam, kvartetet alakítottam... Általában Losoncon igen jól éreztem magam. Ott írtam első operámat is. Mlcohc főhadnagy, egy zseniális fiú írta a librettót, melynek zenéjével egy opera-pályadíjra jelentkeztem. A díjat nem én nyertem el, de megvizsgált, hogy „az első kutyák és az első operák a sutba valók.”¹⁹

Az említett szerzemény a Rodrigó című opera. Művét nem írta sztal és zongora mellett szerezte, hanem a „zenekarral” hangszerelte. A hibák így mindjárt a gyakorlatban napvilágra kerültek. Ezt a zeneszerzői stílust így jellemzi: „Losoncon a katonazenészek, élükön az őrmesterrel, minden jelenet után tapintatosan értésekre adták, hogy tetszik-e nekik, amit komponáltam, vagy sem. Ha tetszett a muzsika, az őrmester biztatóan vállon veregetett, ha nem, úgy szó nélkül... átballagtak egy korsó sörré.”²⁰

A katonazenekar Losoncon – akárcsak a többi kisvárosban is – a helység zenei életének tán legfontosabb fóruma volt. Nem létezett olyan társadalmi megmozdulás, ahol a rezesbanda meg nem jelent volna. Ki is nyílt minden ablak a losonci Gács utcán, amikor felhangzott egy-egy ropogós induló. Kivált a deli karmester dobogtatta meg a leányszíveket. Hisz alig múlt még húszéves, és nőlen volt. Természetes, hogy a helyi sajtó, a Losonc és Vidéke című lap is élénken foglalkozik a katonazenekar fellépéseivel, így egyúttal prezentálja a karnagyot is: „A házi ezredünk zenekara, új mestere, ifj. Lehár Ferenc vezetése mellett tegnap tartotta meg első hangversenyét. A fiatal zenész különösen hegedűjátékával (magyar táncokat játszott) oly tetszést és elismerést aratott, akár mint az igazi virtuózt illet.”²¹ Tényleg a Lehár vezette losonci katonazenekar először adott hangversenyt. Ez figyelemre méltó! Az új karnagy – amint látjuk – nemcsak reprodukáló, hanem alkotóművész. Lehár karnagy úr új szintre vitt Losonc zenei életébe. Persze ehhez emelni kellett a zenekar művészi színvonalát is.

De nemcsak a losonci közönség figyelt fel az ifjú Lehárra. Az ezred parancsnoka, báró Fries ezredes, kinevezte a 17 éves Vilma lánya mellé énektanárnak. Erről a pedagógiai „küldetésről” így vélekedik: „Bőbeszédűen azonnal kinevezett lánya énektanárává. Bevallhattam volna-e, hogy a konzervatóriumban valójában hegedülni tanultam? Nem is kissé jöttem zavarba, amikor szemtől szemben álltam Fries Vilma baronesszel, egy csinos, 17 esztendőös lánnyal. Némi skálázással és dalocskákkal kezdtük. Az ifjú hölgy igen hamar észrevette, hogy nem értek az énektanításhoz. Legszívesebben visszarohtant volna az ezredes papához, de nem volt mit tenni: parancs, az parancs. Fries Vilma ugyan nem tanult meg tőlem énekelni, de már a második órán elénekelt egy dalocskát, amit neki komponáltam. Ó, de sokszor próbáltuk a Vége már! című dalt.”²²

Losonci karnagy korában, 1891-ben óriási élményben volt része. Ekkor az egész világ Johann Strausst ünnepelte. Bécsben nagyszabású koncertet rendeztek a „keringőkirály” tiszteletére. Az Osztrák–Magyar Monarchia minden részéből összejöttek az énekesek, zenészek, karmesterek, hogy tisztelegjenek a nagy mester előtt. A koncert végén küldöttségek fejezték ki jókívánásaikat Straussnak. Különös színfoltja volt az ünnepségnek, amikor a színpadra két katonakarmester lépett, és a cs. és kir. hadsereg nevében átnyújtották a tisztelet koszorúját az ünnepeltnek. Az egyik karmester Karl Komczak volt, a Bécsben állomásozó 84. gyalogezred, a másik a losonci 25. gyalogezred zenekarának dirigense, Lehár Ferenc.²³ Ekkor találkozott a „keringőkirály” a későbbi „operettkirállyal”. A történelmi pillanatról

¹⁹ *Híres zenészek*, 196. old.

²⁰ *Gál Gy. – Somogyi V.*: i. m. 379. old.

²¹ Losonc és Vidéke, 1890. október 12.

²² *Schneidereit, O.*: i. m. 27. old.

²³ *Bernard Gran: Dejiny operety. Opus*, Bratislava, 1980. 285. old.

Lehár így emlékezik: „Szinte látom még magam előtt, a koromfekete festett hajával, és bajuszával. Látszott, hogy öreg és gyenge. Am, amint fellépett a magas karmesteri dobogóra, azon nyomban mintha kicsérélték volna. Már a keringő első hangjai után elkezdett a zene ritmusára hajladozni: mintha csak táncolna. Hatalmas taps töltötte be a túlméretezett hangversenycsarnokot, szinte elnyomta a zenekart. Így hát megadatott, hogy halála előtt valóságos valcerkirályként láthassam még Johann Strausst, bécsi népe elismerése és ünneplése közepette.”²⁴

Elképzelhető, hogy az alig nyolcezer lelket számláló Losoncon milyen szenzációt kelthetett a zoldparolinások karmesterének, Lehár Ferencnek bécsi szereplése. Micsoda óriási megtisztelésnek számíthatott, hogy egy összbirodalmi parádéra a losonciak karmesterét is meghívják. Természetes, hogy a bécsi szereplés után Lehár karnagy úr még inkább az érdeklődés középpontjába került.

Rendkívül termékenyek voltak a losonci esztendők. Nemcsak első hangversenyét tartotta Losoncon 1890-ben, de az első színpadi művét, Rodrigót is itt komponálta. A losonci katonazenekar számára több alkalmi művet komponált: Vásárhelyi induló, Szegedi induló, Magyar egyveleg, Magyar dalok, Magyar ábrándok című hegedűdarab zenekari kísérettel (ebben szólt meg a Csak egy kislány van a világon című közismert dal).²⁵

1894-ben ünnepelte a magyar társadalom Jókai Mór írói munkásságának ötvenedik évfordulóját. Az eseményről szerte az országban, szinte mindenütt megemlékeztek. Ilyen Jókai-ünnepségre került sor Losoncon is. Lehár – aki feltehetően jól ismerte a szintén komáromi Jókait – maga is kivette részét a földije iránti tisztelet megnyilvánulásából. A helyi sajtó a következőképpen közli az eseményt: „A helybeli állami tanítóképző intézet Jókai Mór tiszteletére nagyszabású jótékony célú hangversenyt rendez f. évi febr. hó 10-én a Vigadó nagytermében. Az igen szép és változatos műsor a következő:

1. Perzsa díszinduló, ifj. Lehár Ferentől; előadja a tanítóképző intézet ifjúság zenekara.

2. Jókai méltatása című felolvasás; tartja Nagy Iván áll. tképző intézeti tanár.”²⁶

A lap következő számában ismét Lehár társadalmi szerepléséről olvashatunk. A Losonci Nőegylet jótékony célú táncmulatságot rendezett. A szereplők között ismét megtaláljuk a 25. gyalogezred zenekarának ifjú karnagyát: „... a rendezőség a hangversenyen közreműködőknek szerencsés volt megnyerni Pacor Ala úrhölgyet, Pacor ezredes úr bájos lányát, valamint Lehár Ferencz urat, s a Lehár, Éder, Simon és Thaisz urakból álló vonós-negyest is.”²⁷

Mindezekből láthatjuk, hogy Lehár mennyire népszerű és központi alakja volt Losonc társadalmi életének. Nem is beszélve a lányos mamák részéről megnyilvánult érdeklődésről. De, ahogy mondja Berzsenyi: „A sors játszva emel, s mosolyogva ver le.” Ez a megállapítás Lehár losonci szereplésére is vonatkozik: népszerűségének, zenetudásának s művészi önérzetének lett az áldozata. Kirobbant a „losonci affér” – Szűsz Lajos kávéházában. A zenetörténeti eseményt mondja el ő maga, a cselekmény szenvedő hőse: „Losonci tartózkodásomnak azután a hegedűjátékom vetett véget. Semmivel sem tudtam a jobban magyarokból álló közönség szívéhez férkőzni, mint amikor a hegedűt vettem a kezembe, s a zenekartól kísérve, előbb hangulatosa, lágy andalító magyar dalokat, tüzes csárdásokat játszottam egész cigánymódrá. Az egyik estén, 1893. esztendő december havában, hangverseny után farkasétvággal láttam hozzá a vacsorámhoz, amikor egy törzstiszt a pincér útján főlsházolt, hogy hegedűszólón játszam el egyik kedvenc dalát. Művész-büszkeségem főlhaborodott az ilyen eljárásom és visszaüzentem, ugyancsak a pincér útján a törzstisztnak: Én nem vagyok cigányprimás! Ha az úr akar valamit tőlem, hát jöjjön el ő maga és kérjen meg és ne üzenessen nekem a pincérrel. Összetűzésre került a sor és bár a tisztikar rokonszenve az én oldalamon volt, mégis mint fiatalabbat, bocsánatkérésre szólítottak föl. Erre én állásom fölmondásával válaszoltam.”²⁸

Hallatlan merészség! Egy őrnagynak csak úgy visszaüzenni, odavágni. Egy tejelesszajú karnagy, akinek még tisztí rangja sincs! Honnan vett magának ennyi bátorságot ez a zenész? – kérdezhetette az őrnagy önmagától. Persze, még nem tudhatta sem ő, sem senki más, hogy a zoldparolinások karnagyának egyenruhája királyi palástot takar. Ha nincs párba és bocsánat-

²⁴Schneidereit, O.: i. m. 29. old.

²⁵Lehár-est Losoncon (műsorfüzet). Csemadok, Losonc, 1987.

²⁶Losonc és Vidéke, 1894. febr. 4.

²⁷U. o. 1894. febr. 11.

²⁸Híres zenészek: 196. old.

kérés sincs, akkor nincs más megoldás, mint összepakolni a katonaládát Losoncon, és odábbállni egy kaszányával. Így is történt. Köszönés nélkül azért mégsem hagyhatta el a számára oly kedves losonci közönséget. Hisz életének eddig legszebb négy esztendejét töltötte ebben a városban. És hogyan köszönhetett volna el, szíve szerint a legjobban, a kedves losonciaktól, mint a zene nyelvén. Erről tudósít a helyi sajtó is: „Lehár karmester búcsúhangversenyét szerdán febr. 28-án esti 8 órakor tartja meg a Vigadó nagytermében. A körükből távozó kedves karmester egyúttal minden jó barátainak és ismerőseinek, kiktől személyesen nem búcsúzatott el, lapunk útján mond szívből eredő »Isten hozzád«-ot, forrón köszönti a losonci közönségnek iránta tanúsított rokonszenvét, és kéri, hogy továbbra is jól emlékezzenek meg róla, valamint hogy ő előtte is a Losoncon töltött idő felejthetetlen lesz!”²⁹

Hogy milyen népszerű volt a 25. gyalogezred zenekarának karnagya Losoncon, azt könnyen érzékelteti a losonci hölgyek ajándéka. Ugyanis a búcsúzó Lehár egy karnagyi pálcát kapott, aranyozott kis lanttal díszítva az alábbi szöveggel: Ifjú Lehár Ferencnek, Losoncz város hölgyei... Losonczon, 1894. március 4.³⁰

A császár és király mundéját azonban nem olyan egyszerű letenni. Ahogy Lehár elmondja: „Apám azonban sehogy sem tudott beletörődni abba, hogy ne legyek katonakarmester. Ezért Ausztria és Magyarország egyetlen haditengerészeti zenekarának karmesteri állására pályáztam s a 120 pályázó közül én lettem a győztes.”³¹

Szülei ekkor Szarajevóban laktak. Lehár oda megy családjához, onnan értesíti a losonciakat élete további alakulásáról. Tehát lélekben és gondolatban még mindig Losoncon van. 1894. március 18-án az alábbi hírt teszi közzé a losonci újság: „Lapunk munkatársra csütörtökön délben a következő táviratot kapta Szarajevóból: »A katonai tengerészet karnagya vagyok. 300 forint fizetéssel... Lehár« S ha sajnáltuk is eltávozását, most örülnünk kell nagy szerencséjének.”³²

Dr. Szénássy Zoltán

A korondi taplászok mestersége

A korondi taplótermékek majdnem olyan híresek, mint a kerámia. Sok embernek megélhetést nyújtott és nyújt ma is a szűkön termő föld mellett. A szóhagyomány szerint Korondon emberemlékezet óta foglalkoznak a taplófeldolgozással, tehát amióta a világ fennáll s Korond Korond. Ezelőtt húsz évvel édesapám, aki akkor már 69 éves volt, és az öreg Gál Samu bácsi, aki 70 éves volt és a község leghíresebb taplótermék-készítője, a következőket mondták el. Valamikor a múlt század végén volt Brassóban egy kis üzem, ahol különböző taplóból való tárgyakat készítettek. Ezen idő tájt került Korondra egy Filep János nevű postamester, aki a hivatalos ideje után taplókészítéssel is kezdett foglalkozni, valószínű, hogy látta Brassóban. A brassói kis üzemnek a taplót a Brassó környékiek gyűjtötték. Így jutott el Korondra a Brassó melletti Krizba községből Domokos Mihály taplót gyűjteni. Szinte ember nem járta kiterjedésű bükkerdőket talált Korond környékén. A postamester, Filep János is nekifogott a tapló feldolgozásának, és így volt, akinek az összegyűjtött taplót értékesítse. Domokos Mihály családotól megtelepedett a korondi hegyben és korondi lakos lett. A korondi népek nem Domokos Mihálynak, hanem Krizbai Mihálynak hívták. Az utódokat ma is Krizba melléknévvvel ismerik, mert lassan a nép a „Krizbai” nevet a szája íze szerint átalakította Kirzibára.

Filep János postamesternek jól beváltott a taplókészítése, mert akadtak olyan egyének a községben, akik megvásárolták tőle a taplótermékeit és elvitték eladni nagyobb városokra, fürdő- és üdülhelyekre. A taplóáru igen jó, mert kicsi helyre össze lehet csomagolni, nem nehéz, így könnyen lehet bárhova szállítani. Az első taplókereskedő Korondon Balázs Szokota Józsefné volt. Idővel több kereskedő fellépett, akik közül híresebb volt Balázs Pandi Balázs és testvére, Molnos Mózesné Balázs Ilona, Balázs Mózesné Fábíán Márta, Demeter

²⁹ Losoncz és Vidéke, 1894. febr. 25.

³⁰ Lehár-est Losoncon

³¹ Híres zenészek: 196. old.

³² Losoncz és Vidéke, 1894. március 18.

József és majd jöttek ezek utódai és mások is. Balázs P. Balázs az első világháború előtt Budapesten a Lánchíd mellett megszólította József főherceget is, hogy vásároljon tőle jó korondi taplósapkát, olyant, amely télen fűt, nyáron hűt. Állítólag a főherceg vásárolt is, és miután fizetett, Balázs P. Balázs azután tudta meg, hogy József főherceggel vásárolt.

Molnos Mózesné Balázs Ilonától és Balázs Sz. Józsefnétől 1918-ban Szabadkán a rendőrség elkobozta a taplóárut és az ebből árult pénzüsszeget, s ráadásul még be is zárták őket. Akkoriban a taplótermékeket engedély nélkül árusították. A rendőrség arra hivatkozott, hogy ezen mérgező gombákból készült tárgyakat nem szabad árusítani. Utólag kiderült, hogy a rendőrség nem járt el helyesen. Az illetők kiszabadultak és bírósági úton visszakapták az árut és a pénzüket.

A kereskedők rájöttek arra, hogy ha maguk készítik el a termékeket, nagyobb lesz a jövedelem. Így kezdték ellopni a mesterséget Filep János postamestertől, és egymástól is. Azután mindig újabb mesterek és kereskedők születtek és léptek elő. Jól jövedelmező mesterségnek bizonyult, így nagyon sokan megélhetésül választották ezen mesterséget. Gál Samu bácsi is ezen mesterséget választotta. Ő Nyárádszentgericén született és Korondra nősült. Olyan hírnévre tudott szert tenni a taplótermékek készítésével, hogy még Amerikából is érkezett olyan vevője, aki az 1930-as években Gál Samu bácsit ki akarta vinni Amerikába, de ő nem vállalkozott. Ettől a vevőtől kapott egy igen komoly megrendelést, de ezt egyedül nem tudta elkészíteni, ezért úgy akarta, hogy taplókészítők szervezkedjenek és a megrendelésnek úgy tegyenek eleget. A vállalkozás nem sikerült, mivel mindannyian igen anyagiassak voltak, és hírnévre törekvők is, mindenki magának akarta az elsőbbséget. Elmondja még Gál Samu bácsi azt is – és ez nála igen dicséretre méltó dolog –, hogy minden olyan megmozdulásban és kiállításon részt vett, ahol a korondi taplótermékeket népszerűsíteni, a már meglévő hírnevét öregbíteni lehetett. Nyert arany és ezüst kitüntetést, és dicséző okleveleket is kapott. Itt említi Varga G. Péter taplókészítő nevét is, aki szintén diplomát nyert a Maros Magyar Autonóm Tartomány 1961. évi népművészeti kiállításán.

Az elmondottakból az tűnik ki, hogy a taplómesterség története nem régi. Illesse dicséret és elismerés Tófalvi Zoltán korondi születésű történelem szakos tanárt, aki a taplóról felkutatta és a Hargita napilap 1971. évi június 26-i számában megjelentette a következőket. „Kevés olyan házi mesterségünk van, amelynek pontosan tudnánk a keletkezési évét, a fundamentum lerakásának pillanatát.” (Nos, több összevágó adat alapján nyugodtan kijelentjük, hogy a korondi taplóipar a századik életévét tapossa. Ez az egyetlen olyan háziiparunk, amelynek, ha nem is egészen pontosan, de megközelítőleg ismerjük keletkezési évét, idejét.)

Barabás Endre 1904-ben közzétett Udvarhely vármegye közigazgatási leírása című tanulmányában a következőket írja a főleg Korondon és Farkaslakán elterjedt taplóipar keletkezéséről: „Ezt a háziipart néhai Borszék Lina székelyudvarhelyi tanítónő a XIX. század 70-es éveinek azelején honosította meg. A finomabb munkákból sokat visznek Németországba, Ausztriába, sőt egy miskolci kereskedő révén Brazíliába is, a többit hazai fűrdőkön értékesítik.”

Ennél is részletesebb adatokat szolgáltatnak a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara évi jelentései, amelyek utalnak arra, hogy Korondon a taplókészítést Filep János postamester, míg Farkaslakán az Oroszhegyből származó Felméri Imre és családja honosította meg.

A Felméri nővérek Farkaslakán 1893-ban 4 munkásnál segítségével 5000 darab taplóipari cikket készítettek, amelyeket fűrdőkön, Brassóban, Szebenben és Kolozsvárt adtak el. Több megrendelést kaptak egy miskolci kereskedőtől, aki Brazíliába szállította.

Mi készítette a korondiakat arra, hogy rátérjenek erre az új mesterségre? Nem nehéz kitalálni. A szegényes föld nem nyújtott megfelelő megélhetést. Nem volt a faluban olyan gazda, még a legmódosabbak sem, hogy ne kellett volna búzát vagy kukoricát vásárolnia. Így fogtak hozzá minden elsajátítható mesterséghez. A falu nagy része ugyan kitarított a biztosabb megélhetést adó fazekasság mellett. Ennél nem volt gond a nyersanyag, ami a taplónál egy esztendei rossz termés miatt felboríthatta az egész család számítását.

A tapló gyűjtése

A taplót az erdön zsákba szokták gyűjteni. A taplószákat, mivel Bancza Pali bát tartják Korondon a legelső taplógyűjtőnek, „Bancza-zsáknak” nevezik, és a taplógyűjtőket „Bancza ivadéknak”. A mai taplógyűjtők csak annyit tudnak Bancza Pali báról, hogy szegény ember

volt, taplógyűjtéssel kereste meg a szűkös megélhetését, valahol az erdőn halt meg, senki sem tudja hol, rokonai pedig nem maradtak. A temetőben nincsen sírja, fejfája, de az emléket őrzik a taplászok.

Lőrincz Illyés Jánosné Molnos G. Ilona, aki jelenleg 34 éves, beszélt el, hogy a nagyanyjától, Lőrincz Ráhel-től hallotta, hogy amikor Bancza Pali bá járt taplászni, még abban az időben a boszorkányok uralkodtak. Pali bá, amikor este valahol az erdőn meg akart hálgni, egy fa alá tüzet gyújtott, húzott egy nagy kört a tűz körül, akkorát, amelyben ő is elfért, és közben mondta az ő imádságát, ennek a körnek a közepébe felszúrt egy jó vastag pálcát azért, hogy éjfélkor, ha jönnek a boszorkányok, ezzel elűzze őket, mert a pálcának és az imádság közben húzott körnek olyan varázsereje volt, hogy a boszorkányok nem tudtak a körön belül jutni.

A taplóért az erdőn hegyeket-völgyeket kell járni, s bizony nem könnyű dolog egész nap a zsákot a belegyűjtögetett taplóval hordozni és a szűkös, száraz kosztón élni. Ilyenkor a taplász, ha behajolt inni a csörgedező friss vizű patakocskába s észrevette, hogy hal van benne, főképp, ha pisztrángféle, azt is megkísérelte, hogy ne csak a szomját oltsa, hanem az éhségét is csillapítsa, s a kifogott halat parázzon megsütve elfogyasztotta. A vadgalambfiókat sem szokták kímélni, ha fészekre akadtak, ezekből is jóízű ételt lehet készíteni, ingyencfalat a fáradt taplászoknak. A taplász mindig hordoz magával egy kicsi ércclábast, a só, bors, paprika a kísérője. A hagyma, a szalonna sem hiányzik, tehát van, amivel a jóízű ételt készíthet a „nyakatekert” vadgalambfiókból.

A taplász elmaradhatatlan szerszáma a taplászbalta. Ez egy hosszú nyelű kis fejsze, amellyel az alacsonyabban levő taplókat leveszik a fákról: ha nem érik fel vele, akkor egy *kosztot* (hosszú, kemény ágat) vágnak és azzal dőfik le a taplót. Néha az is előfordul, hogy fel kell a taplóért mászni a fára. Ilyenkor egy olyan fiatalabb fát vágnak le, amelyiken ágak vannak, ebből létraszerűséget csinálnak, nekitámasztják a taplós fának, felmásznak, és úgy dőfik le a taplót. Ezt „*csákjának*” nevezik. Amikor a taplász a fáról a taplót levette és megállapította, hogy jó, akkor a nem használható részt leveszi róla. A belét kikotorja – néha tele van kukacokkal –, s így a hasznavehetetlen anyagot nem kellett cipelje. Ha messze mennek taplászni, olyankor megfelelő helyre összegyűjtik a taplót, a legközelebbi vasútállomáson feladják és vonattal küldik a parajdi vasútállomásra. Mindegyik taplászoknak megvan a maga vidéke, merre jár, és azt is tudják, hogy melyik fa terem taplót. Ezeket a fákat évente kétszer-háromszor felkeresik. Aki nem ismeri a taplót, az könnyen megjárhatja, mert nem minden tapló jó feldolgozásra. A tapló évente háromszor terem, ha az idő neki jár. Van tavaszi, nyári és őszi folyás. Ha esős és meleg a nyár, a tapló gyorsan és nagyra növekedik. Ha szárazság van, nincsen termése, ha az idő esősen és hidegen jár, még gyenge termés sem szokott lenni. A taplótárgyak készítésére csak a bükkfákon terem jó tapló. A nyírfákon termő fehér taplóból is használnak díszítésre, ezekből apró virágokat készítenek a nálunk szokásos „mártíszor”-ra.¹

A taplászemberek nagyon jól ismerik a Keleti- és Déli-Kárpátok erdősegeit. Messze vidékeket bejárnak a Hargitától Komandóig, a Zsíl völgyétől Herkulesig, Nagybányáig, Máramaroszigetig. Úgy is volt, hogy a régi taplászok szekérrel is elmentek a Barótira taplászni. Ma már van olyan taplász is, akinek terepjáró kocsija van, és azzal járnak. Téli időben a taplászok sokkal nehezebb, mint nyáron. Vannak olyan taplászok, akik sítalpokat használnak. Olyan is van, aki keretet köt a lábbelijére, hogy lába ne tudjon belesüllyedni a hóba.

A taplóért messze földet, sok hegyet-völgyet be kell járni, lehet élményekben gazdagodni. Azonban anyagokban is gazdagodik – ha nehézségek árán is –, akinek szolgál a szerencse és a „Bancza-zsákot” nem üresen hozza haza.

A tapló feldolgozása

Miután a taplász hazahozta az összegyűjtött taplót és egy kicsit kipihente a gyűjtés és az út fáradalmait, ha csak gyűjtéssel foglalkozik, nekilát gazdát keresni a hozott anyagnak. Vannak, akik veszik a nyers taplót és aztán feldolgozzák, vannak, akik csak gyűjtik és feldolgozatlanul eladják, vannak, akik gyűjtik, és fel is dolgozzák, néha még el is viszik eladni; és vannak, akik csak a kész terméket vásárolják fel és azt árúsítják. Ha maga dolgozza

¹Márciusban kitűzött műtyúrke – a románoktól átvett szokás (Szerk.)

fel, akkor először is odateszi fülleszteni. A füllesztés abból áll, hogy a pincében vagy az istállóban egy sarokban elhelyezik, rakásba rakják a nyers taplót és letakarják. Ott tartják egy hétig, ezalatt füllik, készül. Az ősszel hozott taplót nemigen szokták fülleszteni, a legtöbbet fészlik a lakóház padlására – a hújuba –, ott szárad egészen a feldolgozásig.

A taplófaragó mindig férfi, nagyon ritka esetben veszi a taplófaragó kést a kezébe a nő. A taplófaragó kést a legtöbb esetben egy gabonaarató sarlóból készítik. A hegyét levágják és a fogakat simára leköszörülik. Az éle nagyon élesre ki van fenve. A faragó ember mellett egy fejsze is ott áll azért, hogy amikor érzi, hogy a kése nem vág, akkor a fejsze nyeléhez hozzáhúzza, úgy, ahogy a mészáros szokta a kését a fenőacélhoz. A taplófaragó a bal térdére egy gumiabroncsdarabot köt, hogy faragás közben nehogy a térdét elvágja. A faragásnál a bal láb a jobb lábra mindig fel van kalangyálva (keresztezve, szerk.) és a bal kézzel a tapló a bal térdre van helyezve, a faragó úgy faragja. A taplófaragó a kézbe vett taplónak lehántja a kérget, kipucolja a beléből a nem odaváló kukacos részeket. Ezután kezdi felszabdálni, és a levágott szeleteket egy kis fabottal megpotyolja (megveri, szerk.). A megpotyolás után kezdi húzogatni, nyújtani, így addig húzogatja-nyújtogatja, amíg nyúlik és finom puha, irhabőr vastagságú lesz. Az olyan nagyobbacska darabot, amelyikből sapka lesz, azt a sapkacsutakra húzza. Mindenik taplásznak több méretű sapkacsutakja van, ami fűz- vagy égerfából készül. Ahogy a taplót a csutakra reá húzzák, az alját megkötik egy spárgával, hogy a csutakról a tapló ne tudjon leszáradni. Így áll a csutakon két-három napot, amíg megszárad. A nagyobb darabokból készülnek a táskaoldalak, de minden kicsi darabot fel lehet használni. A kisebb darabokból készülnek a díszítéshez a levelek, rózsák és más díszítőelemek.

A taplóból leginkább táskát és sapkát készítenek, ezek 5–6 féle méretben készülnek. Némelyek már ősszel beszerzik a fehér nyírfataplót, ezt majdnem falevél vékonyságúra felszeletelik, különböző színűekre megfestik és január-február hónapokban apró virágokat készítenek belőle. Festésre analfesteket használnak, de taplász nyelven minden olyan festék, amivel a fehér taplót festik, *rodomin*. Vannak, akik olyan gyönyörű virágokat tudnak készíteni, hogy tanult művésznek is dicsőségére válna. Ezekből a virágokból egy-egy taplász több ezer darabot készít a szezonra, és ezekkel a szokott helyeiken már március hó elseje előtt megjelennek és mindenhol vásárolják március 8-ig, mint kedves ajándéktárgyat.

Hogy a táskának tartása legyen, a formát kivágják kartonpapírból (papundecli), a külső felére ráragasztják a mintásra préselt taplót, a belső felét behúzzák különböző színű, tarkakockás papírral, míg a bütüt (a végét, szerk.) vékony, olcsó színes vászonból. A táska fülének egy rongyot megsirítenek (megsodornak, szerk.) és vágott taplóval betekerik. Amikor a táska így kész, akkor az előre kivágott virágokkal, levelekkel vagy esetleg állatfigurákkal díszítik. A sapkának való napellenzőt (simlédert) kartonpapírból teszik, mindkét oldalon beragasztva taplóval. Miután elkészült a sapka, díszítődik különböző virágokkal, levelekkel és állatfigurákkal. A leggyakoribbak a különböző levelek, szarvasok, őzek és fenyőfák.

A táska oldalának való taplót a legtöbb esetben a cséplőgép szórórostájára préselik rá. Deszkára faragott táskaoldalnak való minta is van majdnem mindegyik taplótárgykészítőnek. A díszítőminták negatívját fába faragják. Erre a célra bükköt, körtét és égerfát szoktak használni. Újabban agyagból készült téglalapra is vésik és kiégetik. De ez nem olyan jó, mint a fa, mert könnyen törik. A kinyújtott taplódarabot reá helyezik a negatív mintára, egy kicsit megnedvesítik és forró vasalóval belenyomják, belepréselik a mintába, s utána nagyon szépen, domborművesen jelenik meg a pozitív minta a taplódarabon. A préselés után a nem odaváló részeket ollóval körbevágják. Mindegyik taplókészítőnek több ollója van, kisebb-nagyobb, az ollók hegye bütüsré (tompára, szerk.) köszörülve, így jobb vele dolgozni, mert minden kicsi hajlást szépen ki lehet vágni, úgy, ahogy a minta megköveteli. A taplótermékek összeállításához és a díszítőelemek felragasztásához enyvet és finom bázaliszetet összefőznek – ezt csiriznek nevezik – és a gyakorlat azt igazolja, ez a legjobb ragasztóanyag. A taplókereskedők csirizt, egy pár darab levelet, virágot és más díszítőelemeket mindig Uhordoznak magukkal, hogy ha a portéka, ahogy ők nevezik, megrongálódik, tudják kijavítani.

A taplóból régebb készítették még falvédót, asztalterítőt, asztalfutót, kefetartót, újságtartót, kalapot és női ruhákhoz való övet. Egy-egy taplász napjainkban is készít kalapot. A taplónak a feldolgozása nem nehéz munka, főképpen annak, akinek van hozzá szépérzéke.

Visszatérve a díszítőelemekhez és szerszámokhoz, a kerek pont- és csillagszerű díszítőelemeket egy vasból készült vágóval vágják ki. Ezeket a sátoros cigányokkal szokták csináltatni. A vágót a taplódarabkára reáteszik, kalapáccsal reáütnek és máris készen van a kivágott pont vagy csillagocska.

A taplóipar nagy előnye, hogy ezzel az asszonyok a szomszédban is tudnak dolgozni. Egy rostába vagy kosárba beleteszik a kipréselt apró leveleket, virágokat, elviszik a szomszédba és ott beszélgetés közben vágogatják le a nem odavaló széleket. A taplászok nagyobb része már a téli időszakban felkészül a nyári szezonra. A táskákat, sapkákat egymásba rakva a tisztaszobában, a nagyházban tárolja a vetett ágy tetején, az asztalon, egy részüket pedig a gerendákba vert szegekre akasztja.

Nagyon kell az árura vigyázni, hogy egér ne férközzön hozzá, az enyves csirizt megrágcsálja.

Régebben, amikor a taplászok az árukat eladni vitték, lepedőkbe kötötték, és úgy szállították autóbusszon, vonaton, az állomásról a piacig pedig a hátukon. Ma már könnyű préselt vagy furnírolemezből csináltatnak könnyű ládákat, és abba csomagolják az árut. Vasúton vagy autóval szállítják a rendeltetési helyére, a piacra.

A taplótermékek értékesítése

A taplótermékesítők lassan az ország mindegyik városában megjelentek termékeikkel. Piacokon, vendéglőkben, a mozgó vonatokon – amíg engedték –, autóbusszállomásokon, minden forgalmasabb helyen megjelentek a portékájukkal.

Ma már inkább a fürdő- és üdülőhelyeken, asztalról vagy elárúsító-bódéból árulnak. Csak a fürdőidény után próbálkoznak némelyek a régi módszerrel, de ezt nemigen engedélyezik a hatóságok.

Ily módon az eladás zömmel a nyári időkben történik és a legtöbben a következő helységekből árulnak: Korond (az utóbbi időben Korondon nagyon megnövekedett az idegenforgalom), Szováta, Gyilkos-tó, Borszék, Tusnádfürdő, Brassó-Pojána, Szinája, Predeál, Herkulesfürdő, Félixfürdő, Slanic Moldova, Govora, Buziás, Szeben-Dumbrava, Vízakna, Bázna, a Fekete-tenger partján végig Mamaiatól Mangalia-Sudig mindenhol, ahol az árusításra lehetőség van és engedélyt adnak.

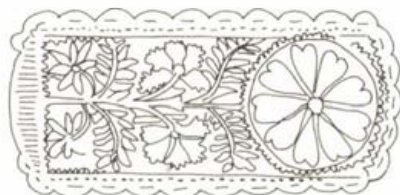
Van, amikor a család mindegyik tagja más-más helyen árul, estére pedig összegyűlnek a szállásra és a másnapi tervek megbeszélésére. A korondiak azonos termékükkel nem nagyon szeretnek egymás mellett árulni. Azt mondta egyszer az egyik falubeli, hogy ő korondi emberrel csak *Firtos kútjánál* szeret találkozni. (Firtos Korond község nyugati részén a legmagasabb hegy, ennek igen híres forrása a Firtos kútja, ahol nagyon kevesen járnak.)

Téli időben, karácsony és húsvét előtt a legtöbben Brassó-Pojánát, Szinaját és Kolozsvárt keresik fel a taplótermékeikkel. Február végén és március elején majdnem mindegyik nagyobb városban és ipari vidékeken megjelennek. Ha jól belegondolunk, nemcsak a tapló összegyűjtése nehéz, hanem téli időben a termékek árusítása sem éppen a legkellemesebb.

Az 1950-es években a taplókészítőket megpróbálták a kisipari termelőszövetkezetekbe tömöríteni és a termékeiket szövetkezeti úton árusítani. Az lett a szomorú tapasztalat, hogy az üzletből nem vásárolták, és a termékeket nem lehetett raktáron tartani, mert az enyves csiriz miatt az egerek mind megrágcsálták.

Községünkben a fazekasoknál és a taplótermékek készítőinél egyaránt szokás, hogy ha valaki új mintát tervez és készít, azt a másik taplász vagy fazekas – ha szerit teheti – leutánozza. Igaz, a legtöbb esetben az illető egy kicsit módosít rajta. Olyan ez, mint a népköltészet, hogy a szerzője ismeretlen és a szöveg változó.

István Lajos

Taplóminta

dunatours

PEST MEGYEI IDEGENFORGALMI HIVATAL

1065 Budapest VI., Bajcsy-Zs. út 17.
Telefon: 314-533, 116-827, 115-630
Telex: 22-4271

KEDVES BARÁTUNK!

A vidék, ahova invitáljuk, hazánk egyik legvonzóbb tája. A hegyes-völgyes táj a magyar történelem sok jelentős eseményének volt színhelye.

Budapest közelsége, a *Dunakanyar* – mely a 8 országot összekötő folyó legszebb szakasza –, a megyében megtalálható puszta – sajátos növény- és állatvilágával – teszi különösen vonzóvá. A két egykori magyar főváros – *Esztergom*, *Visegrád* – műemlékei, *Szentendre* mediterrán hangulata a művészetek értékeit őrző múzeumok különleges élményt nyújtanak az idelátogatóknak.

Mint e vidék házigazdái örömmel látnánk vendégül Önt és barátait a tájon.

Budapesten ajánlunk szállodai elhelyezést és fizetővendéglátó lakásokat, szobákat, üdülőhelyeinken nyaralóházakat, önálló apartmanokat, kempingjeinkben faházás, lakókocsis vagy sátras elhelyezést.

Szentendre – Papszigeti kemping Leányfalu – Dunakanyar kemping Szigetmonostor – Horányi kemping

Két szállodánk is várja az érdeklődőket,
Szentendrén a Hotel Danubius,
Ráckeven a Hotel Keve.

Több programlehetőséget is kínálunk vendégeinknek:
városnézés és folklórprogram, dunakanyari kirándulás,
lovasbemutató a pusztán, tanyasi üdülés.

Ezenkívül az ön külön igénye szerint is örömmel vállaljuk üdülésének megszervezését.

LEGYEN A VENDÉGÜNK!

A zsámboki Gyöngyösbokréta

Gyöngyösbokréta néven azt a rendszeresen visszatérő színházi látványosságot ismerjük, amely parasztcsoportok tánc-, ének- és játékbemutatóiból állt, Budapesten 1931-től 1944-ig minden év augusztus 20-án. A néptánc-, népzene- és színpadi bemutatók keresztül egy sajátos kulturális mozgalom bontakozott ki. Hatása a hagyományörzés szempontjából is jelentős volt, de abban is, hogy a magyar parasztság körében eddig egyedülállóan nagyszámú tömeget mozgató meg. Nevezhetjük ezt a kulturális mozgalmat a kialakulóban lévő magyar néptáncmozgalom egyik legfontosabb szokásának is.¹

Az országban a Gyöngyösbokréta megalakulása előtt is voltak népitánc-bemutatók, melyeken már a Pest megyei Zsámbok is bemutatta népviseletét és hagyományait. A Gyöngyösbokréta eszméje tehát nem volt egészen új keletű, régi nyomokon indult el. Többen felvetették a gondolatot, hogy a magyar népviseletet, népszokásokat bemutatókkal kellene ápolni.² Györfly István írja a Néphagyomány és nemzeti művelődés című könyvében: „Én ajánlottam, hogy a néppel elsősorban saját hagyományait kell előadni.” Somogyvári Gyula: „Ennek a mozgalomnak egyik szerény elindítója én voltam.” Kovácsházy Vilmos: „Az én fejemben született meg a Gyöngyösbokréta szervezésének gondolata. „Az érdem mégis Paulini Béláé, aki 1931-ben megkezdte a szervezést.”³

A Bokréta mozgalom híre egyre nőtt, amit a Bokréta Szövetség megszervezésével, a Bokrétaok Lapja és később a Hagyomány Szava című folyóirat megindításával még jobban sikerült megerősíteni. A háborús határváltozásokkal lehetővé vált több új bokréta-csoport szervezése Bácskából, Kárpátaljáról és Erdélyből.⁴ Az első „Gyöngyösbokréta” bemutató 1931. augusztusában volt Budapesten a székesfőváros anyagi támogatásával. Paulini Béla rendezésében néhány parasztcsoport eredeti néptáncokat táncolt a Városi Színházban. Ettől az időponttól kezdve beszélünk Gyöngyösbokréta bemutatókról, bokrétafalvakról, -csoportokról.

Zsámbokon Csincsurá Sándor tanító 1935-ben megkezdte a Bokréta szervezését. Két csoportot is szervezett: Kis és Nagy Bokkrétát.⁵

A községben minden év pünkösdi hétfőjén majális rendeztek. Erre az eseményre a környező falvak bokréta-csoportjai is eljöttek. A zsámboki csoportnak ez volt a főpróbája. Az 1935. június 7-i napra így emlékszik vissza Lapu Istvánné: „Pünkösdi hétfője a majális napja. Ebben az évben különösen szép ünnepség volt Zsámbokon. Egy hónappal előtte tanulták a táncokat, tornákat, nótákat. A környék falvainak gyöngyösbokrétásai is készültek rá, az újság is közölte, hogy Bokréta-szombat lesz a faluban. Gödöllőről különautóbusz jött, a turai és a többi állomásra kocsikat küldtek a vendégekért. Zsámbok határszélein díszruhába öltözött lovaslegények és népviseletbe öltözött lányok fogadták a vendégeket. A falu utcái, melyeken a fölvonulás történt, fölvirágozva, zöldággazva voltak. Az egész faluban harsogott a magyar banda és a cigányzene. A magyar bandások zsámbokiak voltak. A megérkezett vendégeket a község háza előtt, valamint az iskola udvarán fogadták. A vendéglátó szerep a gyöngyösbokrétás lányoké volt. Ez már gyönyörű volt. Osztrák autók a község háza előtt, az iskola mögött francia autók. Az iskolától indultunk zeneszóval, táncokkal ki a majálisba. Gyönyörű volt az erdő. Nekem ez tetszett a legjobban, amikor végignéztem a tömegen, láttam a sok kisgyereket, amint az öregasszonyok szoknyáját fogták. A fiatal menyecskék a karjukon hozták kicsijeiket, és minden gyerek, aki már beszélni tudott kérdezte: mama, mikor esszük már meg a pampuskát? Akkor elhallgatott a magyar banda, a cigányzene szólt csak. Ekkor mindenki letelepedett a fűre, leterítették a fehér szalvétát és ettük a pampuskát, szalagóriát, ki mit vitt. A külföldi vendégeket asztalhoz ültették és megvendégelték. Utána egy jó nótát húztak a cigányok, mindenki táncra perdült. Sajnos, akkor hirtelen nagy borulás támadt, felhőszakadás lett. Házakhoz menekültek az emberek és a kocsikba, autókba is. A

¹ Pálfi Csaba: A Gyöngyösbokréta története. Táncstudományi tanulmányok 1969-1970. Bp. 1970. 115. old.

² Gönyei Sándor: A Gyöngyösbokréta története (Kézirat) E.A. 5771. 3. old.

³ Pálfi Csaba: U.o. 120. old.

⁴ Gönyei Sándor: U.o. 9. old.

⁵ Pálfi Csaba: U.o. 116. old.

⁶ Szabó István 65 éves nyugdíjas, Zsámbok, Rózsa utca 23.

A Bokrétás Csoport a délvidéki úton. Szabadka, 1943. (Középen Paulini Béla és felesége, az ülő sor jobb szélén Janda József)

felhőszakadás sokáig tartott. Ezt bizony a külföldiek már megsokallták és az ország távolabbi részeiből érkezettek hazamentek. Akik kivárták a vihar végét – ez már estefelé volt –, azoknak az iskola udvarán megtartották a műsort. A szomszéd község gyöngyösbokrétásai előadták dalaikat, táncaikat. Befejezésül a zsámboki gyöngyösbokrétások és iskolások zárták le az ünnepélyt. Ez a nap felejthetetlen élmény volt számomra.”⁷

1935. június 19-20-án az Országos Bokréta Szövetség Budapesten népművészeti kiállítást rendezett, amelyen Boldog és a Zsámbok képviselte a Galga völgyét.⁸ A zsámbokiak a gúnaras és a kácsdomikács játékokat mutatták be. Mindkét játék nagyon népszerű volt a fiatalság körében. A „Gúnaras” játéknál a lányok, legények körbejárnak, a kör közepén a „gúnár” áll, akinek a játék végén párt kell választania. Aki pár nélkül marad, az lesz a „gúnár”. A játék szövege a következő:

*Elvesztettem a gúnárom, gúnárom,
Én azt keresni járom, -ni járom
Merre van a kiscsupor, nagycsupor,
Amibe a jó meleg bor belefoly.*

*Itthon vannak a mi ludaink, ludaink,
Három fehér, három fekete, fekete.
Gúnár, gúnár, liba gúnár az eleje,
Szabad a levele, kinek nincsen párja, ez lesz a gúnárja.
Te vagy a gúnár!*

Igen népszerű volt a gyermekek körében a Kácsdomikács hidas játék is. Egymás kezét fogva mennek a hídon át, aminek pillére két lány karja. A dal szövege:

⁷Lapu Istvánné 64 éves nyugdíjas, Zsámbok, Kossuth u. 79.

⁸Janda Józsefné 74 éves, Zsámbok, Kossuth u. 52.

A zsámbokiaik Kassán (1943). Középen Janda Sándor, a csoport vezetője.

*Kácsdomikács, zsámboki szakács
Légyen bátor jó vitéz, hídon megyünk által.
Azt üzente az újasszony, hogy minékünk bidat adjon.
Kácsdomikás, zsámboki szakács.⁹*

A zsámboki csoport 1937. május 19-én szerepelt az olasz király fogadásán. Itt a zsámboki népi játékok közül a Járom az urbánum és a Termett a meggyfát adták elő. A legváltozatosabb játék volt az „Uborkáné”. Egy lány a körben, a másik a körön kívül ment, és énekelték:

*Járom az urbányom, járom,
Csak egyedül magam járom,
Szeretem szívem személyét,
Akit szeretsz, emberségét, cuki te!*

Ezután a körben járó választott egy lányt, aki őt követi. A körben levő meg ezt mondja: „Mít kerülöd, mit fordulod az én házam táját?” A kívül lévő feleli: „Azt kerülöm, azt fordulom, megszerettem Bözsi lányod”. A belső meg ezt mondja: „Bözsi lányom nem adhatom «kacsintó» nélkül, abban pedig hat ló legyen, mind a haton csengő legyen!”¹⁰

Az 1938. augusztus 8-án rendezett bokrétásnap volt a legszervezettebb. Az egész falut mozgósították. A vonaton érkezőket lovas kocsik várták a turai állomáson. A felnőtt bokrétások mellett a zsámboki „kis bokrétások” is szerepeltek. Ezen a napon Csoór Lajos országgyűlési képviselő is ott volt.¹¹

A zsámboki csoportnak ez volt az utolsó olyan föllépése, amelyet Csincsurá tanító úr vezetett, ő ugyanis 1941-ben bevonult katonának. A csoport vezetését Janda József iskolaigazgató tanító vállalta el. Ő már évek óta gyűjtötte a szokásokat, játékokat, melyekből egy kis könyvet szerkesztett és ezt saját kiadásában meg is jelentette.¹²

Janda tanító úrral már ritkábban szerepelhetett a csoport, mert az egyre sokasodó katonai behívások hatására csonkultak a bokréták, így a zsámboki is. 1941-ben még részt vettek a

⁹Molnár Balázné 62 éves nyugdíjas, Zsámbok, Tulipán u. 5.

¹⁰Lapu Istvánné

¹¹Molnár Balázs 65 éves nyugdíjas, Zsámbok, Tulipán u.5.

budapesti bemutatókon. Itt a zsámbokiak a lakodalmat mutatták be. Nagy sikerük volt. Kodály Zoltán is gratulált szerepelésükhöz.¹³ Az utolsó Gyöngyösbokrétás évet 1943. jelentette. A Hagyomány Szava című újságban ezt olvashatjuk: „A Bokréta Szövetség egy új, de ismét 120 főből álló csoportja, felsőbb utasításra a Délvidékre megy.”¹⁴ A zsámbokiakat délvidéki útjukra Palulini Béla is elkísérte. Sokat biztatta a csoportot, ragaszkodott a hagyományokhoz.

Úrbán Andrásné így emlékszik vissza az útra: „A Délvidékre mentünk, mikor volt a visszacsatolás. No oszt a Gyöngyösbokrétát fölvonultaták különböző falvakból több helyen is. Szegeden vótunk két nap. Akkó vótunk Szeged, Szabadka, Zombor, Újvidék, Zenta. Majd visszamentünk Szegedre még egy napot, mer szóval annyira nagy vót a nézőközönség, hogy muszáj vót újra még Szegedre visszajönnünk. Mindenütt a színházak zsúfolásig voltak. És mindenütt mondom, ahogy vonótnak, mentünk lesátunk a vonatról mindenütt nagy ceremónia vót ottan a honvédség részirül. A katonaság látott el bennünköt élelemmel, szállással, mindennel. Mindenütt az utcán a népek kint vártak.”¹⁵

Ezen a délvidéki úton volt a zsámbokiak utolsó föllépése. Ezt követően még helybeli szereplései voltak, azonban a Bokréta hamarosan fölbomlott.¹⁶ Ennek legfőbb oka az volt, hogy egyre sokasodtak a katonai behívások. A háború hatására az embereken félelem lett úrrá. Sokan bevonultak katonának és ez a Bokréta fölbomlását eredményezte.¹⁷

A bokrétástagok megítélése a faluban igen eltérő volt. Sokan csúfolták a bokrétásokat. A falu szépeinek mondták őket. Sokan pedig irigykedtek rájuk, mert nem mindenki kerülhetett be a csoportba. Aki rossz mozgású volt, az nem lehetett bokrétás.¹⁸

Irigyelt személyek voltak a bokrétások, de ez még inkább összekovácsolta a tagokat. Persze a szereplések, az utazások során szerzett élmények is közelebb hozták az embereket egymáshoz. Nemcsak barátságok, de házasságok is születtek a bokrétások között. A szerepléseken, a próbákon kívül is összejöttek az emberek: „Azt lehet mondani, hogy a csoport baráti társasággá alakult. Együtt voltunk nem éppen csak próbák, szereplések alkalmával, hanem úgy másban is. Egymásnak segítettünk, különösen télen tőkét kiszedni, vagy fát vágni. Hárman-négyen összegyűttünk, oszt akkor haladt a munka. Munka után oszt egy kicsit elmentünk mulatni, kicsit borozni, poharazni.”¹⁹

Végigkövetve a zsámboki Bokrétát elmondható, hogy megalakítása mindenképpen pozitív tett volt. Egyrészt azért, mert kimozdította az embereket a sivár, dolgoz hétköznapiokból. Utazhattak, ami rendkívüli élmény volt számukra, hiszen a zsámbokiak, mint általában a falusi emberek, igen zárkóztak voltak. Ez az elszigeteltség eredményezte a hagyományok fönmaradását, melyeket aztán bokrétás szerepléseik során bemutattak. Másrészt pedig Zsámbokon is közelebb hozta az embereket egymáshoz, tehát közösségformáló ereje volt. A zsámbokiakban tudatosodott a hagyományörzés jelentősége, fontossága. Hogy így van, azt mutatja ma is meglévő népviseletünk, a népi játékok, a lakodalmi szokások világa.

A mozgalom értékelésével 1945. előtt és után is sokan foglalkoztak. Pálfi Csaba néprajzkutató így vélekedik a mozgalomról: „A bemutatók népművészeti anyaga többségében értékes, hiteles hagyományanyagot képviselt, s ezek jó része a Gyöngyösbokréta nélkül feledésbe merült volna. Számon tartunk olyan, a bemutatókra helyileg rekonstruált táncokat és szokásokat, amelyekkel a későbbi kutatók mármint «eredeti» hagyománnyal találkozhattak. A bemutatóknak így a hagyomány megőrzésében, de megmerevítésében is jelentős szerepük volt.”²⁰ Valóban, a mozgalom érdemeit mindenképpen el kell ismernünk, hiszen a Gyöngyösbokréta nagy szolgálatot tett azzal, hogy a városi embernek megmutatta a faluban rejlő értékeket, gyűjtötték és megőrizték a nép szokásait, hagyományait, dalait, táncait. Tudatosította a falu népében a saját értékeit. Ma még fontosabb hagyományaink ápolása, ében tartása a fiatalág körében. Ebben a munkában támaszkodhatunk a régi bokrétástagokra, s adhatjuk tovább a megőrzött örökséget.

Hajdú Katalin

¹²Szabó István 65 éves nyugdíjas, Zsámbok, Rózsa u. 23.

¹³Janda Józsefné 74 éves, Zsámbok, Kossuth u. 52.

¹⁴A Hagyomány Szava 1943. I.sz. 3.old.

¹⁵Úrbán Andrásné 62 éves nyugdíjas, Zsámbok, Deák F. u. 60.

¹⁶Ujváry Ferenc 75 éves, Gödöllő, Mátvás kir. u. 25

¹⁷Makádi Mihály

¹⁸Papp Jánosné 66 éves, nyugdíjas, Zsámbok, Humyadi J. u. 2.

¹⁹Molnár Balázs

²⁰Pálfi Csaba Gyöngyösbokréta. Néprajzi Lexikon II. Bp. 1979. 368.old.

A Kriza János Néprajzi Társaság

Az 1989-es decemberi fordulat olyan változásokat indított el a romániai társadalmi-politikai életben, amelyek kezdetben ígéretesebb, később higgadtabb távlatokat nyitottak a romániai magyarság életében.

A hatalomváltás szinte természetesen magával hozta a nemzetiiségi intézmények megalakítását, újjászerveződését. Ennek a folyamatnak a során 1990 januárjában felvetődött annak a gondolata, hogy a fiatalabb néprajzkutatók hozzanak létre egy érdekvédelmi szervezetet, egyfajta kutatócsoportot. Később világossá vált, hogy erre nem adottak az anyagi feltételek, másodsorban egy szélesebb szervezetre volna szükség, mely átfogná a Romániában élő és dolgozó néprajzkutatókat.

Az előzmények ismeretéhez el kell mondanunk, hogy a második világháború utáni években Romániában megszűnt a szervezett néprajzos képzés. Szakembereink közül egyesek akadémiai kutatócsoportban dolgoztak Kolozsváron és Marosvásárhelyen (pl. Faragó József, Nagy Olga, Almási István, Olosz Katalin), mások múzeumok néprajzi részlegeiben munkálkodtak (pl. Kós Károly, Gazda Klára). Nagyon sokan tanárként, pedagógusként szabadidőben gyakorolhatták hivatásukat: pl. Szenik Ilona, Jagamas János, Szentimrei Judit, Péntek János, egy ideig Kallós Zoltán stb. Ez a generáció az 1968 utáni években nagyon gazdag publikációs munkát fejtett ki. Elsősorban a Kriterion Könyvkiadó gondozásában a romániai magyar néprajzi tájegységek népművészetéről Kós Károly, Nagy Jenő és Szentimrei Judit adott ki reprezentatív kiadványsorozatot. Faragó József, Kallós Zoltán, Nagy Olga, Vő Gabriella pedig a népköltészet terén végeztek hasonló munkát. Az 1970-es évek kedveztek a népzenei kutatómunkának is, így jelenhettek meg Jagamas János, Almási István és Szenik Ilona művei. Mellettük nagyon sok gyűjtő jelentethette meg kéziratait: pl. Albert Ernő, Ráduly János, Fábian Imre, Bura László, Seres András, Gazda Klára stb. Az amatőr gyűjtőket, kutatókat a *Népművészeti Dolgozatok* öt kötete serkentette további munkára.

Kutatóink nagy része magyar nyelv és irodalom szakot végzett, akik egyetemi tanulmányaik idején népköltészetet és etnológiát hallgattak. Az egyetem elvégzésekor szakdolgozatot írhattak néprajzi témából, majd később a különböző tanári fokozati vizsgákra szintén készíthettek néprajzi jellegű dolgozatokat. Irányításukban elsősorban Péntek Jánosnak volt döntő szerepe. Gyűjtőink saját elhatározásukból, egyszerűzetükből fordultak a kutató munkához. Szakismereteiket elsősorban autodidakta módon szerezték. El kell mondanunk még azt is, hogy a különböző kiadványok szerkesztésében nagy szerepet játszottak Faragó József, Kós Károly, Szabó Zsolt, András János, akik tanácsaikkal, véleményeikkel hozzájárultak gyűjtőink szakfilológiai képzéséhez.

1978–1983 között a *Korunk* folyóirat pártfogásával fiatal, néprajzkutatás felé „kacsingató” egyetemistáknak rendszeres néprajzi, szociológiai előadásokat tartott pl. Imreh István, Egyed Ákos, Faragó József, Kallós Zoltán, Almási István, Szenik Ilona, Gáll Ernő, Ion Aluș, Péntek János és különösen Nagy Olga. Akik részt vettek ebben a körben, azok kezdtek 1990 januárjában mozgolódní és szerveződni. Hamarosan sor került Kolozsváron az alakuló gyűlésre. Ezen elhatározták, hogy megalakítják a Kriza János Néprajzi Társaságot, mely a romániai magyar néprajzkutatók érdekvédelmi szervezete lesz. A társaság programját kedvezően láttamozta a művelődési miniszter, és ezután június 15-én Kolozsváron az Ügyesség jogi személyként hivatalosan is bejegyezte.

A társaság alapszabályzata hasonló a Magyar Néprajzi Társaság és a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság alapdokumentumaihoz. Konkrét célja, hogy legális keretben teremtsen a romániai magyar néprajzkutatók együttműködésére. Olyan új szervezeti és működési formákat keres, melyek a megváltozott időkben, a megváltozott lehetőségek között elősegíthetik a hazai néprajzi kutatómunkát.

Terveink között szerepel Kolozsváron egy néprajzi adattár, dokumentációs központ (könyvtárral, archívummal) létrehozása. Másodsorban egy perodika, évkönyv kiadása, valamint gyűjtési útmutatók sokszorosítása, harmadsorban rendszeres tudományos ülésszakok, tanácskozások, szemináriumok összehívása. A fiatalok számára gyűjtőtáborokat szerveztünk pl. július 26-tól Erdővidéken, Kisbaconban és augusztus 15-től Gyimesközéplokon. Társaságunk tiszteletbeli elnöke Almási István, elnöke Pozsony Ferenc, titkára Salat Zakarias Erzsébet.

Örömmel üdvözljük, hogy a kolozsvári tudományegyetem magyar tanszékén belül próbálják megoldani a néprajzos képzést is. A magyar nyelv és irodalom főszak mellé 1990-től kezdődően a néprajz mellékszakot is lehet választani. Ez enyhítene a szakemberképzésen, habár csak egy önálló tanszék és néprajz főszak oldaná meg igazán a szakemberek hiányát.

Hangsúlyozzuk, hogy a társaság nem egy nemzedék csoportosulása, hanem átfogó érdekvédelmi szervezete kíván lenni a romániai magyar néprajzkutatásnak. A fiatalok számítanak a tapasztaltabbak tudására, az idősebbek pedig a fiatalok munkabírására és lendületére. Tudjuk azt is, hogy nem szigetelődhetünk el a környező országoktól, s itt elsősorban a Magyarországon dolgozó kutatóktól. Közös céljaink vannak, habár mások a szakmai, társadalmi és politikai feltételek. Úgy érezzük, hogy most már alkalom nyílik arra is, hogy tanuljunk egymástól, elsősorban a tudományág szakmai tekintélyeitől, másodsorban a szakmai információáramlást és kommunikációt kell előremozdítanunk közös ülésszakok, kiadványcserék, gyűjtések keretében.

Pozsony Ferenc

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Honismereti Alap

A fenti cím talán többet ígér a maga „hivatalosságával”, mint amire ez a rövid írás vállalkozhat. A Honismeret szerkesztői arra kértek, hogy adjak rövid tájékoztatást a mozgalom anyagi támogatásának egy nálunk bevált formájáról. Mivel az elmúlt évek e vonatkozásban is számos változást hoztak, a történetek talán már markánsabban rajzolják meg az eredeti célkitűzés lehetőségeit, s alkalmat adnak néhány tanulság megvonására is. Az itt bemutatott támogatási forma elsősorban úgy kíván ötletet adni, hogy egyszerűen annak továbbvitelére, valódi megvalósítására bízzat – a mostani helyzet figyelembevételével. A hozzá fűzött néhány megjegyzés pedig teljesen szubjektív, bizonyára sokan nem osztják azt a honismereti mozgalom anyagi lehetőségeinek és igényeinek megítélésében.

A Megyei Honismereti Munkabizottság kérésére 1986-ban jött létre a *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Honismereti Alap*. Ennek anyagi bázisát a Megyei Tanács évenkénti 100 ezer forintos támogatása jelentette. Mint az elnevezés is jelzi, az eredeti elképzelések szerint még számos szerv, szervezet, intézmény támogatására számítottunk, ám – leszámítva Miskolc Város Tanácsának két esztendőben adott 20–20 ezer forintnyi támogatását – nem tudtuk bővíteni ezt a kört. Nem feledhetjük persze, hogy akkor még nem volt törvény az egyesületekről, nem volt új adótörvény sem, ami azért hagyott egy keskeny mezsgyét az adóalpból leírható adományok számára, s összességében sem voltak előképei a támogatás ezen formájának. Mégis, a megyei honismereti mozgalomban tevékenykedők talán többet tehattünk volna a mecénások megkereséséért.

Talán némi mentségül szolgál, hogy a Honismereti Alap nem volt, s ma sem központi anyagi bázisa és feltétele a megyében működő honismereti körök és egyének tevékenységének. Emellett mindenki a korábbi kapcsolatai révén igyekezett szervezni a munkájához, terveihez szükséges anyagiakat. A Honismereti Alap elsősorban kisebb „rések” betömését szolgálta, s számos ügyet segített meg a maga 5–15 ezer forintos támogatásával. Nevével ellentétben tehát inkább „ráségítést” jelentett a megyei honismereti mozgalom számára.

A megyei tanács évenként utalta át a támogatását, amelyet a miskolci Herman Ottó Múzeum Baráti Körének számláján kezelünk. Felhasználásáról öt fős kuratórium rendelkezett, ám az ügyintézés már a második évtől egyszerűsödött: az igények beérkezésének sorrendjében küldtük a támogatást, s csupán néhány volt, amelyek jogosultsága külön

elbírálást igényelt. (Jellemző a meglehetősen bonyolult adminisztratív lehetőségekre, hogy a megyei tanács minden évben e sorok írójával kötött „megállapodást” az összegről, s év végén ugyancsak személyes beszámolót kért annak felhasználásáról.)

A rendszeresen támogatottak közé tartoztak a honismereti táborkok, a gyűjtőpályázatok, a különféle konferenciák, tanácskozások, a Honismereti Akadémiák részvételi költségei. Az eltelt öt esztendő alatt a Honismereti Alapból 15 kiadvány megjelentetéséhez járultak hozzá – igen szerényen, de mint példák jelzik, nem eredménytelenül. A meglehetősen bonyolult gazdálkodási rendelkezések azonban megakadályozták, hogy pl. az egyes szakkörök gyakorlati működéséhez segítséget nyújtsunk: a HNF helyi bizottságai és a helyi tanácsok nem „fogadhatták” úgy a köröknek szánt támogatást, hogy annak felhasználása kellő módon adminisztrálható legyen!

A Honismereti Alap ötéves működése egyértelműen megmutatta, hogy a honismereti mozgalom nem igazán pénzigényes, pontosabban itt a kevés pénznek is igen nagy ereje, hathatós szerepe van. (Ezzel nem kívánom persze lebecsülni – különösen az új feltételek között – mozgalmunk anyagi gondjait, útkeresését: úgy vélem azonban, hogy nem a pénzügyi kérdés mozgalmunk alapproblémája.) Természetesen a honismeret „munkásainak” és közösségeinek köszönhető az, hogy az igen szűkös „központi” támogatás is kimozdíthatott ügyeket a holtponjtjukról, és lényegesen nagyobb hatást érhetett el valódi értékétől, jelentőségétől. Úgy vélem, hogy aligha lehet túlhangsúlyozni annak a szerepnek a fontosságát, amit a Honismereti Alap megyénk mozgalmában játszott.

Amiért éppen most érdemes erről szólni, az talán az ügy aktualitása: megítélésem szerint most lehet és kell valóban működővé tenni és kitölteni ezt a formát. Bár mindannyiunkban sok bizonytalanság van, az talán nem lehet vitás, hogy a honismereti mozgalomnak (is) több forrásból kell majd táplálkoznia anyagilag az elkövetkezőkben. A remélhető és elvárható központi, valamint önkormányzati támogatásokat talán ilyen közös „kalapokban” lehet egyesíteni a magánszemélyek, intézmények, gazdálkodók támogatásával. Az egyesületek gazdálkodásáról szóló jogszabályok, az adótörvény, a – remélhetőleg szaporodó – pályázatok, s az anyagi feltételek számos más formája talán ilyen keretek között működtethető hatékonyan – persze különböző szinteken.

Nem gondolom természetesen, hogy ez az egyetlen szóba jöhető megoldás, talán nem is a legjobb. Tapasztalataink alapján azonban szívesen ajánljuk más Honismereti Egyesületeknek is a megvalósítását.

Viga Gyula

Ilus néni, a kéménci énekes

Kéméncden mindenki csak Ilus néninek nevezi, de így ismerik őt a környéken is. Megtörtént, hogy még a helybeliek sem tudták útbaigazítani a valódi nevén, Tóth Ilona felől érdeklődő idegent. Bejárta a vidék magyarlakta településeinek nagy részét, de szlovák

közönség előtt is gyakran énekelt. Több ízben vendégszerepelt Magyarországon is, ahol szintén kéméni népdalénekesként emlegetik. Mert Ilus néni és az éneklés – immár több évtizede – azonos fogalomná vált.

Egy borongós őszi napon, nem sokkal 82. születésnapja előtt beszélgettünk kéméni otthonában, ahol jó egészségben és megbecsülésben él immár nyugdíjban levő fiával és menyével együtt.

Velicsányi Ilona 1908. október 28-án született az érsekújvári járásban lévő Bélán. Szülei árvák voltak és Esztergomban szolgáltak. Házasságukból több gyermek született, akik közül csupán hatan nőttek fel, s ma már csak Ilus néni él közülük.

Szüleivel 17 éves korában Kéméndre kerültek. Leánykori élete nem sokban különbözött a többiekétől: napszámba járt, markot szedett, lovat vezetett, kapált. Jól ismerte a paraszti munkát, akárcsak férje, aki a földművelésen kívül kertészkedéssel és méhészkedéssel is foglalkozott.

Elbeszélése és az őt ismerő emberek szerint egész életében víg kedélyű volt, munka közben állandóan dúdolgatott, énekelgetett. A legtöbb dalt, amit ma is ismer, bátyjától tanulta, aki szintén nagyon szeretett énekelni, sőt hegedűvel és harmonikával kísérte az éneklő és táncoló fiatalokat, ha esténként és vasárnap délutánonként összeverődtek. Visszaemlékezése szerint az akkori fiatalok mindig vidámak voltak, még a templomból jövet is énekeltek. Gyakran játszottak színdarabokat, melyek közül máig is a legemlékezetesebb számára a Piros bugyelláris és A falu rossza címűek. Kéménd nagyon kultúrákedvelő község abban az időben. „A hitet sem tiltottak, jól éreztük magunkat. A csehek alatt is megvót mindenünk, magyarul vótak a helységek, meg az üzletek nevei is fölírva, nem úgy mint mama...” – kesereg Ilus néni.

Az idő múlásával nemcsak énekeket és színdarabokat játszott, de szívesen tanította azokat a falusiaknak is. Minden dalt szívesen énekelt, néha még éjszaka is. Ahogyan mondja: „A szíp dal az embert fölemeli.” A fiatal korában összegyűjtött és megtanult, majd több füzetbe gondosan lejegyzett dalokat, énekeket ma is ott találjuk az asztalán. Sok közülük humoros, tréfás tárgyú, de a legbüszkébb azokra az Alsó-Garam menti dalokra, melyek nagy részét máshol még nem hallotta énekelni.

Az 1960-as évek közepétől vesz részt a legkitűnőbb magyar nyelvű népdalversenyeken – nagy sikerrel. Első fellépései helyi jellegűek voltak, majd a nagy sikerek színhelyei következtek több ízben Gombaszögön és Zselízen, az országos népzenei fesztiválokon, a legkülönbözőbb járási, területi és országos méretű versenyeken sok-sok értékes helyezéssel, díjjal, oklevéllel. Vass Lajos, Czine Mihály és Budai Ilona buzdító szavait ma is dicsekedve emlegeti. Az utóbbi időkben a Tavaszi szél vizet áraszt népzenei és népdalverseny szintje „nélkülülözhetetlen” résztvevője volt. Több alkalommal Magyarországon is fellépett, szintén nagy sikerrel, hogy a sok vendégszereplést, Csemadok-évvárót ne is említsük.

Arra a kérdésre, mi a titka annak, hogy valaki ennyi sok szép éneket, dalt megtanuljon, elmondta, hogy a gyermeket már óvodás korától kezdve kell az ének, a dal szeretetére nevelni.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy a szobájában sorakozó imádságos könyvek szövegét is kívülről tudja, a 950 énekből álló Orgona hangok vagy az Arany korona imádságos és énekeskönyvet is beleértve. A szerinte népelemeknek nevezett régi karácsonyi, húsvéti, halotti stb. énekeket ma is felhasználja a templomban, ahol mint előénekes naponta megjelenik.

Tóth Ilus néni néhány éve a Csemadok kiváló népművésze kitüntetés viselője. Jó egészséget és sok boldogságot kívánunk számára, hogy unokáit és dédunokáit továbbra is szórakoztassa a Garam mente szép dalaival.

Jankus Gyula

A kíméldi a kíméldi to-ny te-se je'-te Rá szállott egy koldó feke-té-be
Szépen alatt fűde a anyosa tolla most ucspl a most ucspla leg utó legény sorsa

Rigó madár, ne szállj fel a fára Bésul ne lény elhagya a pánya
Egymet is elhagyt a bábám míg se sírol mint a rigó madár

Rigó madár ne szállj fel a fára
Inkább szállj a babám ablakára
Dalold el a szomorú nótámat,
Mert megöli szívemet a bánat.

El me-éi é a te hozzatok osti se De simetes a házatok elije
Féltves on zám ből médi a simetel Isten te bűtöd kötik össze ke-zel mit

Homályos a kisangyalom ablaka,
Barna legény most kacsintott be rajta.
Jaj, Istenem, a szívemnek de nehéz,
Erre jár a kisangyalom, be se néz.

A dalokat lejegyezte Budai Ilona.

A turawai fenyők alatt

Egy festői lengyel kisváros, Turawa mellett, tóparti fenyőerdőben felállított nagyszerű táborukban látták vendégül a lengyel házigazdák Belorusszia, Lettország, Magyarország és Ukrajna újjáéledő cserkészeteinek képviselőit. A találkozóknak kettős célja volt: egyrészt, hogy a kiscserkészekkel megismertessék az igazi cserkésztábor életét; másrészt pedig alkalmat adjanak a hazai és külföldi cserkészvezetőknek a személyes kapcsolatok kialakításához, valamint, hogy megismerhessék egymás szervezeteinek felépítését és működését, a cserkész-hagyományokat és a jelenleg folyó munkát. A közös eszmecsere hasznosnak bizonyult, érdekes dolgokat tudtunk meg egymásról.

Lengyelországban, ahol a nemzeti ellenállásban játszott szerepe miatt nem tudták megszüntetni a cserkészetet, jelenleg öt (!) szövetség működik. Létszámát tekintve ebből kettő jelentős – a Lengyel Harcer Szövetség (ZHP) és a Köztársasági Harcer Szövetség (ZHR) – 1,5, illetve 2 millió taggal. (A harcer szó magyar eredetű, harcost jelent.) Az öt szövetség képviselői egyenként mutatták be szervezeteiket, ismertetve célkitűzéseiket, munkamódszereiket. Tulajdonképpen nincs közöttük alapvető különbség: munkájuk a keresztény etikán alapul, ami gyakorlatilag szilárd társadalmi erkölcsiséget jelent a számukra, a vallás gyakorlását és a hitéletet pedig az egyén legbensőbb magánügyének tartják. Ami a szövetségek közötti viszonyt illeti, azt a másik nézeteinek elfogadása jellemzi. Nem beszélnek egymásról elítélőleg, nem akasztanak egymásra különféle jelzőket, korrektek egymással szemben.

Belorusszia, Lettország és Ukrajna cserkészszervezetei most kezdenek lábra állni. A kezdet kezdeténél tartanak, noha az emigráns szervezetek sok segítséget nyújtanak nekik. Az ő szemükben mi, magyarországi cserkészek – kétéves működés után – matuzsálemnek számítunk. Élénken érdeklődtek tapasztalataink iránt, s mi az önzetlen segítség szándékával fordulunk feléjük.

Eredményes volt ez a találkozó. Valamennyien új ismeretekkel, használható módszertani fogásokkal gazdagabban tértünk haza, de ami ennél is fontosabb, egyértelműen bebizonyosodott: szükségünk van egymásra. Ezen a földrajzi területen, nemzeteink életterén az országhatárok vagy közösek, vagy igen közeliek. Elképzelhetetlen, hogy ne alakuljon ki itt a kölcsönös érdekeltségen nyugvó gazdasági együttműködés, ami meghatározó lesz a társadalmi kapcsolatokat illetően is.

A hivatalos tárgyalások és a magánbeszélgetések folyamán akarattá érett az a gondolat, hogy 1991 nyarán újra találkozunk egymással a turawai fenyők alatt, kibővülve észt, litván, orosz, cseh és szlovák cserkésztestvéreinkkel.

Kondor Endre

KÖNYVESPOLC

Két honismereti olvasókönyv Komárom-Esztergom megyéből¹

1. A megyetörténeti olvasókönyvek – főképp a levéltárak jóvoltából – csaknem három évtizedes múltra tekintenek vissza. Az elsőt a Zala Megyei Levéltár jelentette meg Degré Alajos válogatásában, az utolsót pedig Ortutay András Komárom megyében. E publikációk között látott napvilágot e sorok írójának tollából 1967-ben a Somogy megyei helytörténeti olvasókönyv.²

A kötet elé rövid megyetörténet került a honfoglalással nyitja és 1956-tal zárja a mondanódóját. A másfél száz dokumentumból a középkort 33 (ennek is a fele a nagy múltú Esztergomra vonatkozik), a hódoltságot 25, a kései feudalizmust 22, a szabadságharcot és a neoabszolútizmust 24, a tanácsköztársaság leveréséig tartó korszakot 13, a Horthy-korszakot 15, míg a második világháború utáni korszakot 19 dokumentum képviseli. Az izléseken kiállított kötetben a válogató levéltáros nem a teljes dokumentáció közlésére vállalkozott, hanem lényegretörő kiemeléssel közölte azokat. Így a forrásrészletek a levéltár és a megye történetéhez illeszkedve, valamiféle történelmi *digestet* jelentenek Komárom megye történetéből.

A jó szemű válogató gyűjteménye nem vállalkozott sem a források értékelésére, sem pedig azok magyarázatára; a források feltüntetése azonban igen.

Csak sajnálom a megrövidített tartalmakat és részleteket, hiszen sokszor félüresen maradt oldalakon nem kellene a fehér foltoknak világítani az ürességtől, azokon jelentős többletet is közölhetek volna a dokumentumokból. Kár, hogy az értékes szövegeket az elszürkült xeroxmásolatok olvashatatlaná teszik, de az is kár, hogy hiányzik a kötetből egy válogatott bibliográfia és egy hasznos név- és helymutató.

¹ Komárom megyei helytörténeti olvasókönyv. Válogatta és szerkesztette Ortutay András. Tatabánya, 1988. – Esztergomi Helikon. Válogatta és szerkesztette Nagyfalusi Tibor és Virág Jenő. Tatabánya, 1989.

² Harminc nemzedék vallomása Somogyról (amely modellértékű levén) 583 oldal terjedelemben látott napvilágot 316 levéltári és könyvtári dokumentummal, műemlékjegyzékkel, bibliográfiával és kétívnyi képes történettel. E kötetnek – miután már évek óta nem volt kapható még az antikváriumok polcain sem – napjainkban készül második, bővített, kétkötetes kiadása.

A modern történéssz szívesen látott volna a kötetben Komárom megye történeti képből összeállított képsorokat is egy-két ívnyi terjedelemben, tudva annak igazságát, hogy a képes történelemből többet lát és tanul kis- és nagydiák, de a szakemberek is tisztában vannak a képekkel ábrázolt történelmi olvasókönyvek nevelő és oktató hatásával.

Mindent egybefogva leírhatjuk, hogy a Komárom megyei olvasókönyv jó és hasznos forrás a helytörténetet tanító tanárok és tanítók, valamint a diákok számára, ám Ortutay András levéltár-igazgató értékes munkáját nagy haszonnal forgathatják a honismereti mozgalom szakemberei és intézményei is.

2. A Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 23. köteteként látott napvilágot Esztergom irodalmának város történeti olvasókönyve, annak is az első kötete: a kezdetektől 1526-ig. A kötet előszavában Nagyfalusi Tibor tisztázta az Esztergomi Helikonra vezető kalauz művelődéstörténeti hátterét, az anyaggyűjtés helytörténeti szempontját, a tematikai „esztergomiságot”.

Az Előhegy felőli helikoni látkép után az Őrhegy – Pannónia határán címet viseli az első fejezet, Hegedűs Géza Marcus Auréliusról szóló versezettével. A második rész címe a Főváros Európa országútjain, s benne 16 forrást idéz Érszegi Gézától, Heltai Gáspártól, Makkai Sándortól, Szabó Magdától, Zolnai Lászlótól, Kós Károlytól, Darázs Endrétől, Juhász Gyulától, Arany Jánostól, Szentmihályi Szabó Pétertől, Hegedűs Gézától, Szent László és a kunok mondájából, a Chronika Slavorumból és Kodolányi János Juliánus barátjából.

A harmadik fejezet: Mentsvár – hadak árnyékában címet viseli. Ebben a Rogerius mester Siralmas énekéből idézettek után Jókai Szászország című elbeszéléséből és Makkai Sándor Sárga vihar című regényéből idéznek a válogatók történelmi atmoszférát festő részleteket, majd Gyöngyösi Fergel szerzetes életrajzából, Heltai Gáspár krónikájából, a Képes Krónikából, Thüröczy János Krónikájából, végül az Engel Pál összeállította Saecula Hungariae (1301–1438) 17 forrásrészletét.

A Központ – a humanizmus fénykörében című legerjedelmesebb fejezet 25 dokumentumot tartalmaz. Itt is az irodalom nagy neveivel találkozunk az olvasó. Jelesül: Janus Pannoniusszal, Galeotto Marcióval, Bonfinivel, Gergely Mihály, Czuczor Gergely, Tompa Mihály írásaival, Vaderna József leveleivel, Garázda Péter és Megyericsi János sírfelirataival, Bakócz Tamás körlevelével, Mikszáth Kálmán A kis primás című regényéből, Taurinus elbeszélő költeményéből és Oláh Miklós 1536-os országleírásának hetedik fejezetéből való részletekkel.

Értekes fejezete az ízléses címlappal publikált történeti antológiának Hegedűs Rajmond Irodalomtörténeti kistükre, amely a korszakok tömör művelődéstörténeti szintézisét foglalja össze. A szerzői kislexikon pedig a tanár és a diák biztonságát és eligazodását jelenti a kis kötet végétével.

A Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 1979-től induló kötetei – köztük az Esztergomi Helikonnal – a régiótn túlmutatva már arra is tud vállalkozni, hogy igényes kiadványaival a honismereti és történeti-irodalomtörténeti tudományos közművelődésnek értékes és használható publikációkban álljon a rendelkezésére. Bizunk benne, hogy továbbra is folytathatják értékes munkájukat.

Kanyar József

LUKÁCSY SÁNDOR: Ez volt március 15-e¹

1989. március 15-én végre megtört a jég. Hosszú évek óta először ünnepelhetette az ország szabadon legnagyobb nemzeti ünnepét. Bár bizonyára sokakban ott bujkált még a félelem, mégis fölemelő érzés volt látni, érezni a fölvonuló százezres tömeg hatalmas erejét, vagy este a Dísz téren a föllobbanó fáklyák fényénél hallgatni Illyés Gyula, Kassák Lajos, Petőfi Sándor szívből markoló gondolatait. Aki részese volt e nap eseményeinek, szembesülhetett a legtisztább, legnemesebb szándékkal, s talán kapott valamit abból a mámorító érzésből, ami magával ragadta ama réges-régi márciusi nap résztvevőit.

Március 15-e a szabadság születésnapja. E napnak állított emléket Lukácsy Sándor, amikor vállalkozott arra, hogy közzéteszi mindazon írásokat, beszámolókat, hírlapi tudósításokat, visszaemlékezéseket, amelyek a kortársak tollából ama sorsfordító időkben napvilágot láttak, ám java részük azóta már kis híján a feledés homályába merült.

A kötetet Petőfi március 15-e emlékére írott verse vezeti be. Az egykorú beszámolók sorában ott találjuk a költő naplójának már ismert részletei mellett az *Életképek* és a *Pesti Divatlap* tudósításait – *Jókai Mór*, *Egryssy Gábor*, valamint *Vahot Imre* tollából. (Ők hárman – Petőfihez hasonlóan – cselekvő részesei az eseményeknek, és soraikból szinte átsüt, izzik a mindenkit magával ragadó szenvedély.)

Az övéknél tárgyilagosabb, a történeteket mintegy kívülről láttató írás a Pesti Hírlap névtelen szerzőjének tudósítása a „reform-diadalról”. A cikk írója záró soraiban megállapítja: „...ki e nap eseményeit látta, meggyőződhetett, miként e nép meg van érve a szabadabb intézményekre... megérdemli, hogy azon szebb jövő örököse legyen, melynek kivívásában oly elvitázhatlan dicső részt vón”.

A következő rész négy egykorú röpirat teljes szövegét tartalmazza. A röpiratok szerzői: *Kléb István* (ügyvéd, később Kossuth mellett pénzügyminiszteri titkár, majd Szatmár megye kormány-

biztosa); *Zerffi Gusztáv* (a reformkor hírhedt alakja, aki korábban a Honderűben sorozatosan támadta Petőfit); *Birányi (Schultz) Ákos* (a fiatalon elhunyt hírlapíró, aki 1848-ban a Köztársasági Lapokat szerkesztette); *báró Nyáry Albert* (aki nemesi címe ellenére Vasvári politikai köréhez tartozott).

A négy röpirat alkotja a könyv legerjedelmesebb részét. A szerzők – azon túlmenően, hogy igyekeznek a rendelkezésre álló információk alapján a lehető legteljesebben beszámolni az eseményekről, „az előzményekkel is megismertetnek, okokat és fejleményeket latolgatnak”. Lukácsy Sándor szavaival: ők „a nagy idő első történetírói”.

A könyv következő fejezete a visszaemlékezéseké. A már ismert munkákon (a költő *Vajda János*: Egy honvéd naplójából című írásának, valamint a kalandos sorsú *Degré Alajos* emlékiratának részletei) kívül a későbbi híres orvosprofesszor, *Korányi Frigyes* önéletrajzi feljegyzése, a nyelvész *Hatala Péter* és az író-költő *Székelly József* visszaemlékezései színesítik újabb adalékokkal eddigi ismereteinket. Sajátos „nézőpontja” (a börtönablak) miatt emelem ki e sorból *Táncsics Mihály*: *Életpályám* című munkájának itt közölt részleteit. Számára tudvalevően a börtönből való szabadulást is jelentette a márciusi forradalom.

A könyv zárófejezete körképet igyekszik nyújtani arról, hogyan élte meg az ország szélesebb közvéleménye, a vidék lakossága a forradalom eseményeit. A diadalmámor szinte országos méretű. De nem kerülhetik el figyelmünket azok az őszinte aggodalmat sugárzó beszámolók sem, amelyek egy-egy visszás vagy éppen kifejezetten negatív előjelű döntésről tájékoztatnak (mint például a Pesti Divatlap április 1-jei pápai tudósítása, melyben a szerző fájdalommal említi, hogy a hatóság „korunkban, midőn az egyenlőség és igazság aranymérlege szerepel, az izraelitákat... a polgárok közé bevétetni nem engedti...”).

Meglepetéssel is szolgál a könyv. A hátsó borítón ugyanis közzéteszi *Marco Casagrande olasz szobrász szabadságemlék-művének tervét*, melyhez az egykorú leírás a következőket fűzi magyarázatul: „Hungaria szelleműs hölgy alakjában, kinek fő díszé, mintegy koronája hazánk címere, s mellén a viláogság és honszeretet tüzeit sugárzó nap: fölemelkedvén a nagylelkűség, erő, hősiség és éberséget jelképező négy oroszlántól őrzött s a 12 pesti pont allegóriáival ékesített talapzat fölét, nemes arcvonásai a szabadságot híven ábrázolják, jobbja égbé nyúló ujjával a magyarok ezreinek, sőt millióinak március 15-i egy szív és lélekkel óriásiánál fölharagott ama fogadására emlékeztetvén: Esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk! Baljában pedig diadalmi öntudattal a széttépett bilincs részét a világnak bemutatja, mely bilincs másik felét hősileg lábával tiporja, intvén a népet, hogy szabadságával visszaélni rettegjen, a közérőt szakadások által ne gyengítse, hanem inkább a testvériség s keresztény szeretet által magát konszolidálja, nehogy a zsarnoki erőszak fejünkre növe láb alól kifeszítse a rabláncokat, és

újra a népek nyakába fűzze." Az emlékmű sajnos már nem készülhetett el, ám mindaz, amit kifejezni kívánt, a mára is érvényes.

Nagyszerű vállalkozás Lukács Sándoré, még ha (mint ő maga mondja) szerepe „a kódexmásoló alázatos szerzeteseké”, hisz könyvét mások, a szemtanúk, az események részesei írták, akiknek életéről, munkásságáról a könyv utolsó lapjain rövid ismertetések olvashatók. Izgalmas, érdekes, sokoldalú információt nyújtó munka, ajánlom mindenki figyelmébe. (Minerva Kiadó, Bp. 1989.)

Oláh András

NEMESKÜRTY ISTVÁN:

Mi magyarok

A szerző minden magyart érdeklő könyvet írt. Magyar történelmet, a mai magyar országlakos szemével. Mottója: „A múltat nem lehet tőlünk elvenni. De az csak akkor a miénk, ha ismerjük.”

Az előszó hitvallás. Kifejti időszzerű gondolatait, hogy miért írta meg e magyar történelmi áttekintést. Nemzeti irodalmunk szellemi örököséként tisztázza, mit jelent magyarnak lenni. Magyarságtudatunk fő eleme: a közösen beszélt magyar nyelv. De örízni tudjuk, ha akarjuk, múltunkat. Ezt senki el nem veheti tőlünk.

Számtalan érdekes adat ragadja meg az olvasót. Már Szent László rájött: meg kell teremteni a múltat. Bár a megvakított Vazul unokája, a Szent Jobbot mégis ereklyetartóba foglaltatta s egy Váradhoz közeli bihari bencés kolostorba tetette. A falut azóta Szentjobbnak nevezik. Ma: Siniob, Románia.

A fejezetcímek alatt kis szöveg jelzi, mely korszakot öleli fel a cím. Történeti tárgyú próza, de a ma emberét eligazító, saját jelenkorbeli felelősségére figyelmeztető: vagyis politizáló. Történelmi tényeket sorol, amiktől eláll az olvasó lélegzete. Lebilincseli olvasóját.

A trianoni békeszerződés előzményeiről, következményeiről kegyetlen eseménysort, tényanyagot tár elénk. Az első világháborút közvetlenül követően meglepte a magyar társadalmat, hogy fegyverrel, hadsereggel hódítják meg a Felvidéket, a szinmagyar területeket is, a frissen létesült Csehszlovákia részére. Ugyanígy Horvátország csatlakozása a Szerb Királysághoz és a szerb katonaság előnyomulása Bácskában. De hogy egy 1916-ig semleges, sőt baráti ország, mellyel Ausztria-Magyarország 1918 májusában fegyverszüneti szerződést kötött: Románia, kihasználva Magyarország legyengült állapotát, fegyverrel vonuljon be egy vele hadiállapotban már nem lévő állam területére (melyhez elnyerték francia pártfogóik „engedélyét”), minden elképzelést fölülmúl. Ily durva, erőszakos támadás délkeleti irányból a török idők óta nem érte Magyarországot és Erdélyt. Románia megkockáztatta egész Magyarország megszállását, aztán majd eldől, mennyit kap meg belőle. Legalább a Tiszáig. Ugyanígy vélekedtek a csehszlovákok:

legalább a Dunáig! A román királyi hadsereg augusztus 4-én vonult be Budapestre. Egy hadüzenet nélküli támadó kezére került az ország fővárosa!

1920. június 4-én Trianonban a Magyar Királyság, mely Európa hatodik legnagyobb országa volt, elvesztette területe 71 százalékát (Horvátországot is beleértve). Magyarul beszélő, magát magyarnak valló lakosságából három és fél millió főt. Ilyen eset Európa történelmében (Lengyelország feldarabolásán kívül) addig soha nem fordult elő. Magyarországot teljesen feldarabolták.

Nemeskürty könyvében kitér arra: miért Magyarországot tették ilyen mértékben felelőssé az 1914-ben kezdődött háborúért a győztes hatalmak? Majd irodalomtörténeti példát mond: „Az elvesztett területeken 1918 előtt, csak a XIX. sz. folyamán olyan magyar költők és írók születtek, mint: Ady Endre, Arany János, Aprily Lajos, Bánffy Miklós, Benedek Elek, Csiky Gergely, Herczeg Ferenc, Hunyadi Sándor, Jókai Mór, Jósika Miklós, Kaffka Margit, Karácsony Benő, Kassák Lajos, Kemény Zsigmond, Kós Károly, Kosztolányi Dezső, Kuncz Aladár, Madách Imre, Makkai Sándor, Mikszáth Kálmán, Pap Dániel, Petelei István, Remenyik Sándor, Reviczky Gyula, Szabó Dezső, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Tompa Mihály, Tóth Árpád, Zilahy Lajos...”

Képzelnék el nélkülük a magyar irodalmat! A magyar nyelvet, melyet gazdagítottak és magas fokon műveltek-alkalmaztak! Nélkülük szegényebb lenne a magyar irodalom. És szegényebb is, mert ki tudja, hány Arany és Ady és Kosztolányi és Jókai és Mikszáth és Madách született 1920 óta ugyanott, ahol ők egykor, de már nem válhattak magyar írókká.

A névsor nem teljes (és lehetne sorolni pl. a zeneművészettel, a képzőművészettel kapcsolatban is), de jól érzékelteti a velünk történt szerencsétlenség arányait.

A könyv nem csak tananyag, szakemberek kutatási területe, ez mindannyiunk közös élménye. A könyv írója és kiadója abban bíznak, hogy e mű olvasói igazi szenvedéllyel mélyednek el nemzeti történelmünk 1100 évnyi eseményeiben. Abban a reményben ajánlható a nagyközönség kezébe, hogy jelenkori történelmünk, művelődésünk aktuális pillanatában igényes mesterműként, jó szolgálatra hivatott. (Dovin Művészeti Kft., Bp. 1989.)

Dr. Domonkos János

Veszprémi Történelmi Tár II.

Tudvalevő: Történelmi Tár címet viselő periodika kiadására elegendő négy alkalommal került sor: az önkényuralom korától jelent meg századunk első harmadáig – megszakításokkal – az előbb Magyar Történelmi Tár, utóbb csak Történelmi Tár nevű sorozat, melyet háromszor újítottak fel. Napjainkban pedig az MTA Történettudományi Intézete gondozza az Új Történelmi Tárat. E négy

sorozat közös jellemzője, hogy forrásközlés jellegűek, s főleg a régebbiek számos hely- és hadtörténeti vonatkozást is tartalmaznak.

Velük ellentétben az elmúlt évtizedekben jó néhány rangos kiadvánnyal jelentkező Veszprémi Műhely új sorozata, a Veszprémi Történelmi Tár, s ennek is a II. kötete (netán évfolyama?) nem a forráskiadványok számát gyarapítja, hiszen – két oldal kivételével – minden anyaga történelmi feldolgozás jellegű. Közös vonásuk azonban az a dicséretes eljárás, hogy ez az új kiadvány is bő teret szentel a hadtörténelmi anyagoknak, ugyanis a Hadikronika című rovata képezi a kötet több mint kétötödét.

Ismeretes, hogy Veszprém megye akadémiai, levéltári, múzeumi, könyvtári, közművelődési és egyéb intézményei az elmúlt negyed évszázad folyamán számos értékes kiadvánnyal, sorozattal jelentkeztek. A Veszprémi Történelmi Tár tartalmaz második kötetét forgatva megállapíthatjuk, hogy a megyei múzeumigazgatóság továbbra is érdemben járul hozzá a Veszprémi Műhely jó hírűvének öregbitéséhez. Melyben e sorozat viszonylatában meghatározó kezdeményező-szervező szerepet jutott ama Praznovszky Mihály történész-muzeológusnak, akit pár éve sodortak át Nógrádból Veszprémbe a régi rend utolsó forgószelei, továbbá munkatársának, Veress D. Csaba hadtörténésznek, két kitűnő vártörténeti kötet (Bakonyi várak, A szegedi erősség) és több értékes helytörténeti tanulmány szerzőjének. (Praznovszky korábbi, nógrádi szervezőmunkájáról a folyóirat hasábjain – a Pálmány-kötet ismertetésekor – pár éve már megemlékeztem.)

Lássuk az új kiadvány néhány formai és technikai jellemzőjét!

A nagyméretű kötet ízléses, esztétikus borítókcal jelent meg, s ez jellemzi bőséges illusztrációs anyagát: fotóit, ábráit, metszeteit, rézmetszeteit, rajzait, alaprajzait, térképvázlatait, táblázatit is. Egyedül Molnár András rövid forrástanulmánya nem tartalmaz illusztrációt. Ezt talán a memoáriró negyvennyolcas honvéddőrnagy fotójával, netán a kézirat egyik oldaláról készített felvétellel lehetett volna szemléltetni.

Ha egy 158 szövegoldalt tartalmazó kötetet összesen 153 különféle, gondosan kiválasztott, odaillő illusztráció díszít, akkor ezt a kiadványt nemcsak a kutatók, hanem a műveltebb, laikus olvasók, a diákok is haszonnal forgathatják. A hadtörténelem iránt érdeklődők jóleső érzéssel regisztrálták, hogy a borító címloldalát G. Houfnagelnek Pápa városáról 1617-ben készített, színezett metszete díszíti, melynek eredetijét a Veszprém Megyei Levéltár őrzi. A fotók közül különösen Nagyvári Ildikó remek fényképfelvételei érdemelnek külön figyelmet és elismerést. Mivel ezt az értékes könyvsorozatot a magyarországi könyvszerzők kivül némely külföldi szakműhelyek, tudó-

mányos és könyvtári fórumok is számon tartják – ezt megkönnyítendő, valamennyi feldolgozás végén német összefoglalót helyeztek el az igényes szerkesztők.

A kötet 3 rovata 13 tanulmányt tartalmaz, 15 szakember: fővárosi és vidéki kutatók, muzeológusok, történészek, helytörténészek, tanárok és a honismereti mozgalom más aktívai tollából. Az első és a harmadik rovat – a Régészet és a Művelődéstörténet – 5 régész 4 tanulmányát, továbbá hat művelődéstörténész 4 feldolgozását és 1 forrásközlését rejt magában. Mint említettem, a Hadikronika rovat a legerjedelmesebb, ebben 4 szerző 1–1 hadtörténelmi tárgyú tanulmánya olvasható. Christine Ertel bécsi régész előadásának rövidített változata német nyelven, melyhez magyar összegzés járul. Hozzá hasonlóan S. Perényi Ágota, Glaser Roland, Regénye Judit és T. Bíró Katalin régészeti tanulmányai is alapos kutatásokon, hosszú és eredményes ásatások eredményein alapulnak. Külön is kiemelni a honfoglalás korából származó veszprémi középi temetőről szóló beszámolót. A művelődéstörténeti rovatból Fülöp Gyulának, a Veszprém megyei önkormányzati igazgatásról (1945–1950), Tüskés Gábornak és Knapp Évának Padányi Bíró Márton katolikus püspökről, valamint Tölgyesi Józsefnek Dorosmai János fabulairól (1886–1966) készített feldolgozásait is haszonnal forgathatják az érdeklődők. Rejner Pál heraldikai tanulmánya köz-, had- és helytörténeti vonatkozásokat is bőségesen tartalmaz, hiszen a Nádasdyak s a velük rokon Nádasdi Darabos és Gersei Pethő családok kiemelkedő képviselői – mint például Nádasdy Tamás nádor, egykori dunántúli főkapitány – szorosan kötődtek a nagypolitikához és a közművelődés nemes ügyéhez is. Molnár Andrásnak Galsai Kovács Ernő negyvennyolcas honvéddőrnagy pápai diákélményeiről szóló forrásközlése pedig, azon túlmenően, hogy a memoáriró személye és életútja a maga teljességében is érdekes a hadtörténelmi feltárás számára, még a pápai mezővárosi magyar és német polgárorségről is érdekes adalékokat tartalmaz az 1835–1836-os évekből.

A Hadikronika rovat négy tanulmánya szintén alapos feltárási eredménye. Az elsőt V. Molnár László történész, a Zrínyi Kiadó szerkesztője írta. Tudvalevő, hogy a szerző több mint másfél évtizede foglalkozik különféle társadalom- és hadtörténeti témákkal szűkebb pátriája, a Dunántúl viszonylatában, különös tekintettel Somogy, Zala, Tolna és Veszprém vármegyékre. Avatott ismerője a kanizsai vár múltjának is, melyről nemcsak több tanulmányt, hanem már egy önálló vártörténeti kötetet is publikált. E helyütt Thury György palotai és kanizsai kapitányának történetét dolgozta fel, kiegészítve korábbi kutatási eredményeit, könyvszerzési és forrásfeltárásait. Az életrajzi és hadtörténeti vonatkozásokat kívül jelentős figyelmet szentelt a társadalmi és a gazdasági kapcsolódásoknak, a kanizsai váruralom hátteréből, a vár korszerűsítésének is. Ezáltal sokoldalúbb, hitelesebb képet vázolhatott fel arról a Thury Györgyről, aki valóban kiemelkedő szerepet játszott a Dunántúl törökellenes végvárrendszerében a XVI. század harmadik negye-

¹A Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Kiadványa (1989). Főszerkesztő: dr. Praznovszky Mihály. Szerkesztő: Veress D. Csaba. Veszprém, 1989. 158 old.

dében. Jellemző a szerző forrásfeltáró gondosságára, hogy 9 illusztrációja között három levéltári irat is szerepel, egy az Országos Levéltárból, kettő pedig a Hadtörténelmi Levéltár kevéssé forgatott, nagyon értékes anyagából, a Török kori Iratok Gyűjteményéből.

Vízi László Tamás székesfehérvári helytörténész A végvári rendszer kiépülése a Győri Főkapitányság területén című tanulmányát jelentkeztette a kötetben. Ismeretes, hogy a végvári főkapitányságok – másként: generalatusok, területi hadikörzetek, végvidékek, végvárrendszerek – kutatása még mindig nagyon sok „fehér foltot”, vitás problémát rejt magában, s hogy összegző feldolgozások ezekről elvétve is alig-alig készültek. Így Vízi tanulmánya, mely a hadikörzet 16 várát és palánkvárát, kastélyát önálló alfejezetekben külön-külön is szemügyre veszi, mindenképpen figyelmet érdemel. Imponáló a szerző széles körű szakirodalmi, had- és helytörténeti tájékozottsága, könyvészeti anyagismerete is. Mindazáltal felhívom a figyelmét a Hadtörténelmi Levéltár fenti TIGY-anyagára – mind a 13 iratdobozra –, illetve az Országos Levéltár különféle katonai fondaira, mert ezek nélkül nem lehet végleges, részletes, megnyugtató eredményekhez jutni. A győri végvárvidék mellett valóban külön kell tárgyalni a tőle függetlenül, önálló parancsnoklási jogkörrel rendelkező Komáromot (melyről különben Kecskés László már szép vártörténeti kötetet publikált a Zrínyinél) és a mindenkor alája rendelt Tatát (ha magyar kézen volt, még Geszttest) is, sőt Pápa és a Dunántúli Főkapitányság problematikája is beható kutatásokat igényel a továbbiakban. Ugyanis Győrtől függetlenül, évtizedeken át külön generalatus székelye volt Pápa vára is, melynek fénykora Enyingi Török Ferenc országos – és nemcsak pápai! – főkapitány működésének idejére esett, éppen a XVI. század harmadik negyedére. Ehhez viszont célszerű lesz átnézni az Enyingi Törökök családi – gyakorlatilag teljes egészében katonai vonatkozású – levéltárát is, melyet szintén az Országos Levéltár őriz, a kisebb családok levéltárait tartalmazó fondban. Kritikusabban kell megvizsgálni a Balatonfelvidék némely várának hovatartozását is, mert előfordult, hogy valamely időszakban egyesek – a magánföldesúriak – sem Győr, sem Kanizsa alá nem tartoztak. Azután fel kell tární egypár kimaradt kis hegyvár történetét is, mint például a Csobánccal szemközt fekvő Hegeyédét is, melyet 1562 áprilisának második hetében semmisített meg Eckhardt Salm zu Neuburg győri főkapitány, Nádasdy Tamás nádor, továbbá Zala, Sopron és Vas vármegyék, valamint Enyingi Török Ferenc Pápan székeldő dunántúli főkapitány egyesült csapatai, amidőn visszafoglalták a törököktől.

A két török kori témán kívül két II. világháborús hadtörténeti tanulmány is helyet kapott a Hadikronika rovatban. Közülük az első a jeles veszprémi történész-muzeológus, Veress D. Csaba tollát dicséreti: Veszprém megyeiek a domni fronton. I. rész. A mozgósítástól a Don menti állásharcokig (1942. február 24–szeptember 18.). A szerző a tőle megszokott igényességgel,

rendkívüli aprólékossággal, módszeresen, objektív mérlegeléssel tárta fel e sokáig eléggé kényesnek számító hadtörténelmi témát. Nem annyira könyvészeti anyagokra, mint sokkal inkább a Hadtörténelmi Levéltár gazdag irategyüttesére támaszkodott, sőt merített a Veszprém Megyei Levéltár irataiból, továbbá az általa felkutatott balatonfűredi és veszprémi szemtanúk visszaemlékezéseiből is. Érdeklődéssel várjuk tanulmányának II. részét.

Az utolsó hadtörténelmi feldolgozás ugyancsak II. világháborús témát tárgyal Huszár János pápai helytörténész tollából: Ejtőernyős krónika (1938–1941) címmel. Bőségesen merített ő is a Hadtörténelmi Levéltár vonatkozó fondjaiból, továbbá megvallatott 12 háborús veteránt, s átnézte a pápai tanácsházán és a katolikus plébánián őrzött halotti anyakönyveket is. A témakör országos vetületeinek kutatói haszonnal forgathatják ezt a hézagpótló tanulmányt is, melyet szintén kívánatos lenne folytatni, legalább 1945-ig.

Dr. Praznovszky Mihály e színvonalas Veszprém megyei kötet előszavában ekként fogalmazott: „Reméljük, tán a jövő nemzedékei értékelik: ebben az ellentmondásos, helyenként fenyegető tempójú évtizedben s annak is a végén nekünk volt bátorságunk nem az ellilánó értékű és súlyú, hatalmi küzdelemekben görcsülő politikával foglalkozni – hanem következetesen vállaltuk és végeztük eredendő feladatainkat: múltunk kutatását, emlékeink megőrzését és bemutatását... A lényeg nagyon is hétköznapi: a bizonytalan jelenben felmutatni a biztos múlt értékeit, hogy a jövő is létrejöhessen. Reménykedjünk benne.”

Ebben reménykedik a recenzor is, hiszen a Veszprémi Történelmi Tár e köteté is azt bizonyítja, hogy a Pannon táj nagy múltú régióinak sorában a „veszprémi műhely” továbbra is számottevő tudományos értéket és kulturális szerepkört képvisel.

Dr. Fenyvesi László

DESCHMANN ALAJOS:

Kárpátalja műemlékei

E kötet megjelenésével olyan könyv került az olvasókhoz, amelyet sok évtizeden át nélkülözni voltunk kénytelenek. A mai ember számára alig ismert, vagy teljesen ismeretlen építészeti, történelmi és egyháztörténeti emlékeket ölel fel, amelyet saját hibáinkon kívül eddig nem ismerhettünk meg.

A könyv címét tekintve műemlékek ismertetésére vállalkozott a szerző, de úgy érzem, ennél többet nyújt. Ha figyelmesen olvassuk a könyvet, nemcsak az emlékek, de az emlékeket létrehozó és megtartó (emlékeket megőrző) emberek sorsa is kirajzolódik. Megelevenedik előttünk az elmúlt viharos évszázadokban itt élő magyarság élete, különös tekintettel a XX. századra.

A települések, építészeti emlékek elemzése során arra is rádöbbenünk, mennyire folytonosak,

az általános magyar építészeti kultúrával azonosak ezek a kőbe, fába faragott, kőből vagy fából alkotott emlékek. Ezt a folytonosságot még a magyarságot kényszerűen elválasztó határok sem voltak képesek lerombolni. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az ott élő magyarok lelkéből sem lehetett kioltni a hovatartozás tudatát, noha ezt néha nagyon embertelenül, kegyetlen drasztikussággal végezték.

A könyvben közölt képeket nézve nagyon ismerősek a várromok, várak: Szerednye, Nagyszőlős, Ugocsa, Munkács vára, a szentmiklósi várkastély stb. A középkori kis templomokat tekintve a Szabolcs-Szatmár megyei kis templomokkal von párhuzamot akaratlanul is az ember, de bizonyos értelemben még a dunántúliakra is emlékeztetnek pl. a Gerényi-rotunda. Ha középkori falfestményeit nézem, óhatatlanul megjelennek a szalonnai kis körtemplom falképei, vagy a kővágoórsi evangélikus templom, de legjobban a vele-méri római katolikus templom falfestményeire emlékeztet. Mindez az említett egészet, a folytonosságot bizonyítja, de ugyanez a helyzet a középkori épületek tekintetében, vagy ha a városok utcaképeiről készült fotókat, akvarelleket nézzük. Ezek az építmények európai szinten, európai ízléssel készültek az elmúlt századokban. A Kárpátján élő magyarság még beszédében, tájszólásaiban sem változott lényegesen az elmúlt hetven évben, sőt ezeken a területeken – talán kényszerűségből – jobban megőrizték hagyományait, mint az anyaországban. Nálunk ugyanis a néphagyomány megőrzése helyett a „haladó hagyományt” próbálták elfogadtatni – sajnos nem is sikertelenül. Az eredményt ismerjük.

Ezt a könyvet melegen ajánlom nemcsak a műemlékkel foglalkozóknak, de a turistáknak is, különös nyomatékkal pedig az ifjúságnak. A felnövekvő generáció részére bizonyos értelemben történelmi hiányt pótló is lehet ez a könyv. Ezen túlmenően nagyon jó volna, ha eljutna e könyv a városi és falusi könyvtárakba, hogy minél többen megismerjék e tájat és népünknek ezt a sokat szenvedett részét. Végül, de nem utolsósorban nagyon jó volna, ha ez a könyv fogantatásának helyére, a Kárpátjára is eljuthatna, sőt Erdélybe és a felvidéki, délvidéki magyarsághoz is. Mindez azonban a szegénység, a magas ár miatt nem könnyű feladat. Ebben nélkülözhetetlen a társadalmi összefogás és állami támogatás, esetleg szervezetek, intézmények segítségével, sőt, bizonyos rendezvények bevételeinek felajánlása is járható út volna.

Röviden szólnom kell még néhány gondolatban a szerzőről. Deschmann Alajos Kárpátján született, tehát a gyökerei mélyek. Ilyen elmélyülten, szeretettel, szépen csak a szülőföldről lehet írni. A mű bizonyíték rá, hogy ez a szerzőnek sikerült. Nem voltak nyelvi nehézségei, megvolt a kellő helyi ismeret, meg a szorgalom, amely nélkül nem képzelhető el egy ilyen hatalmas anyag összegyűjtése, úgy levéltári, könyvtári kutatás, mint a helyszíni bejárás tekintetében. Nyilván nem hiányoztak a segítőkész partnerek sem, ami ugyancsak nélkülözhetetlen egy ekkora mű elkészítésében. (Tájak, Korok, Múzeumok kiadása, Bp. 1990.)

Mezősi József

Két néprajzi monográfia a „halott faluról”

1989-et szokás a „temetések évének” is nevezni. Ezt politikai események indokolják, ám kétségtelen, hogy két jelentős tudomány – történeti és néprajzi – monográfia is megjelent a temetőről, a temetkezésről. Hosszas vajúdas, elfektetés után a szerző halála után 28 évvel került a boltokba Herepei János könyve a Házsongárdi temetőről.¹ Balassa Iván pedig egy igen szép kiállítású könyvben összefoglalta a temetők néprajzáról maig tudhatókat.

A halál, a temetés mindenkit megráz. Nem véletlen, hogy a halálhirdetéseknél különleges kultúrája alakult ki: a temetésekre mindenki különleges gondtal és igénnyel jár el; nem hanyagolható hagyománya van az öltözködésnek és a kondoleálásnak: a nagy temetéseket a televízió közvetíti vagy tudósít róla, s ezeket milliók nézik stb. Évente egyszer mindenki elzarándokolt a halottaihoz (de legalábbis gyertyát gyújt emlékeztükre). A temető, a holtak birodalma, vagy ahogy László Gyula jellemezte, a „halott falu” szokásai természetesen a hagyományos mozzanatok megőrzése mellett átalakulóban vannak. Szinte minden faluban van már ravatalozó (ezzel megszűnt a háztól temetés), elkülönülnek a régi és új temetők. A temetők néprajzi kutatása már a múlt században nagy lendülettel megindult, mégis viszonylag szűk „sávban” haladt előre. Elsősorban egyes sírjelek eredetét, a mai a temetőknek a honfoglalás koriakkal való (nem bizonyítható) kapcsolatát vizsgálták. A teljes „környezetre”: a halállal kapcsolatos hiedelmekre, a temető fizikai és szellemi elhelyezkedésére kevesen figyeltek föl. Most tárgyalt szerzőink mellett nagy érdeme van ezen a területen Kunt Ernőnek, aki az utóbbi évtizedben két jelentős munkát is letett e témában az asztalra.

A két most tárgyalandó monográfia szerzőinek életútja egy ponton szorosan összefonódott. 1938-ban Herepeit a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának nevezték ki. A rákövetkező évben Balassa Iván került ugyanoda múzeológusnak. Herepei a Házsongárdi temető régi sírköveit búvárolta. Balassa a székelyföldi temetőket mérte föl. Herepei könyvét – többek között – ugyancsak Balassa Iván rendezte sajtó alá.

A „hősöket szülő és temető” város, Kolozsvár messze földön ismert, költők által sokszor megénekelt temetője a Házsongárdi temető. Herepei e szavakkal ajánlja könyvét: „A Házsongárdi temető az igazi Kolozsvár. Mindannyiunk találkozóhelye, ahol minden kolozsvárinak legalább egyszer meg kell jelennie.”

¹A házsongárdi temető régi sírkövei. Akadémiai. Bp. 1988.

²A magyar falvak temetői. Corvina. Bp. 1989.

³Temetők népművészete. Corvina. Bp. 1983. és Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Gondolat. Bp. 1987.

Talán nem szentségtörés, ha Herepei temető-monográfiáját tudománytörténeti „kriminek” nevezem. A tudós az 1585-ben megnyitott, s megannyi hírességet és egyszerű polgárt őrző temető első másfél évszázadát kutatta föl. Eldőlt, behantolt sírköveket kapart elő és megpróbálta a felirataikat rekonstruálni. A talált adatoknak levéltári anyagban nézett utána. Így minden sírról, pontosabban sírban nyugvóról igyekezett minél teljesebb képet összeállítani. A régi Kolozsvár életének minden napjai elevenednek meg ebben a könyvben – 141 fejezetben, azaz „sírköben”. Úgy szólalnak meg tudományos vallatással a Házsongárdi temető sírkövei, mit Edgar Lee Masters Spoon River-i holtjai. A sírkő-életutak reflektálnak egymásra, az életutak összekapcsolódnak, párhuzamosan futnak, elszakadnak. Herepei munkáját tehát nemcsak a Kolozsvár története iránt érdeklődők, a felirattan (epigrafia) művelői, hanem a történeti „krimik” kedvelői is bizonyára élvezettel forgatják.

Balassa Iván közel ötvenesztendő gyűjtőmunka után írta meg a magyar falusi temetők néprajzát. Gyönyörű képekkel illusztrált monográfiájában a temető és a temetkezés minden területét igyekszik bejárni. A magyar falusi temetők néprajzi kutatásának programját már 1973-ban meghirdette az Ethnographia-ban, most pedig maga próbálkozott meg az óriási feladattal.

A temetőben a hozzáértő már az első pillantásra egy tucat információ birtokába juthat, ha ismeri annak jelrendszerét. Rögtön kiderül a beavatottnak, hogy kik vannak itt eltemetve, milyen vallásúak, foglalkozásúak, neműek, korúak. Persze ezek az információk területenként és nemzetiségenként változnak. A temető jelképrendszere vizuális, ezért a színek, sírformák, díszek bírnak különleges jelentéssel. Balassa Iván könyvéből megtudhatjuk a vörös és fekete szín jelentését, a szív- és csillagábrázolásokat, valamint a növényi motívumok jelentését. Megtudhatjuk például azt, hogy a napjainkban oly elterjedt szomorúfűz-motívumra csak a reformkortól vannak adataink. A református temetők legfontosabb szimbóluma később áttevődött a gyászjelentésekre (partecédulákra) is. Érdekes, hogy gyors jelentkezése a parasztság és a polgárság körében szinte lehetlenné teszi annak megállapítását, hogy melyik irányból indult el a szimbólum terjedése.

A szerző előbb a település és a temető viszonyát mutatja be, majd belépünk a cinterembe (nem terem az, mint ahogy azt sokan képzik, hanem temetőkert!), s megismerkedünk a sírral, azok elhelyezkedésével, a temetőgondozással, a temetői szokásokkal, a temető költészetével stb. Érdekes jelenség a „halott faluban” az élők rétegződésének megfelelő elkülönülés. Külön temetkeztek gazdagok (módosabbak) szegények, s csak a temető „árkában”, határán van hely az ismeretleneknek, a keresztietlenül megholtaknak, az öngyilkosoknak. Előfordul az egyes foglalkozási ágak szerinti elkülönülés is. Vannak díszsírhelyek (közvetlen a temetőkápolna mellett), s akadnak egyszerű cseledtemetők (puszták népének). Balassa Iván szerint ez a rétegződés, rang szerinti elkülönülés a mai városi temetőkben is érezhető. Gondoljunk csak a

Kerepesi, a Farkasréti és Rákoskeresztúri új köztemetőkre!

A temetők, a temetkezés szokásainak, történetének megismerése mindenképpen egyfajta önismeretet is eredményez. Emlékezzünk csak, mit mondott Sütő András naplójában az öreg kárpitos: „Jertek majd ki a síromhoz világítani, nem azért, hogy engem lássatok, vagy én lássak valamit, mivel a föld betömi szemem, hanem, hogy saját arcotokra hulljon a gyertya világa”.

Balázs Géza

Közoktatás és tanügyigazgatás Baranya megyében (1945-1985)¹

A közelmúltban jelent meg Bernics Ferenc tollából az a kötet, amely a megye közoktatását és tanügygazdálkodását tekintti át az 1945-től a közelmúltig terjedő négy évtizedben.

A könyv első részében a szerző általános képet ad a jelzett korszakról, külön kitérve a történelmi örökségre, illetve az 1948-cal fémjelzett fordulat éve utáni fejlődésre. Itt tárgyalja az óvodákat, az általános iskolákat, illetve a középfokú oktatási intézményeket. Külön rész szól az iskolák államosításáról, amely korszakhatár az oktatásügy fejlődésében, a torzulások előidézésében. Először az államosítás politikai indítékait, az ezzel kapcsolatos kétféle koncepciót veszi sorra, majd szól a történelmi örökségről, a háború következményeiről és az újjáépítés menetéről. Ezt követően tér rá a koalíciós években zajló küzdelmek taglalására, amelyek az általános iskolák körül zajlottak. Itt kerít sort a tandíjfizetésről, illetve az általános iskola ingyenességéről, a tankönyvkérdésről, a latin nyelv oktatásának, illetve elhagyásának problémájáról, a fakultatív hitoktatásról szóló viták megvilágítására. Az 1948-as iskolaállamosítás tárgyalásánál először az 1947-es választások utáni politikai helyzet változását veszi szemügyre, sort kerít az államosítást megelőző politikai küzdelmek bemutatására és a nem állami iskolák államosításával kapcsolatos országgyűlési vitákra, valamint az ebben a kérdésben hozott határozat ismertetésére. Részletesen taglalja még az oktatási intézmények államosításának végrehajtását. Mellékletként csatolja az 1948. évi 33. törvénycikk, illetve a 8000/1948. évi VKM számú rendelet szövegét.

A harmadik részben a közoktatás tanácsi irányításáról, igazgatásáról és felügyeletéről szól. A bevezető után először a közoktatás tanácsi testületek által történő irányításáról, majd a szakigazgatási szervezetről, végül pedig a felügyelet és az irányítás alakulásáról ejt szót. Ezen rész végén sem marad el az összegzés és néhány következtetés levonása.

¹Pécs, 1989. Kiadja a Baranya Megyei Tanács, a Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja, a Baranya Megyei Levéltár, a Baranya Megyei Művelődési Központ és a Baranya Megyei Könyvtár, 310 old.

A negyedik szerkezeti egységben az iskolakörzetesítés és tanügyigazgatás témaköre kerül szóba a jelzett évtizedekben. Az itt is meglévő bevezetőt követően a folyamat szakaszait veszi sorra. Az első koalíciós kormányzás éveiként jellemzett időszak a második szakaszt több kisebb egységre bontja. 1950-től 1953-ig tart a „gyorsított fejlődés”, majd „új szakaszként” jellemzi az 1956-os politikai válság előzményeit, lefolyását, valamint a „konszolidáció” éveit 1954-től 1960-ig. Külön emlékezik az 1960-as évek reformtörekvéseiről és körzetesítési gyakorlatáról.

Nagy teret szentel az utolsó szakasznak, amelynek során kritikával illeti azokat az illúziókat, amelyek az iskolák összevonásához vezettek. Sort kerít az igazgatási változások következményeinek

elemzésére, az országos „településhálózat-fejlesztési koncepció” bemutatására, a demográfiai hullámzás hatására. Megemlékezik azokról az iskolahelyreállítási törekvésekről is, amelyek az 1980-as évek közepét jellemezték.

Az utolsó részben dokumentumokat közöl 1986-ig bezárólag, melynek első részében a koalíciós időszak, a másodikban az iskolák államosítása, míg a harmadik részben a tanácsirányítás és tanügyigazgatás időszaka szerepel.

A több intézmény közös kiadásában megjelenő kötet nemcsak értékes adalék azoknak, akik a jelzett témakör iránt érdeklődnek, hanem 1945 utáni történelmünk általános kérdéseire is rávilágít.

Dr. Vargha Dezső

Korondi fejfa (Móser Zoltán felvétele)

A mi dalaink

Népdaljegyzék nem csak cserkészeknek

A két világháború között a cserkészek révén kezdtek szélesebb körben terjedni az iratlan népdalaink, amelyeket „a hangok két nagy tanárja”, Bartók Béla és Kodály Zoltán századunk elején „felfedezett”, s azóta – avatott munkatársakat bevonva – fonográf-fal, magnetofonnal és kottafejekkel megörökített, vaskos kötetekben tudományosan feldolgozott és művészi alkotásokban is népszerűsített. Az egykori Magyar Cserkész Szövetség által 1927-ben megjelentetett (s később még tíz kiadást megért) 101 magyar népdal c. könyvecske lett kezdeti megalapozója, „fegyvertára” ennek a tevékenységnek, majd a cserkészmozgalom népi irányzatát erősítő, 1939 óta kibontakozott regös-cserkész mozgalom teremtett számára megfelelő szervezeti kereteket, bevált módszereket, lelkes fiatal „specialistákat”, akik az országszerte meg-

alakított „regös hadakban” a csapatokon belül és országjáró regös vándorlásokon végezték a néphagyomány értékei megismerésének, gyűjtésének és népszerűsítésének szolgálatát.

Napjainkban, a magyar cserkészlet újjáéledésének idején szükségesnek tartjuk, hogy a magyar cserkészek továbbra is öntudatos használói és terjesztői legyenek ősi népdalkincsünk legszebb darabjainak, beleillesztve ezt a tevékenységet a kidolgozás alatt álló új cserkészpróba-rendszerbe. Azt kívánjuk elérni, hogy cserkészeink – a cserkészpróbák fokozatainak megfelelően – meghatározott számú válogatott szép népdalt ismerjenek; elgondolásunk szerint az I. vagy újoncpróbánál az alábbi jegyzékben felsorolt 24 dalból 12-t, a II. próba megállásakor 48 dalból 36-ot, a III. próbánál 72 dalból 48-at, s az ún. regös próbánál – ez a specialistáktól elvárható „nagy ugrás” – valamennyi jegyzékbe vett népdalt, azaz 96-ot.

Jegyzékünkbe azokat a legértékesebb, legjellegzetesebb népdalokat válogattuk be, amelyek esztétikai, zenei, népköltészeti értéküknél, történeti kapcsolódásaiknál, a népeletet, népszokásokat tükröző vonatkozásaiknál, táji kötődésüknél fogva (esetleg a regöscserkész múlt hozzájuk fűződő emlékei miatt) legméltóbb képviselői népdalkultúránknak. Kezdeményezésünkkel az is célnk, hogy cserkészeink – határainkon innen és túl – olyan népdalismeretre tegyenek szert, mely minden előkészület nélkül, bármikor lehetővé teszi a közös éneklést.

Összesen 96 népdalt foglaltunk jegyzékünkbe. Legyen ez az akció a magyar cserkész felajánlása a honfoglalás 1100. évfordulójának 1995-ben esedékes ünnepségére.

A szövegek és a dallamok kiválasztásánál egyaránt szem előtt tartottuk a vázolt szempontokat. Az utóbbiak értékelésénél avatott szakemberek, Olsvai Imre és Paksai Katalin szíves segítségével érvényesíthettük zenefolklor-kutatásunk korszerű eredményeit. A dalanyag tagolásánál természetesen figyelembe vettük az életkor által befolyásolt érdeklődést és zenei készséget.

Az a reményeségünk, hogy jegyzékünket nem csak a cserkészek, hanem a pávakörök, népdalkörök, táncházak is felhasználják repertoárjuk bővítésénél, tematikus népdalcsoportok összeállításánál.

A kiválasztott dalok kottái és teljes szövegei néhány, a nagyobb könyvtárakban fellelhető kiadványban megtalálhatók.³ A dalok megtanulásához felhasználhatók a népdalokat, népdalfeldolgozásokat tartalmazó hanglemezek is.

Akciókat szeretnénk használni egy kis zene-

¹Vörösmarty Liszt Ferenchez című, ma is bámulatosan időszerű ódájának elolvasása felerősítheti bennünk azokat a gondolatokat és elszánásokat, amelyek jelentőségét a „magyar zenei nagyhatalom” két említett „hírhedett zenészenek” tanításai az eltelt kilenc évtized során ismételten figyelmünkbe ajánlottak. Ha nincsenek is kéznél könyvespolcunkon azok a kötetek, amelyek „népben-nemzetben” gondolkodó újabb neves költőnknek az említett, Vörösmarty-ódával összehangzó üzenetét tartalmazó nagy verseit (Illyés Gyula: Bartók, Bevezető egy Kodály-hangversenyhez) magukba foglalják, keressük meg a könyvtárakban.

²Balla Pétertől, legszebb népdalaink páratlan hatású terjesztőjétől hallottam a fonográf szó igen szemléletes magyar megfelelőjét. Kár, hogy ez a pompás magyar elnevezés: *hangrovo* nem terjedt el.

³Ének-zene a gimnázium I–III. osztálya számára. Összeállította: Lukin László és Ugrin Gábor. (Tankönyvkiadó, Bp. 1990.) Járdányi Pál: Magyar népdaltípusok. (Akadémiai Kiadó, Bp. 1961.) 101 magyar népdal. (Karácsony Sándor és Mathia Károly közreműködésével szerkesztette Bárdos Lajos. Kodály Zoltán előszavával.) – Kis magyar daloskönyv. (Szerk. Balla Péter) Soli Deo Glória kiadás. Bp. 1938. – 111 népi táncdal Összeállította Rajeczky Benjámi és Gönyey Sándor. Szerk.: Martin György. Zeneműkiadó. Bp. 1950. – Tiszán innen, Dunán túl. Szerk.: Borsy Zoltán és Rossa László. Zeneműkiadó. Bp. 1950.

szociológiai felmérésre is. Kérjük ezért a népzenei szakembereket és a pávakörök, népdalkörök avatott vezetőit, szíveskedjenek a Honismeret Szerkesztősége címére beküldeni annak a 12 népdalnak a jegyzékét, amelyeket terjesztésre leginkább alkalmasnak tartanak. Kérjük, indokolják is meg, hogy miért éppen a megjelölt 12 dalt választották.

Morvai Péter

Az I. próba dalai: 1. A jó lovas katonának, 2. Amott legel, 3. Arról alul kéken beborult az ég, 4. A Vidrócki híres nyája, 5. Béres vagyok, béres, 6. Csillagok, csillagok, 7. Debrecennek van egy vize, 8. Elindultam szép hazámból, 9. Engem hívnak Fábrián Pistának, 10. Érik a szőlő, 11. Fúj, süvölt a Mátra szele, 12. Hej halászok, halászok, 13. Katona vagyok én, 14. Kecskemét is kiállítja, 15. Kis kece lányom (Szellő zúg távol), 16. Kiszáradt a tóbul, 17. Látod-e babám, 18. Porca havak esedeznek, 19. Repülj, madár repülj, 20. Fölszállott a páva, 21. Sej, huj Zsabri pajtás, 22. Szivárvány havasán, 23. Tiszán innen, Dunán túl, 24. Tőtik a nagyerdő útját.

A II. próba dalai: 25. Az, hol én elmenyek, 26. Cserfakereg bocskorunk (regőscserkész-induló), 27. Csongorádi gulyaállítás, 28. De szeretnék hajnalszillag lenni, 29. Én vagyok a kunsági fi, 30. Felülről fúj az őszi szél, 31. Hej, két tikom tavali, 32. Kifeküdtem én a magos tetőre (Ti magyarok már Istent imádjátok), 33. Kimegyek a doberdói harcterre, 34. Kirje, kirje kisdedecske, 35. Kocs-márosné, gyöngyviolám, 36. Madárka, madárka, 37. Magas kősziklának, 38. Megfogtam egy szunyogot, 39. Megölték a Basa Pistát, 40. Nem

kaszálok, nem kapálok, 41. Ó, mely sok hal, 42. Sej, Nagyabonyban, 43. Serkenj fel kegyes nép, 44. Szalárd alatt, 45. Szélrül lejelgetek, 46. Szörnyű nagy romlásra készül Pannónia, 47. Telen, nyáron jökedvem van (Hajdútánc).

A III. próba dalai: 49. A csikósok, a gulyások, 50. A Csitári hegyek alatt, 51. Aj, sirass édesanyám, 52. Amoda a Kadarcs mellett, 53. A nagy bécsi kaszárnyára, 54. Béreslegény, jól megrakd a szekere, 55. El kéne indulni, meg kék házasodni, 56. Elmenyek, elmenyek, 57. Erdő, erdő, erdő, 58. Fölszántom a császár udvarát, 59. Gábor Áron rézágyúja, 60. Hallgassátok meg magyarim, 61. Hej, a Mohi hegy borának, 62. Huszárgyerek, huszárgyerek, 63. Huszárosan vágatom a hajamat, 64. Jászkunsági gyerek vagyok, 65. Jó gazdám volt nekem Balog, 66. Kincsem, komámasszony, 67. Summáját írom Eger várának, 68. Szaladj kuruc, 69. Szegény vagyok, szegénynek születtem, 70. Szól a fűgmadár, 71. Túl a Tiszán csikóslegény, 72. Vadkörtefa fehérét virágozik.

A regőspróba dalai: 73. A-B-C-D, rajtam kezdé, 74. Gerencséri utca 75. Ha még egyszer leány lennék, 76. Cifra palota, 77. A szarszói híres utca, 78. Aki szép lányt akar venni, 79. Hej, bura termett idő, 80. Erdőkön, mezőkön járó, 81. Mit búsulsz, kenyeres, 82. Hej, Vargáné káposztát főz, 83. Hortobágyon kivirult az ibolya, 84. Most szép lenni katonának, 85. Kossuth Lajos táborában, 86. János úr készül, 87. Hidló végén, padló végén, 88. Kondorosi szép csárdásné, 89. Összel érik babám, 90. Sej, barna kislány, mosogat, 91. Lement a nap a maga járásán, 92. Csinom Palkó, csinom Jankó, 93. Te vagy a legény Tyukodi pajtás, 94. Száraz tónak nedves partján, 95. Mikor gulyásbojtár vótam, 96. Bújdosik az árva madár.

Bács-Kiskun megyében is megtörtént a szervezeti megújulás. 1990. október 31-én az Országos Honismereti Szövetség megyénkbeli választmányi tagok kezdeményezésére tanácskoztak a honismereti aktivisták Kecskeméten a TESZ irodájában, amely otthont és anyagi segítséget nyújtott. A *helyzetelemzésről* szóló tájékoztató utáni vitát követő „alakuló közgyűlésen” a jelenlevők egyhangúlag elfogadták az *Alapszabályt* és kimondták a *Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület* megalakulását, melynek felvételét kértük az Országos Honismereti Szövetségbe. Ezzel egyidejűleg csatlakozási szándékukat nyilvánították a *Társadalmi Egyesületek Szövetsége* Bács-Kiskun Megyei Szövetségéhez.

Megválasztották a megyei *Honismereti Közlemények* című folyóirat új szerkesztőbizottságának elnökét dr. Sztrinkó István személyében, aki a megyei múzeum, mint intézmény vezetője támogatást ígért.

A megyei sajtóban – Petőfi Népe – felhívást adtunk közre, hogy megyénkbeli egyének és csoportok kapcsolódjanak egyesületünkhöz, készüljenek a legközelebbi közgyűlésre.

Dr. Mándics Mihály

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Általános történelmi fogalomgyűjtemény. Szerk.: *Markó László*. Novotrade, Bp., 1990. 176 old.

Baka András: Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig. A magyar nemzeti politikai gondolkodás változásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1990. 245 old.

Balassa Iván: A magyar gabonatermelés néprajza. *Néprajz egyetemi hallgatóknak*, 7. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. A KLTE Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen, 1990. 195 old.

„Balaton” – négy keréken. A Bakony és a Balaton-felvidék autóközlekedési szakvállalatának 40 éves története. Szerkesztette és a riportokat készítette *Andrássy Antal*. Kiadja a Balaton Volán. Veszprém, 1990. 178 old.

Balla Mária–Jandrics István–Kiss Zoltán: Kéthely hét évszázada. Falutörténet. Utószó: *Szita Ferenc*. Kiadja a Községi Tanács. Kéthely, 1990. 260 old.

Bánlaky Pál: Értelmiség egy kisvárosban. *Szociológiai tanulmányok*, 30. Akadémiai Kiadó, 1990. 315 old.

A szerző a XIX. század közepétől az 1980-as évekig vizsgálja Baja társadalmát. Főbb fejezetcímek: A város gazdaság- és társadalomtörténete, Az értelmiség belső szerkezete, Az értelmiség a város társadalmában, Értelmiségi magatartásmodellek, Összefoglalás és módszertani megjegyzések.

A Bláthy Ottó Ipari Szakmunkásképző Iskola Emlékkönyve alapításának negyvenedik évfordulójára, 1949–1989. Szerkesztette és összeállította: *Hárskúti Attila, Langmár Istvánné, Baricska Antal*. Tata, 1989. 86 old.

Bodó Sándor: A magyar paraszti termelés igaejének története. *Studia folkloristica et ethnographica* 26. A KLTE Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen, 1990. 220 old.

Főbb fejezetcímek: Történelmi változások és táji tagolódás az igaerő hasznosításában, Az igaerő eszközei, A fogatok, Szántóföldi teherhordó munkák, Az ember és az igaerő

állatok, Európai párhuzamok a szarvasmarha igaerőhasználásában.

Borbély Béla: Velencei-tó. Bevezető. *Dávid Erzsébet*. MTI Foto, cop. Bp., 1990. 84 old.

Boros Edit: „Kál és társai”. A Káli-medence helységnevei. *Helytörténeti füzetek*, 2. Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém, 1990. 13 old.

Burgenlandi magyarok közt. *Új Idő könyvek*. Bp. 1990. 169 old.

Végh Antal: Burgenlandi magyarok közt, *Eger György:* A burgenlandi mnagyarság történetének főbb vonásai 1920-tól napjainkig, *Csukás István:* Burgenlandi mozaik, *Szakonyi Károly:* Áttűnő idő, *Végh Antal:* Lajtán túli napló, *Bertha Bulcsú:* Több a temetés, mint a keresztelés, *Hernádi Gyula:* Az Ausztriai Református Egyház püspöke, *Gyurkovics Tibor:* Lázálmok Burgenlandban, *Végh Antal:* Egy burgenlandi magyar gazda, *Morvay Judit:* Burgenland.

Csalog Zsolt: Doku 56. Öt portré a forradalomról. Unio, Bp., 1990. 358 old.

Csány László: Kossuth kormánybiztosa. Szerk.: *Molnár András. Zalai Gyűjtemény*, 30. Szerk.: *Gyimesi Endre*. Kiadja a Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1990. 315 old.

Molnár András: Csány László a zalai reformellenzék élén, *Szőcs Sebestyén:* Csány László kormánybiztosi tevékenysége 1848 áprilisától szeptember végéig, *Hermann Róbert:* Csány László, mint a fel-dunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29–1848. január 18.), *Katona Tamás:* Csány László erdélyi főkormánybiztos (1849. január–május), *Varsányi Péter István:* A Szemere-kormány közmunka- és közlekedési minisztere (1849. május–augusztus *Molnár Ambrus:* Csány utolsó levelei, *Béres Katalin–Kiss Gábor:* Csány László kultusza Zala megyében.

Csete Balázs: Kalotaszegi fadarabok. *Series Historica Ethnographiae = A Néprajzi Múzeum tudománytörténeti kiadványsorozata* 3. Sajtó alá rendezte és az előszót írta

Selmezi Kovács Attila. Néprajzi Múzeum, Bp., 1990. 143 old.

Előszó, Kalotaszegi utcaajtók (Szerkezet, Díszítés, Jelesebb utcaajtó-készítő és faragó mesterek), Képek, Kalotaszegi fejfák, Képek.

Deschmann Alajos: Kárpátalja műemlékei. Kiadja a Tájak-korok-múzeumok Egyesület, Bp., 1990. 230 old.

A színes képekkel gazdagon illusztrált, részletes térképpel is ellátott kötet bemutatja Ungvár és környéke, Munkács és környéke, Beregszász és környéke, Nagyszőlős és környéke, Huszt és környéke, valamint Técső és a Verhovina egyházi és világi műemlékeit. A kalauz használatát megkönnyíti a kétnyelvű helynévmutató, s a térségre vonatkozó igen részletes bibliográfia.

Dombrády Loránd: A legfelsőbb hadúr és hadserege. Zrínyi. 1990. 221 old.

Domokos Péter: Kállay Ferenc. *A múlt magyar tudósai*. Akadémiai, Bp., 1990. 252 old.

Erdes Mihály: Nagykunsgági barangolások. *Nagykunsgági füzetek*, 7. Kiadja a Városi Tanács, Karcag. 1989. 168 old.

Elsősorban a vidék élővilágával, természeti értékeivel foglalkozó helyismereti mű.

Erdélyi csillagok: Újabb arcok Erdély szellemi múltjából. Szerk.: *Kántor Lajos*. Héttorony cop. Bp., 1990. 229 old.

Kántor Lajos: Csillag-ügyben, *Visky András*: Janovics Jenő, avagy az értékörzés erkölcsé, *Bajor Andor*: Bánffy Miklós Erdélyi története, *Jakó Zsigmond*: Kelemen Lajos, 1877–1963, *Beke György*: Kisebbségi nemzetpolitikus, *Jakabffy Elemér*, *Balogh Edgár*: A karizmás ember, *Kós Károly*, *Gyimesi Éva*, Cs.: A teremtő fájdalom költője, *Áprily Lajos*, *Cseke Ferenc*: Önszerveződő társadalom erdélyi építője, *Balázs Ferenc*, *Benkő Samu*: Szabó T. Attila műhelyei, *Kántor Lajos*: Szabédi szabadság-kísérlete, *Markó Béla*: Költő a Koponyák Hegyén, *Dsida Jenő*, *Lászlóffy Aladár*: A fájdalomosan vigasztaló, Szilágyi Domokos.

Az Ezeréves Magyarország és a Millenniumi Kiállítás. Magyarország legszebb tájainak, városainak és műkincseinek, valamint a kiállítás nevezetességeinek fényképgyűjteménye. Téka, Bp., 1990. 270 old.

Az 1896-ban megjelent, négy nyelvű kiadvány reprintje.

É. Kovács László: Favágók, cserhántók, szénégetők és fuvarosok a magyarországi Gömörben. *Gömör néprajza XXII*. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. A KLTE Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen, 1990. 79 old.

Faggyas István: Lakosság és templomi ülésrend I. *Gömör néprajza XXVII*. A KLTE Néprajzi Tanszékének kiadványa. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Debrecen, 1990. 139 old.

Falurajzok, 1935. Faluszociológiai dolgozatok a 30-as évekből. Válogatta, szerkesztette és a kéziratokat feldolgozta *Torkos Veronika*. Kiadja az MTA Szociológiai Intézet, Bp., 1990. 201 old.

Fejezetek a tanítóképzés történetéből. 1. Bács-Kiskun megye. Szerk.: *Michller Magdolna*. Kiadja az MTA Területi Bizottsága, Szeged, 1990. 495 old.

Fekete János: A kiskunfélegyházi tanítóképző története, 1871–1957., *Bárh János*: Fejezetek a kalocsai tanítóképző történetéből, *Krajcsovszki József és mások*: A gazdasági szaktanítóképzéstől a tanítóképző főiskoláig, *Rácz Fodor Sándor*: A bajai állami tanítóképző történetéből, *Fekete Bertalan*: A bajai nemzetiségi pedagógusképzés.

Filep István: Esztergom. Bevezető. *Nagy Zoltán*. MTI Bp., 1990. 88 old.

Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó, Bp., 1990. 213 old.

Gödöllő. A történeti képanyagot gyűjtötte és a bevezetőt írta *Polónyi Péter*. Kiadja az MTI. Bp., 1989. 102 old.

Gömör néprajza XXIV. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a KLTE Néprajzi Tanszéké. Debrecen, 1990. 181 old.

Takács András: Gömör népi táncgyománnyai, *Czakó Mária*: A párválasztástól a lakodalomig a Murány-völgyi Licén, *B. Kovács István*: Adalékok a Vály-völgy hagyományos gazdálkodásához, *Duray Éva*: A kender feldolgozása, fonás, szövés és a szőttesek díszítése a Medvesalján, *Böszörményi István*: Házépítés és berendezés a medvesalji Óbáston 1929-ben, *B. Kovács István*: Erkölcs és fegyelmelés a felsővályi egyházban a jobbágyfelszaabulás előtt, *Danterné Tóth Izabella*: Vály-völgyi születési és lakodalmi szokások, *Lisszka József*: A halál és a temetés Felsővályon, *Kovács Aranka*: A felsővályi faház.

Grandpierre K. Endre: Aranykincsek hulltak a Hargitára. *Magyar titkok.* Népszava cop. 1990. 123 old.

A magyarok eredete a tarihi Üngürüsztükreben, Aranykincsek hulltak a Hargitára.

Gaszelmann Ádám–Dókané Vető Ágnes: Kiskunhalas. Beyerzető: *Szabó Károly. Hild-ermes városok.* ÉTK. Bp., 1990. 77 old.

Halász Magdolna: Cikkbibliográfia Sáros-patak 10 éves fejlődéséről. Kiadja a városi könyvtár. Sáros-patak. 1990. 362 old.

Hausel Sándor: Utcanevek Szécsényben. *A Kubinyi Ferenc Múzeum helytörténeti füzetek, 1.* Nógrád Megyei Múzeumok Igazgató-ságának kiadása. Salgótarján. 1990. 34 old.

Hétszer árvább. A moldvai csángó magya-rokról. Útravaló 2. Összeállította, *Kozma Mária.* Kiadja a Design Is Reklámvállalat. Csikszereda, 1990. 16 old.

Szőcs János: „Esdve kértek magyar pa-pot”, „Mi, Bákó vármegyebebeli magyarok”, „Anyám, anyám, édesanyám”; Szemelvé-nyek a csángó népköltészetből; Román nyelvű összefoglaló.

Hívők, egyházak ma Magyarországon. Szerk. *Lovik Sándor és Horváth Pál.* Vallás-tudományi tanulmányok, 2. Kiadja az MTA Filozófiai Intézete Bp., 1990. 339 old.

Tomka Miklós: Vallásszociológia Ma-gyarországon, *Bálint B. András:* Szabadulni a lélelemtől, *Kamarás István:* Kultúráközvetí-tés keresztény kisközösségekben, *Deme Ta-más és mások:* Egyházi intézmények vizuális kultúrája, *Kamarás István:* Lelkigyakorlatok és kultúráközvetítés, *Szántó János:* Vallásos-ság és társadalmi rétegződés, *Molnár Adri-enne és mások:* Ifjúság és vallás, *Kerékyártó P. István:* Fialatok a katolikus kisközössé-gekben, *Jóri János:* Pécs nagykorú lakosságá-nak valláshoz való viszonyáról, *Tomka Mik-lós:* A vallás változása Magyarországon, *Hor-váth Pál:* A szekularizációs elmélet működési zavarai és a vallási változás.

A honalapító Szent István. Szerk.: *Marica József.* Agricola, Bp., 1190. 121 old.

Húszéves a Rajk László Szakkollégium. Szerk.: *Sass Magdolna.* Kiadja a MKKE Rajk László Szakkollégiuma. Bp., 1990. 178 old.

Józan Péter: A halálozási viszonyok Ma-gyarországon. *Halandósági vizsgálatok 5.* KSH Bp., 1988. 83 old.

Józsa László: Kunszentmárton utcanévei. Kiadja a Kereszténydemokrata Néppárt kunszentmártoni szervezete. 1990. 89 old.

Kanyar József: Harminc nemzedék vallo-mása Somogyról. Történelmi olvasókönyv. A Somogy Megyei Tanács V. B. kiadása. Kaposvár, 1989. 713 old. (Második, bővített kiadás).

Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában. Összegejtötte: *Högye István.* Kiadja a Kazinczy Ferenc Társaság. *Borsod-Abauj-Zemplén megyei levéltári füzetek, 30.* Miskolc, 1990. 194 old.

Kelet-Európa története. A Magyarorszá-gon 1970–1985 között megjelent művek vá-logatott jegyzéke. Összeállította: *Siklós Pé-ter, Furján Gergely, Pénzváltó Mariann.* ELTE Bp., 1990. 148 old.

Keszei Dénes: Nagycenk és társközségei múltjából, jelenéből. Kiadja a nagyközségi tanács. Nagycenk, 1990. 56 old

Királyhegyes. Szerk.: *Török József.* *Telepü-lés vázlatok, 2.* Kiadja a Csongrád Megyei Tanács Művelődési Központja. Szeged, 1990. 193 old.

Erdei Ferenc: Királyhegyes, *Módra Lász-ló:* Királyhegyes: Tények és felvetések, *Bár-kányi Júlia:* Értékek mentén, *Nyilas György:* Lakni és élni, *Török József:* Királyhegyes „sajtója”, *Nyilas György:* Kutatási vázlat a királyhegyesi szociográfiai tábor munkájá-hoz.

Kis András: Az 1000 éves Kenese. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1990. 216 old.

Kocsis Károly: Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban. *ÉT-könyvek.* TIT Budapesti Szervezete cop. 1990. 117 old.

Kocsis Károly: Etnikai változások a mai Szlovákia és Vajdaság területén a XI. század-tól napjainkig. Az etnikai térszerkezet átalakulásának tanulságai. *Politikaelméleti füze-tek, 4.* ELTE Bp., 1989. 118 old.

Kohn Sámuel: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Akadémiai, Bp., 1990. 168 old

Az 1881-ben Budapesten, Zilahy S. által kiadott mű reprintje.

Kollányi Béla: Az újjáépült Budavári Palota. Műszaki Könyvkiadó. Bp., 1990. 252 old.

Kolozsvári emlékirók. 1603–1720. A bevezető tanulmányt írta és az időrendi áttekintést összeállította **Bálint József.** A forrásokat válogatta és jegyzetekkel ellátta **Pataki József.** Kriterion, Bukarest, 1990. 418 old.

„*Transilvaniae civitas primaria*”: Kolozsvár a XVI–XVII. század sodrában, a XVII. századi városkép kialakulása, Művelődési viszonyok a XVI–XVII. századi Kolozsváron, A városi emlékirat-irodalom és forrásaink; *Kolozsvári emlékirók:* Feljegyzések, tańhúvallomások a XVII. század eleji eseményekről (1603–1608); Részletek az ifjú Heltai Gáspár szerkesztette Közgyűlési jegyzőkönyvekből (1611–1617); Segesvári Bálint történeti feljegyzései (1606–1654); Lincigh János történeti feljegyzései (1621–1675); Auner Márton, Brozer Péter és Gálffy Mihály történeti feljegyzései (1663–1720); Vizaknai Bereck (Briccius) György naplófeljegyzései (1693–1717); Misztótfalusi Kis Miklós; Siralmas panasz (1697); Szakál Ferenc történeti feljegyzései (1698–1718).

A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben. A Bolyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai. Gyűjtötte és szerkesztette **Barabás Béla és Joó Rudolf.** Előszó: **Csögör Lajos.** Bevezető tanulmány és utószó **Joó Rudolf.** Kiadja a Magyarságkutató Intézet, Bp., 1990. 174 old.

Közép-Európa mozgásban – beszélgetések a rendszerváltásról. Az interjúkat készítette: **Frigyesy Ágnes.** Szerkesztette, sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: **Agócs Sándor.** Kiadja az Antológia Kiadó, Bp., 1990. 184 old.

Agócs Sándor: Közép-Európa mozgásban, **Csoóri Sándor:** A magyarság mindenütt új helyzetbe került, **Barkó Éva Mária:** A demokrácia annak kikiáltásával még nem teremtődött meg, **Benda Kálmán:** Mi mindig hűek tudtunk maradni az európai eszméhez, **Nagy Gáspár:** Nekünk kötelességünk volt a falakat tágitani, **Fodor András:** Nem árt tudni a folyamatos változásban, mikor milyenek vagyunk, **Göncz Árpád:** Az ország közérzete rosszabb a történelmileg indokoltnál, **Tollas Tibor:** Mint erdőtűz után a madarak, **Duray Miklós:** Európa politikai térképe feltehetően át fog rajzolódni, **Fodó Sándor:** Mi otthon vagyunk azon a földön, ahol élünk, **Markó Béla:** Az erdélyi magyarság sorsát rendezni kell, **Szöcs Géza:** Romá-

nának nem szabad destabilizáló gócnak megmaradnia Európa testén, **Dudás Károly:** „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk”, **Tökés László:** Járjunk mi is a fogásból szabadulók útján, **Borbándi Gyula:** A sommásan kezelt korszak ne mutathasson fel egyforma vétkeket, **Antall József:** Az átalakulás Magyarország hatalmas történelmi vállalkozása, **Bethlen István:** A repülőgépen eldöntöttem, visszatelepülök Magyarországra, **Für Lajos:** Belső erőforrásból nem lehet visszafordítani az eseményeket, **Andráshalvy Bertalan:** Az oktatás jövőnk kulcskérdése, **Csurka István:** Ahhoz, hogy minden megváltozzék, újabb összefogásra van szükség, **Surján László:** A kereszténység segít fölülemelkedni a mindennapok gondjain, **Sárossy László:** Egy jól képzett agrárszakembernek megsokszorozódik a lehetősége, **Bod Péter Ákos:** Az állami vállalat ne működhessek tartósan gyenge hatékonysággal, **Szabad György:** Az Országgyűlés elnöke eszköz legyen a népakarat legfelsőbb szintű megnyilvánulásában, **Horváth Balázs:** A rendőr a magyar nemzethez legyen hű.

Kracsencics Lajos: Egy magyar királyi vadászrepülő visszaemlékezései. Typo-kolor. Iris. Bp., 1990. 215 old.

A legkisebb királyleány kívánsága. 88 vajdasági erotikus és obszcén népmese. Gyűjtötte és az előszót írta **Burány Béla,** rajzok **Lacza Márta.** Képzőművészeti Kiadó. Bp., 1990. 169 old.

A lébényi általános iskola évkönyve, 1638–1988. Készült az iskola történetének 350. évfordulójára. Összeállította **Horváth János és mások.** Fényképek: **Wesztergom Imre.** Kiadja az iskola. Lébény, 1990. 20 old.

Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. *Az Akadémia reprintsorozata.* Akadémiai. Bp., 1990. 770 old.

Az 1897-ben Budapesten, Kókai Lajos által kiadott mű reprintje.

Mándics Mihály: A magyarországi bunyevác horvátok története – Povijest bunjavackih hrvata u Madarskoj. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Tanács V. B. művelődési osztálya. Kecskemét, 1989. 192 old.

Mátai Mária, D.: Gegő Elek. *A múlt magyar tudósai.* Akadémiai. Bp., 1990. 209 old.

Müllerné Seres Ágota: Neveléstörténeti kutatás a pedagógiai intézményekben. Válogatott bibliográfia. *A Vitéz János Tanítóképző Főiskola Kiskönyvtára 13.* Esztergom, 1990. 70 old.

A Nékosz mérnökkollégiumok. Emlékezősek, dokumentumok. Szerk.: *Hidvégi Miklós.* Kiadja a Műegyetem Baráti Köre. Bp., 1989. 316 old.

Németh János: Az esztergomi Technika Háza és a Műszaki és Természettudományos Egyesületek Szövetsége Területi Szervezetének negyedszázados története. Bevezető: *Tóth János.* Kiadja a MTESZ esztergomi városi szervezete. Esztergom, 1989. 60 old.

Néprajzi dolgozatok Bödéről. Liber memorialis Barabás Jenő hetvenedik születésnapjára. Szerk.: *Hála József, Horváth Gyula.* Kiadja a Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendre, 1990. 172 old.

Hála József és mások: Adalékok Böde megismeréséhez, *Lackner Mónika:* Adatok Böde gyűjtőgető gazdálkodásához, *Balogh Balázs:* „Gyántásfa” készítés Bödén, *Baksa Brigitta:* A kender termesztése és feldolgozása Bödén, *Uő:* Adatok Böde szőlőműveléséhez, *Gulácsi Zsuzsanna:* A gyümölcs és felhasználásának hagyományos módja Bödén, *Baksa Brigitta és mások:* Mutatvány Böde XX. századi táplálkozáskultúrájáról, *Sándor Ildikó:* A tanító névnapj közönlítése Bödén, *Uő:* Halottvirrasztás Bödén, *Horváth Gyula:* A „bakcsacsi”-tól a „siterezés”-ig, *Balogh Balázs:* Egy uradalmi kocsi munkája a zalaszentmihályfai majorban.

Nótárius. 1988/2-3. A zalai honismereti mozgalom folyóirata. Kiadja a Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1989. 86 old.

Mejlinger Katalin: Zala megyei képviselő 1848-1849-ben, *Sándor Pál:* Deák Ferenc politikai pályakezdetje Zala megyében (1824-1832), *Srágli Lajos:* Az alsódeneszlaki könyvtár és olvasói (1931-1947), *Foki Iboha:* Teleki László levele Zala megye Közönliségéhez, *Tar Ferenc:* „Elhunyt Vörösmartynk vagyontalan családjának ügyében...” Deák Ferenc levele Königmayer Károlyhoz, *Cséby Géza:* Esőért való imádság egy XIX. századi imakönyvben, *Kondicsné Kovács Éva:* Helytörténeti források a középiskolai történelemórán, *Vajda Lászlóné:* A „dr. Boleratzy Gyula” történelmi díj eredetéről, *Feiler József:* Zalavár története az Árpád-korban, *Horváth Károly ifj.:* Új szintolt

a magyar népzene életében, *Tóth János:* A XVI. Országos Honismeret Akadémia Tán, *Szabó Csaba:* A Dél-Dunántúl fiatal történelemkutatónak nyári táborai, *Mátai József:* A 700 éves Egervárt ünnepeltük, *Kiss Mária:* Mogensdorfi Kultúrtörténeti Szimpozion, *Kapillerné Magyar Anna:* Múzeumi Füzetek, Múzeumok, kiállítóhelyek Zalában, Deák ünnepek Zalában, *Kiss Gábor:* Figyelmébe ajánljuk (Zalai bibliográfia), a Zala Megyei Levéltár kiadványaiból.

Örsi Julianna: Karcag társadalomszervezete a XVIII-XX. században. *Agrártörténeti tanulmányok 16.* Akadémia. 1990. 224 old.

A főbb fejezetcímek: Karcag és más települések kapcsolata, Karcag társadalmi tagozódása, Lokális csoportok, A rokonság kritériumai, A rokonsági intézmények alapja a család.

Palotai Krónika, 1990 szeptember. A csanádpalotai Kelemen László Művelődési Ház honismereti körének lapja. Csanádpalota, 1990. 23 old. (Soksz.)

Komoly Pál: Kálmány Lajos, volt csanádpalotai etnográfus, *Pánczél Józsefné:* Az áru- és terménycsere módjai községeinkben, *Bazsó Dénes:* Gyermekekjátékok, *Németi Bálintné:* „Este viszik a mennyasszony ágát”, *Uő:* Népmesék Csanádpalotáról, *Asztalos P. Kálmán:* Rossz nyár végén (vers), *Pánczél Józsefné-Erdélyi Lajos:* Jelenünk krónikája.

Parasztság és magyarság. Tanulmányok Szabó István történetirő születésének 90. évfordulója tiszteletére. Szerk.: *Rácz István.* KLTE Debrecen, 1989. 149 old.

Gyimesi Sándor: Mezőgazdasági termelés és növekedés egy jobbágyfaluban a XVIII-XIX. században: Hajduszóvár, *Oláh József:* Határrendezés a Sárréten, *Simonffy Emil:* A Mária Terézia-féle úrbérendezés az alsó-lendvai-lenti Esterházy-uradalomban, *Orosz István:* Hagyományos és modern elemek a magyarországi szőlőtermelésben a XIX. század első felében, *Borosy András:* Prédiálisok és partikuláris nemesek, *Kovács Zoltán:* Az egyházi anyakönyvek forrásértékéről, *Für Lajos:* Magyarságkutatás a két világháború között, *Rácz István:* Magyarország a kereszténység védőbástyája, *Varga János:* Útban a függetlenségi nyilatkozat felé, *Gazdag István:* Szabó István levéltártudományi munkássága, *Balogh István:* Szabó István és a néprajztudomány, *Kálmán Béla:* Helynév és személynév, *Módy György:* Debrecen környéke Árpád-kori egyházas települési kutatásáról, 1975-1985.

Pethő Sándor: Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története. Littera. Bp., 1990. 241 old.

Postamúzeumi Évkönyv. Szerk.: *Sebestyén Kálmán.* Magyar Posta Könyvkiadó. Bp., 1989. 124 old.

Heckenast Gábor: A Magyar Rádió stúdiójának története, *Szabó Miklós:* A Telefonhírmondó kezdő évei, *Krizsákné Farkas Piroška:* A távbeszélőközpontok fejlődése 1945 után, *Dr. Mészáros Vince:* A táviradtól a katedráig, *Bene Gábor:* A 300 év előtti budai postamester, *dr. Kamody Miklós:* Gyöngyös postája a városi tanács kezelésében a XIX. században, *Reöthy Ferenc:* Adatok a szemesi postalóváltó állomás történetéhez, *Kovács Gergelyné:* Az Amerikai Nemzeti Történelmi Múzeum postatörténelmi kiállítása, *Sebestyén Kálmán:* Nagyszében postatörténete, *Uő:* A Postamúzeum kiállításai (1986–1988).

Pók Attila: A magyarországi radikális demokráta ideológia kialakulása. *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, 112. Akadémiai. Bp., 1990. 194 old.

Pótó János: Emlékművek, politikai közgondolkodás. *Társadalom- és művelődéstörténelmi tanulmányok*, 7. MTA Történettudományi Intézet. Bp., 1989. 163 old.

Budapest köztéri emlékművei, 1945–1949.; Így épült a Sztalin-szobor, 1949–1953.

Szerencsés Sándor: Magyarország története a II. világháború után (1945–1975). Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek. IKVA Kiadó. Bp., 1990. 188 old.

Székely András Bertalan beszélgetései Varga Sándorral: „...ezért mind küzdeni kell”. Életút a szlovéniai magyarság szolgálatában. Kiadja a Vas megyei pedagógiai intézet. Szombathely, 1990. 164 old.

Szöke János, P.: Márton Áron. Kiadja a Szent Márton Alapítvány. Bp., 1990. 519 old.

Szemelvények Márton Áron írásaiból, leveleiből, körleveleiből és beszédeiből.

Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk.: *Szelestei N. László.* Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, 4. OSZK. Bp., 1989. 371 old.

Székely György: A középkori Magyaror-

szág művelődésének általános kérdései a kódexek tükrében, *Tarnai Andor:* A halotti beszéd retorikája, *Erdő Péter:* Kánonjogi kódexek és töredékek Magyarországon, *Török József:* XI–XII. századi liturgikus kódexekinek tipológiája, *Solymosi László:* Könyvhasználat a középkor végén, *Veszprémy László:* Legkorábbi hazai szakramentumaink, *Szendrei Janka:* Esztergomi breviarium notatum Prágában, *Sarbak Gábor:* A pálos Liber viridis, *Holl Béla:* Jodocus Clitoveus Elucidatoriuma és a magyarországi himnuszköltészet európai recepciója, *Körmendy Kinga:* XV. századi eszmetörténeti kérdések az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms. II. 7. jelzetű kódexében, *Madas Edit:* Adalékok az Érsekújvári kódex sermoihoz, *Juhász László:* Az „Esztergomi rövid krónika” hitelességének kérdéséhez, *Wehli Tünde:* A Wolfenbütteli zsolnároskönyv könyvfestészeti szempontból, *Körmendy Kinga:* Egy 1432-től származó imádságoskönyv magyar vonatkozásai, *Török Gyöngyi:* Egy XV. századi imádságoskönyv a hónapképek és a magyar szent királyok ábrázolásával, *Érszegi Géza és mások:* Fogalmazási mintákat tartalmazó tankönyv töredékei a XIV. század első feléből, *Fodor Adrienne, J.:* Az olmtüzi Janus-kódex, *Vizkelety András:* Ismeretlen forrás Árpád-házi szentjeink hagiográfiájához.

Tóth Ágnes: Telepítések Csonka Bács-Bodrog vármegyében, 1945–1948. *Levéltári füzetek*, 5. Bács-Kiskun Megyei Levéltár. Kecskemét, 1989. 98 old.

Tóth József: A vendeki-hegyi Szentkút. *Tapolcai füzetek* 9. A városépítő egyesület és a városi tanács közös kiadványa. Tapolca, é.n. 20 old.

Történelmi Múzeumi Közlemények, 1987–1988. Bp., (?) Szerk.: *Szikossy Ferenc.* 1989. 149 old.

Nagybákay Péter: A Magyarországi céhpecsétek, *Gergely Ernő:* Bányászvonalozású város címerek, *Bezeredy Győző:* Pecsétnyomók Baranya megye közgyűjteményeiben, *Németh Gábor:* A Magyar Nemzeti Múzeum pecsétnyomó gyűjteményei, *Bene János:* A Jósza András Múzeum pecsétnyomói, *Marosvári Attila:* Cserkészettörténelmi kiállítás és konferencia Szegeden, *L. Baji Etelka:* A fotográfia első száz éve Magyarországon, *Frisnyák Zsuzsa:* A jelvények, mint információhordozók, *Szöllőssy Gábor:* A budapesti ebadóbarcák 1870–1900., *L. Baji Etelka:* Sz év Nagyenyed és Vác között,

Balajthy Katalin: Törzsy Éva festőművészről, **Molnár Erzsébet:** A Közlekedési Múzeum videokazetta-gyűjteménye, **Miklós Tamás:** Az 1919-es cserkész-úttörőcsapatokról. **Zombori István:** Történetírás és anyagi kultúra.

Ujváry Zoltán: Farsang. *Néprajz egyetemi hallgatóknak*, 5. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. A KLTE Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen, 1990. 321 old.

Ujváry Zoltán: Mátyás király Gömörben. Illusztrálta: *Szilágyi Imre*. *Gömör Néprajza XXIII*. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. A KLTE Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen, 1990. 131 old.

Mátyással kapcsolatos mondák, anekdoták a néphagyományban.

Dr. Varga Gábor–Dr. Sziekerzés Pál: Tanulmányok a debreceni kollégiumi tanítóképzés történetéből. Debrecen, 1990. 185 old.

Varga Gyula: A néptáncok. *Néprajz egyetemi hallgatóknak* 8. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. A KLTE Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen, 1990. 75 old.

Váradai Pál–Borbély Anikó: Kalotaszeg: Alszeg, Nádásmente, Kapus vidéke, Átmeneti vidék. Zárszó: *Lackovits Emőke*. Zrínyi Nyomda. Bp., 1990. 131 old.

Virágh Ferenc: Mezőmgyer történeti monográfiája. Kiadja a Magyar Szovjet Barátság Mezőgazdasági Termelőszövetkezet. Mezőmgyer – Püspöki. Bp., 1990. 228 old.

Voigt Vilmos: Szemiotikai kultúra – a kultúra szemiotikája. *Néprajz egyetemi hallgatóknak* 4. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a KLTE Néprajzi Tanszéke. Debrecen, 1990. 55 old.

HÍREK

Emlékezés dr. Almási Balogh Pálra. A Magyar Orvostörténeti Társaság, az ózdi Almási Balogh Pál Kórház, valamint a Lajos Árpád Honismereti Kör emlékülést szervezett dr. Almási Balogh Pál születésének 195. évfordulója alkalmából, amelyen részt vett Balogh Elemér, az ünnepelt dédunokája és annak családtagjai, akik jelenleg Ausztriában élnek. Dr. Almási Balogh Pál Nagybarcán született, s nem kisebb személyiségeknek, mint a reformkor legjobbjainak, Széchenyi Istvánnak és Kossuth Lajosnak volt a háziorvosa. Az emlékülést követően a községben emléktábla felavatására került sor, amely Kiss Sunyi István szobrászművész alkotása. (*Kerékyártó Mihály*)

Középen Balogh Elemér, az ünnepelt dédunokája

PÁLYÁZAT

Az 1990. évi országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat eredményjegyzéke

Az 1990. évi (XXXVIII.) Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra 197 pályamunka érkezett be, ebből 149 a felnőtt, 48 az ifjúsági kategóriában. Ez a tavalyihoz képest csökkent szám minden bizonnyal azzal függ össze, hogy ez évben sok korábbi lehetséges pályázó máásra fordította erejét. Bizakodhatunk benne, hogy a néprajzi gyűjtés a jövőben visszanyeri vonzóerejét és rangját. Ehhez szükség van az idősebbek tapasztalatának átadására, fiatal gyűjtők és pályázók bekapcsolódására egyéni és szakköri formában egyaránt.

A pályamunkák terjedelmében – ahogy eddig is – nagyok az eltérések, a néhány oldalas vázlatoktól a monográfia méretű és alaposágú összefoglalásokig. A mintegy tízezer oldalnyi kéziratához jelentős mennyiségű illusztráció: fénykép, rajz, térkép, magnószalag csatlakozik. A kérdőíves adatgyűjtés helyét fokozatosan átveszik a gyűjtési útmutatókra és szakember tanácsaira támaszkodó, illetve önálló munkák, ami öröndetes; noha a későbbi feldolgozás szempontjából igen hasznosak volnának az egységes szempontokat követő kérdőív-válaszok is.

A pályamunkák földrajzi megoszlását erősen befolyásolja, hogy némely megyében az idén nem hirdették meg az országos pályázat megyei fordulóját (Baranya, Vas, Heves, Szabolcs-Szatmár, Zala) és így jókora területekről nem, vagy alig érkezett gyűjtés. Öröndetes fejlemény viszont, hogy a pályázatot idén először határainkon túl is meghirdettük, a Romániából, Csehszlovákiából, Jugoszláviából és a Szovjetunióból együtt több mint két tucat értékes pályamunka érkezett. Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Fejér, Győr-Sopron megyékből sokan (15–20-an), Bács-Kiskun, Pest, Somogy megyékből kevesen (2–4-en) küldtek pályamunkát.

A pályamunkák tematikus megoszlásában az tapasztalható, hogy a pályázati kiírásban szereplő néprajzi témák iránt viszonylag kisebb az érdeklődés: az építkezés, a viselet, a táplálkozás, a népköltészet, a népzene alig néhány dolgozattal van jelen, s sokkal több a vegyes tartalmú gyűjtés, a visszaemlékezés, a családtörténet. Jónéhány olyan művet is kaptunk, melynek nem a néprajzi pályázatokra valók, saját megfogalmazású, irodalmias „népköltészet”, szakkönyvek alapján összeállított fejtegetés, könyvtártörténet, politikátörténet, műemlékvédelem. E munkák sokszor nem értéktelenek, mégsem tejeszthetjük ki a pályázat határait a néprajzi és nyelvjárási gyűjtésen túlra.

Az országos bírálóbizottság 1990. november 20-án ült össze, dr. Selmeczi Kovács Attilának, a Néprajzi Múzeum főigazgató helyettese vezetésével, hogy döntsön a díjakról. Az idén 6 első, 7 második, 33 harmadik, 24 negyedik, 34 ötödik, 16 hatodik díj született és tucatnyian kapnak könyvjutalmat. A korábbi évek gyakorlatának megfelelően a díjak két részből állnak: a megyei díjakból és országos kiegészítéseiből. Tudvalevő, hogy sem a megyei, sem az országos díjak nem ellensúlyozzák azt a fáradságos munkát, ami egy-egy pályamunkában fekszik; ha a zsűri erre törekszik, akkor a most rendelkezésre álló pályadíjak többszöröse fölött kellene rendelkeznie. Mindezzel együtt is a beküldött pályamunkák mintegy kétharmada részesült valamilyen elismerésben. Az ünnepélyes országos eredményhirdetésre 1990. december 15-én került sor a Néprajzi Múzeum Disztermében, ami egyben találkozási alkalom is a gyűjtők számára.

Eredményjegyzékünkben felsoroljuk mindazokat a pályázókat, akik az országos pályázaton díjat nyertek, elsőként a felnőtt, utána az ifjúsági kategóriákban. A cím utáni szám a pályamunka leltári száma, hiszen a dolgozatok az Adattárba kerülve hozzáférhetőek az érdeklődők számára.

E helyen is elismerésünket fejezzük ki azoknak a szakkörvezetőknek és tanároknak, akik

időt és fáradságot nem kímélve segítik szakkörük és tanítványaik munkáját, gyakran anélkül, hogy az elkészült munkán akár csak a nevük is szerepelne.

Megköszönjük pályázóink munkáját, amellyel a nehezedő körülményekkel dacolva is hozzájárulnak néphagyományaink, értékes szellemi örökségünk megőrzéséhez. A jövőben is hasonló örömteli és sikeres munkát kívánunk minden kedves munkatársunknak.

Budapest, 1990. december

NÉPRAJZI MÚZEUM
Gyűjtésszervező Csoport

FELNÓTT TAGOZAT

I. Díj

BÍRÓ Gábor, Marosvásárhely: Sóvidék népi építészete (P. 149.); DRAVICZKY Imre, Hajdúnánás: Hajdúnánás földrajzi nevei I–II. (P. 123.); MOLNÁR István, Jászszentandrás: Állandó szókapcsolatok (P. 159.); MOLNÁR Mihály, Bánréve: Néprajzi diaképek (P. 198.)

II. Díj

BÍRÓ Mártonné, Szekszárd: Ambrus Ambrus önéletrajza (P. 24.); Dr. KISARI Sándorné, Székesfehérvár: A csóri református gyülekezet szakrális emlékei és vallási néprajza (P. 103.); KORMÁNY Sándorné, Süllyás: Szülőföldem, Tápíósüly (P. 23.); SARUSI (KURTUCZ) Mihály, Békéscsaba: Ragadványnevek Kisiratoson (P. 34.); TAMÁS Károlyné-SÓFALVINÉ TAMÁS Márta, Szentgál: Vitéz Tamás Gábor élete (P. 77.); TANKÓ Gyula, Gyimesközélpok: Gyimesi gyűjtés (P. 139.).

III. Díj

BALÁZS Lajos, Csíkszereda: Kortárstalálkozók (P. 136.); BARANYAI Gézáné, Tiszaörs; Tiszaörs falu frazeológiai kincse (P. 156.); BODNÁR Lajos, Nagykapos: A nagykaposi járás koldusai a két világháború között (P. 11.); CSERGŐ Bálint, Csíkszereda: Népszokások Küküllőkeményfalván és Népi gyógyítás Küküllőkeményfalván (P. 12.); CSERGŐ Bálint, Csíkszereda: Tájszógyűjtemény Küküllőkeményfalváról (P. 144.); CSISZÁR Attila, Kapuvár; Kocsis János vitnyédi füvesember (P. 117.); JANKÚS Gyula, Kéménd: A kéméndi magyar tannyelvű iskola tanulóinak ragadvány- és becenevei (P. 195.); özv. JÓZSA Istvánné, Karcag: Árnyékban – fényben (P. 165.); KISS Józsefné KISS Erzsébet, Sárbogárd: A szegény nép életformája a 20. század második felében (P. 104.); KOPPÁNY János, Tótkomlós: Rend és szokások az evangélikus szlovák igehirdetésnél Tótkomlóson. Szlovák betlehemesjáték Tótkomlóson (P. 40–41.); LEŠZKÓ Margit, Pécs: „Magnificat” (P. 168.); MAJOS Miklós, Szilágycsaba: Népi bortarolás a Berettyó-felvidéken (P. 140.) USITS Jenő, Szombathely: Házi patika és játékok Szombathelyen a XIX. században (P. 67.); NÉMETH Béla, Bodajk: Bodajki életképek a múltból (P. 105.); ORGOVÁNY János, Szentés: Szentesi halászkok életéről, munkájáról szóló leírás (P. 57.); ÖRDÖG Emánuel, Jászárokszállás: Két gyönyörű esztendő (P. 166.); ÓZE Sándorné, Székkutas: Szülőföldem, Szegvár (P. 52.); Pavol KOMOLY KÓCHAN, Szeged: Pitvaroóská turná (Ludové pjsne) (P. 186.); PENCZKÓFERNÉ PUNYKÓ Mária, Beregszász: Beregújfalva frazeológiai egységei (P. 132.); SEBESTYÉN Ádám, Kakasd: Régi népi imádságok a bukovinai székelység körében (P. 74.); SÓFALVINÉ TAMÁS Márta, Szentgál: Pásztorünnepek a Bakonyban (P. 78.); SZIGETI György, Budapest: Apátfalva népi jogeleme II. (P. 51.); TAKÁCS Judit, Rábaszentmihály: Ismerkedés, udvarlás, párvalasztás (P. 118.); TAMÁS Károlyné, Szentgál: A szentgáli katolikus ember hitélete III. (P. 79.); TIPARY László, Tompa: „El kell menni katonának...” Mesélnek a régi katonafüzetek (P. 29.).

IV. Díj

BÁTORINÉ GÉM Eszter-MOLNÁR Tiborné, Debrecen: Gerencséri lakodalom (P. 131.); BÍRÓ Péter, Szekszárd: Családtörténet (P. 31.); BITÓ Józsefné, Balástya: Rokoni kapcsolatok... (P. 50.); BORBIÓ Lajos, Füzesgyarmat: Adalékok a füzesgyarmati népi élet megismeréséhez (P. 38.); CSETE BALÁZS Honismereti Szakkör, Jászkisér: Régi lakóházak Jászkiséren (P. 153.); DOBOSY László, Ózd: Ózd szígyártó mestere (P. 178.); FERENCZY Lajosné, Veszprém: Falutörténet; Rigács (P. 86.); GERGELY Sándor, Budapest: Néprajzi diák. Szentcsaládjárás Zsámbokon. Ostyasütés Mogyoródon. Luca-nap Pilisszántón (P. 197.); HIDVÉGI Lajos, Cegléd: „Értsünk szót” 614 ceglédi szólás és közmondás (P. 106.); KAJDI Ferenc, Sárvár: Sárváron életembe hallott bántó beszédű történetek (P.

68.); KOVÁCS Gyula, Izsák: Az izsáki sárfehér szőlőkultúra múltja... (P. 25.); MOHÁCSI Lászlóné, Tiszasas: Egyleti élet, közösségi művelődés Tiszasason (1900–1950) (P. 158.); PAPP Sándorné, Nádask: Egy parasztszalad története. Boldog emberek (P. 21.); PÁNCZÉL Józsefné, Csanádpalota: Az állatokat szeretni kell (P. 55.); Dr. PETHŐ Mária, Szolnok: Jánoshida népi értékei és táplálkozása (P. 161.); RÁCZ Sándor, Makó: Doboz és a volt grófi uradalom lakosságának ragadványnevei. Igaz mesék, igaz történetek. Folklor biblia. Csöszpuszta ragadványnevei... Aklipuszta ragadványnevei... (P. 35.); RAJ Rozália, Szabadka: Néprajzi témakörök (P. 20.); ROZSONIT'S Géza, Fertőszentmiklós: Fertőszentmiklós utcái, utcaenevei, földrajzi nevei (P. 119.); SZABÓ Dénes, Csögle: Csöglei leltár IV. (P. 75.); TÓTH Gusztáv, Sárospatak: Népi kegyességünk a századfordulón (P. 175.); VEHRER Adél, Sokorópátka: Nemzeti történelmünk mozzanatai a sokoróaljai színhagyományban (P. 7.); VÖÖ Imre, Szigetszentmiklós: Egy parasztasszony élete Szigetszentmiklóson (P. 187.); VÁSS György, Beszterce: Oskola és iskolamesterek (P. 148.);

V. DÍJ

ANGYAL Jenő Sándorné, Gyömrő közterületeinek névtani vizsgálata (P. 194.); ASZTALOS Enikő, Marosvásárhely: Városi gimnáziumi tanulók néprajzi szakkörének munkájából (P. 142.); BAGU Balázs, Bány: Bányú község földrajzi nevei (P. 4.); BIRÓ Ferencné, Szolnok: Aratás 1930-ban. Cséplés 1931-ben. (P. 69.); B. IVANICS János, Bodajk: Emlékeimből (P. 100.); CSIZMARIK Irén, Debrecen: A hitélet néprajzi vizsgálata a BAZ megyei Harsány községben (P. 179.); Lakodalmak történet a vásárhelyi határban... (P. 36. 37.); DEMETER István, Trizs: Régi imádságok (P. 177.); DRATSAYNÉ SÁGI Eszter, Hódmezővásárhely: Diákszőkincs a hódmezővásárhelyi Liszt Ferenc ének-zenei és testnevelési tagozatú általános iskolából (P. 191.) HAVASI István, Tab: Hetedik a házasság. Szőlőhegyi élet (P. 18–19.); HORVÁTH Károly, Lenti: Csüfölk a Kerka mentén (P. 193.); özv. IVANICS Istvánné, Bodajk: Visszaemlékezéseim (P. 101.); JAMBRICZ Kázmér, Pécs: Egy élő vöfélykönyv. Visszaemlékezések és beszélgetések Harsányi Lászlóval. (P. 15.); KISFALUSI János, Rakaca: Viszló: Egy cserháti kis falu élete; LÁPU Istvánné, Zsámbok: Zsámboki nép igazi és ragadvány névsorai... (P. 28.); MAGYARI Etelka, Arad: Bodó személy- és állatnévanyaga (P. 141.); NÁDASDI Lászlóné, Lábatlan: Lakodalmi szokások Lábatlanon a 20. század első felében (P. 88.); ÓNOZÓ Lajos, Komló: Tejesgyök. Majdnem sikeres élet. A Bába család története (P. 61–62.); POMOGYI József, Nagygeresd: Nagygeresd egy éve (P. 64.); RÁCZ Imre, Hajdúszóvát: Szóvati lakodalmi szokások (P. 130.); SÍPOS István, Makó: Csüfölködő (csüfnevek, ragadványnevek) (P. 49.); DR. SÓVÁRGÓ Mihály, Martonvásár: A hajdúböszörményi vadásztársulat élete fennállása utolsó évtizedében 1938–1948. (P. 126.); SZABÓ István, Makó: Ásó-kapa és nagyharang (P. 48.); SZALAI Kornélné, Halászbán gyűjtöttem és írtam (P. 121.); SZÉKELYHIDI Ferenc, Debrecen: Mátai út, csárdák, egybek. Csárdák a debreceni utcákon. (P. 127.); TÓTH Klára, Jászkarajenő: Születési szokások Tiszafüreden (P. 155.); TÖRÖK Albert, Székelyudvarhely: A harasztosi személynevek (P. 133.); VAJDA Ilona, Veszprém: Kádárta keresztnevei (1952–1963) és veszprémi keresztnevek a kádártai református anyakönyvben (P. 80.); VARGA Gábor, Bajót: Lakodalmi szokások Bajóton (P. 87.); VARNYÚR. Ilona, Óbecse: Becse és környékének magyar szólásai és közmondásai (P. 134.); ZAJOS Ernő, Budapest: Döngölő János temetése (P. 1.).

VI. DÍJ

BÁN Ferenc, Veszprém: Az erdei fák beszélgetnek. Búcsújárás (P. 81–82.); BOZÓKI János, Ecségfalva: Ecségfalva ragadványnevei (P. 39.); DÁNIELNÉ MATUS Erzsébet, Párkány: Szólótermesztés Hegyfarkon (P. 185.); ERTL Sándorné, Budapest: Vegyes néprajzi gyűjtés (P. 5.); FODOR Sára, Várpalota: Németh Imre cipészmeister élete (P. 76.); GERENDELÍ György, Dombegyháza: Dombegyházi életrajz (P. 59.); JELI József, Pécs: Felmondás, szegődés a pusztai családoknál. Nagyanyám kenyerésütese. (P. 72–73.); KÁRDOS János, Makó: Makói hagyományok és egyéb emlékek (P. 56.); KUN KRIZA Ilona, Torockó: Hagyományos sütemény Torockón (P. 137.); MÁTICS Pál, Szalkszentmárton: Kutyák élete Szalkszentmártonban (P. 26.); MÖLNÁR János, Hajdúhadháztéglás: Hajdúhadháztéglás ragadványneveiből (P. 129.); Dr. NAGY László, Szeged: Az „öreg” Lovászi. Gyerekkorom disznóvágásairól (P. 53–54.); PAPP Józsefné, Kaba: Gyűjtés a kabai lakosság szókinéséből (P. 128.); PINTÉR Pálné, Tihany: Így kezdtem a néprajzgyűjtést és Szólásmondások (P. 85.).

IFJÚSÁGI TAGOZAT

I. Díj

NAGYFALUSI Éva, Csanádpalota: Lidi-néni konyhája (tárgyleltár) (P. 44.); Petőfi S. Művelődési Ház Ifjúsági Honismereti Szakkör, Jászárokszállás: Libapásztorok, bojtárok, béresek községünkben (P. 164.).

II. Díj

MEZŐCSÁTI Helytörténeti és Néprajzi Diákmunkaközösség, Mezőcsát: Falvédők (P. 184.).

III. Díj

MEZŐCSÁTI Helytörténeti és Néprajzi Diákmunkaközösség, Mezőcsát: Luca-napi szokások (P. 183.); DUNAI Andor, Kecskemét: Ünnepi ételeink, ünnepi szokásaink (P. 27.); HEGEDŰS Tímea, Hédervár: Lányok, asszonyok élete régen és ma (P. 110.); KISS Mónika, Jászberény: Jászárokszállás vásározásai és vásártartási szokásai az 1940-es években (P. 154.); Kun Béla Általános Iskola „Mici-Mac-kó” Hagyományörző Szakkör, Makó: Közmondások, szólások, mondókák (P. 45.); LÉVAI Noémi, Dunasziget: A búcsú és a búcsújárás (P. 108.); Ócsödi Honismereti Fakultáció Enyedi Antalné, Ócsöd: Gyermekek, tanulók, nevelők, iskolák, szülők (P. 160.); Potz Gábor Széchenyi Gimnázium és Szakközépiskola, Pécs: Bűnhődések bűnök nélkül (P. 170.); RÉVÉSZ Miklós, Kaposvár: Mosdósi lakodalom (P. 16.).

IV. Díj

MAURER Ádám, Győr: Népszokások Soboron (P. 114.).

V. Díj

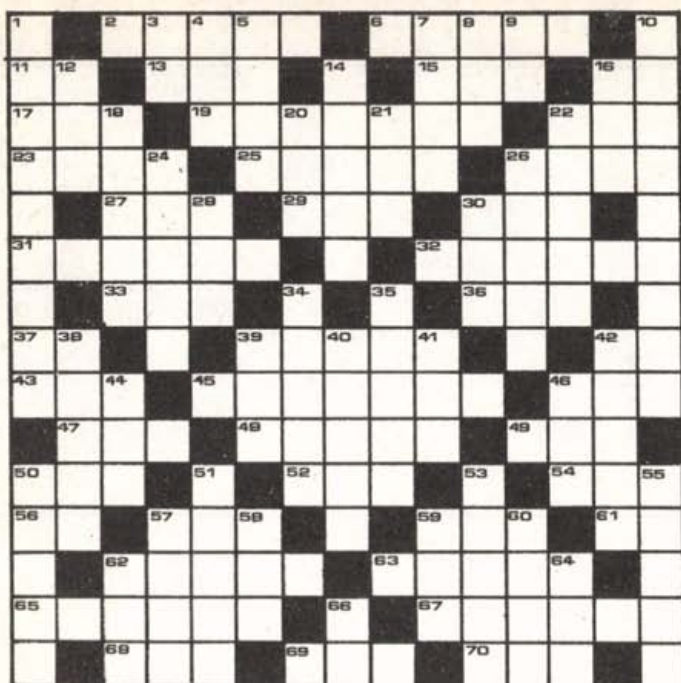
„Beszédes József” Temészetvédő Egyesület, Zalakaros: Népi játékok nagyszüleink korában (P. 22.); BÉRCZESI Mónika, Békéscsaba: Lakodalom Mákófalván (P. 124.); MŰCSI Éva, Kardoskút: Egy vásárhely – pusztai tanya – tárgyleltára (P. 42.).

VI. Díj

MEZŐCSÁTI Helytörténeti és Néprajzi Diákmunkaközösség, Mezőcsát: Étkezési szokások, régi ételek (P. 181.).

Ipolyfödemesi udvar (Böszörményi István felvétele)

HONISMERETI KERESZTREJTVÉNY

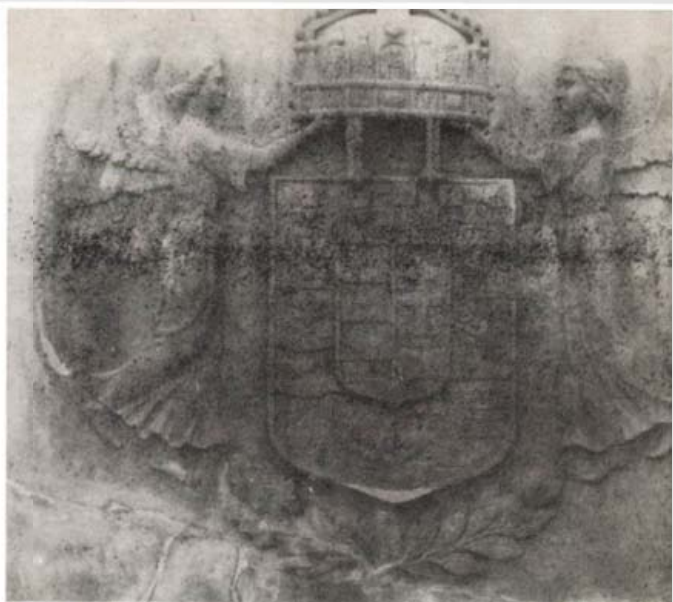
Ebben a keresztrejtvényünkben 10 olyan szót rejtettünk el, amit ma már nemigen használunk. A meghatározásokat nem választottuk külön, hanem a számozás sorrendjében folyamatosan adjuk. Ha egy számtól mindkét irányba indul ki megfejtés, akkor előbb a vízszintes, majd – egy választóvonalal elválasztva – a függőleges meghatározás található.

MEGHATÁROZÁSOK: 1. A Csallóköz régi, ma már elhomályosodott névváltozata. 2. Rövid derekú, hosszú ujjú, nyakig gombolt, laza, béleletlen vagy béléses posztó férfikabát neve Erdélyben. 3. Megelégtelt. 4. Jövendőmondó. 5. Van ilyen munka is. 6. Széna és kevés gabona tárolására szolgáló építmény, amelynek négy tartóoszlopon nyugvó, mozgatható fedele van. 7. Jamm és Mót mellett a harmadik főníciai főistenség (Á=A). 8. Sor-keveredés. 9. Rádium vegyjele. 10. Körülbelül 70 m hosszú, 2 m mély, vékony fonalból kötött, 50–80 mm szembőségű, gyengén olmozott, a víz felső rétegében járó fűtőháló. 11. Fél ruha. 12. Svájci kanton. 13. Bibliai alak. 14. A mezőföldi volt uradalmakban s a környező vidéken az ökrökkel foglalkozó, szántásnál, vetésnél, hordásnál segédkező fiatal béreslegény, kisbéres. 15. Menyasszony. 16. Vér Andor névjele. – Duna menti város. 17. Azonos a 15 vízszintessel. 18. Összeütközés valakivel. 19. Itt járt gimnáziumba 1894 és 1900 között Gyóni Géza író. 20. Itt született Szarvas Gábor nyelvész. 21. Győr-Sopron megyei helység. 22. Község Heves megyében. – Itt született Illés Béla író, lapszerkesztő 1895. március 22-én. 23. A földkéregnek belső, főleg nehézfémeket tartalmazó rétege. 24. Fás terület. 25. Eszménykép. 26. Becézett

férfinév. – Bélpoklosság. 27. Forint hiányosan. 28. Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa rövidítése volt. 29. Nagyon öreg. 30. Titokban figyel. – Ritka férfinév. 31. Hitvallások. 32. Vissza: német vendég. 33. Ilyen vad is létezik. 34. Helyet változtat. 35. Bebocsátást kér. 36. Időjelző. 37. Rézsvényntársaság. 38. Sportbolt neve. 39. Hangszeren játszó. – Nóta. 40. Fekete posztó, klott, ebelszti, selyem vagy bársony, gallértalan, rövid derekú, gyönggyel és selyemszalaggal díszített, vattával bélelt női ujjas. 41. Túl ízes. 42. Egyforma betűk. – Utat változtat. 43. Idegen három. 44. Atomcsoport. 45. Mesterség. 46. Azonos a 30 függőlegessel. – Talál. 47. Azonos a 44 függőlegessel. 48. Férfinév. 49. Magot szór. 50. Magas méltóság. – Kétkét gömbölyű rúd, amelyek a szekéroltal vagy lajtorja foglalatát alkotják, ezekbe vésik be a zápokat. 51. Község Somogy megyében. 52. Három mássalhangzó az abcéből. 53. Mezei állat. 54. Kerítésanyag. 55. A himlő népies elnevezése. 56. Áll ellentéte. 57. Sósav teszi. – Munka, zsargon szóval. 58. Ruhák páratlan betűi. 59. Író keverve. – Csak félig rikolt. 60. Budapesti utca neve a XIV. kerületben. 61. Radó Sándor névjele. 62. A közép-korban a férfiak alsóruhaként viselt, a mai fürdőnadrághoz hasonlító nadrágja, amelyre két különálló nadrágszárat húztak. 63. Körülbelül 2 m hosszú, vasalt végű vashoroggal ellátott erős dorong, a hajóvontatásban használták. 64. Szélhárfa. 65. Üvegcék. 66. Növény. 67. Nehezek a kütégm végén. 68. ... Péter, irodalomtörténész volt. 69. Madarak királya. 70. Azonos a 22 vízszintessel, csak ektelenül. (A rejtvény olvasóink szórakozására és okulására szolgál, a megfejtéseket nem kell beküldeni.)

Mokos István

A
CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI
60.
MAGYAR
GYALOGEZRED
EGER VÁROS
HÁZI EZREDE
ELESETT HÖSEINEK
ELMULHATATLAN
DICSŐ
EMLÉKÉRE
EMELTE
A
HŰ BAJTÁRSÁK
KEGYELETE
1932.

*Lenin-szobor helyére állították
a 60-as ezred emlékművét
gerben*

Eger központjából eltávolított Lenin-szobor helyére került a császári és királyi 60-as magyar gyalogezred emlékműve, mely a Kiszony temetőben állt. Áthelyezéséről a városi bizottság véleményét figyelembe véve a városi képviselők döntöttek. Az obeliszk – amelyet a György szobrász készített – a csatában elesett katonák emlékére állított emlékmű.

Szabó Sándor felvétele

